

6508

28

4-81

1 OCT 2009

ԴԱՐՄԱՆԸ

ՀՈԳԵԻՈՐ ԿԵԱՆՔԻ ԶԱՐԳԱՑՄԱՆ

ԵՒ

ԱՐԴԻ ՀԱՎԱԿՐՈՆ ՇԱՐԺՄԱՆ

«Իմ ժողովուրդս Գիտութիւն չունենալուն
համար բնաջինջ եղաւ»:

ՈՎՍԷ՛Է

«Ճշմարտութիւնը պիտի գիտնար, ու ան
ճշմարտութիւնը ձեզ պիտի ազատէ»:
ՅԻՍՈՒՍ

ԳՐԵՑ

ԿԱՐԱՊԵՏ Պ. ԱՏՍՆԱԼԵԱՆ B. R. P. M. P. D.

ՀՈՎԻՒ ԱԻԵՏ. ՀԱՅՈՑ - ԶՄԻՌՆԻԱ

ԻԶՄԻՐ

ՏՊԱԳՐ. ՄԱՍՈՒՐԵԱՆ

1911

28
ԱՅԸ

ՀԱՅ. ԳՐ. ԳԼ. ԳԼ.

ԴԱՐՄԱՆԸ

ՀՈԳԵԻՈՐ ԿԵԱՆՔԻ ԶԱՐԳԱՑՄԱՆ
ԵՒ
ԱՐԴԻ ՀԱՎԱԿՐՈՆ ՇԱՐԺՄԱՆ

«Իմ ժողովուրդս Գիտութիւն չունենալուն
համար ընտելնջ եղաւ»:

ՈՂՍԷԷ

«Ճշմարտութիւնը պիտի զիտնար, ու ան
ճշմարտութիւնը ձեզ պիտի ազատէ»:
ՅԻՍՈՒՍ

ԿՐԵՑ

ԿԱՐԱՊԵՏ Պ. ԱՏԱՆԱԼԵԱՆ B. R. P. M. PD.

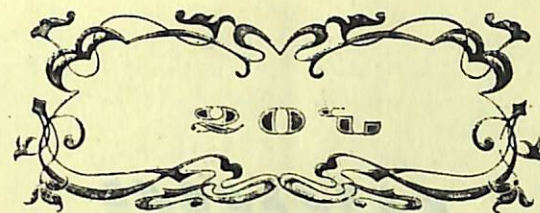
ՀՈԳԻՒ ՍԻԷՏ. ՀԱՅՈՑ - ԶՄԻՌՆԵԱ

ԻԶՄԻՐ

ՏՊԱԳՐ. ՄԱՍՈՒՐԵԱՆ

1911

Ա.Ռ.

ՎԱՂԱՍԵՌԻԿ

ԶԱԻՆ Յ. ՍՎԱՋԵԱՆ

(1901. 3 ՄԱՅԻՍ - ՄԱՅԻՍ 19. 1910 ԱՏԱ ԲԱԶԱՐ)

Հոգի սիրուն,

Թեև մեք մեծ արտադրություն մը չենք, բայց այն-
 քան զուգուրանալով պատասխան աշխատանք ինձ հա-
 մար հանդիմանողն եմ եմք և անթիվ եմ սուր յիշատա-
 կիդ. հոգեւոր կեանքի զարգացման համար գրեւծ
 աշխատանք ճանաչելով որ եմք հոգեւոր խօսքի շնորհ
 կը սիրենք, քան սնանք ու պարզապէս սեւեռակի մեք
 պատասխանեցաւ եւ կը խորհրդանշէ քան քարոզչական
 եւ անմեղականիդ:

Անձ աշխատանքով կը դնեն անունդ աշխատանք
 մեք, «Ո՛վ որ Աստուծոյ քաջամտութիւնը պահիկը ին-
 քու մը պէս չընդունի, քան պիտի չմեկն անոր մեք»:

Կ. Պ. Ա.

58684-67

5 ԻՄՃԻ

ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ

ՅԱՆՎԱՐԻ 8 1911

ՅԱՆՎԱՐԻ 8

Այս երկաթուղու ժամանակ 1910 թվականին Աստվածատու գումարում Աւետարանական եկեղեցեաց Բիթանական Միութեան արեւական ժողովին կարգացուեցաւ Յեւ ընթերցման՝ ժողովը բուժարկեց անոր հրահարակութիւնը. ժողովին աւարտութեն վերջը ունկնդիրներէն ոմանք ըսին Յէ լրագրի մէջ մաս առ մաս գրուելով ասոր գործութիւնը կը կորսուի, երանի Յէ գրքի ձեւով սպուելով հրահարակուէր ժողովրդին. Հոն գտնուողներ ծախսը ղիւրացնելու համար բաժանորդ գրուեցան, ոմանք քսան, ուրիշներ հարկւրական հասոր իրենց դրամով գնելով՝ ցրուելու խոստումներով բաջալերեցին մեզ: Ահա ծախսին մեծ մասը ապահովուելէ վերջը հարկադրուեցանք զայն գրի առնել:

Նիւթը արդէն Միութեան Գործադիր ժողովէն տրուած էր — «Հոգեւոր կեանքը ի՞նչպէս կ'ընանք զարգացնել մեր եկեղեցիներուն մէջ»: Հիմայ տարբեր վերնագրի տակ ու աւելի ճոխացեալ եւ ժողովրդական ձեւով նիւթը ընդլայնած ենք:

Երանի Յէ: Սբ. Հոգւոյն ներգործութեամբ, այս գրքովը հոգեւոր կեանքի զարգացման եւ արդի հակակրօն շարժման դոյզին յԱՐՄԱՆ մը ըլլաւ: Որով Միութեան ժողովին փափաքին եւ սպագրութիւնը ղիւրացնողներուն նպատակին ծառայած եւ մեր աշխատութիւնն ալ վարձատրուած պիտի ըլլաւ:

Զմիւռնիս, Մարտ 1911

Կ. Պ. ԱՏԱՆԱԼԵԱՆ

«Ուսնց Օրենքի ու Կանոնի լաւ կառավարութիւն մը չըլլար, առանց հեղինակութեան օրէնք ու կանոն չըլլար, առանց արդարութեան հեղինակութիւն չըլլար, և առանց Աստուծոյ արդարութիւն չըլլար»:

ԳԱՐՏԻՆԱԼ ԿԻՊԸՆ

«Ո՛հ, բնաւ ձանձրացած չեմ, մարդ մը կրնայ ձանձրոյթ զգալ Անոր ընկերակցութենէ՝ որ ամէն բան գիտէ, ամէն բան կը խօսի, ամէն բան կը լսէ ինչ որ իրեն խօսինք, ու բնաւ չի հոգնիր մեզ լսել ու պատասխանելու մեր սրանքուն մէջ»:

ԼԱՄԱՐԹԻՆ

«Որչափ որ ճշմարտութեան ու սխալի մէջ հիմնական տարբերութիւն մը կայ, և որչափ սր ճշմարտութիւն կեանքի հետ յարաբերութիւն ունի՝ մեծ տարբերութիւն պիտի ընէ մարդու ճշմարտ և սխալ վարդապետութեան հետեւիլը: Վարդապետութիւններ կեանքի արմատներն են. սխալ սկզբունքով մեծ կեանքեր չեն աճիր»:

ՃԻՋԷՅ ԸՍԹՐՕՆԿ

Չորրորդ դարու մէջ ըսուեցաւ Թէ՝ «Քրիստոսի վարդապետութիւնը կառավարութեան շահերուն հակառակ և մարդկային ընկերութեան պէտքերուն նանքաւական է»:

Օգոստինոս քաջութեամբ պատասխանեց — «Անոնք որ կը պնդեն Թէ Քրիստոնէական կրօնը հասարակապետութեան Թշնամի է՝ Թող տեսնենք մեզի տան զօրականներ, քաղաքագէտներ, էրիկ մարդիկ ու կնիկ մարդիկ, ծնողքներ ու զաւակներ, տէրեր ու ծառաներ, Թագաւորներ և դատաւորներ... որոնք յար և նման ըլլան անոնց՝ զորոնք Քրիստոնէութիւնը ձեւակերպեց»:

«Մարդկութեան հոգեւոր յաւաքիմութիւնը անիմաստ բան մ'է՝ Թէ որ անձնական նկարագրի զարգացումը չի պարունակեր»:

ՓՐՈՑ. ԿՐԻՆ

«Քրիստոնէական կրօնը կա՛մ փառաց պսակ նկատելու է և կա՛մ հոգի և կեանք՝ մեր բոլոր արդի դաստիարակութեան»:

ՔԱՐԼԱՅԼ

«Մարդուն միտքը, խնդիր չէ Թէ՝ որքան զարգ ցած ու բնական գիտութեան խորը Թափանցած է, երբէք պիտի չի կրնայ Քրիստոնէ-

ուծեան բարձրութիւնը և անոր տուած բարոյական տնայեան զե-
րազանցելով

«Կը խոստովանիմ որ Աւետարանին սրբութիւնը իմ սրտիս վրան
իր ազդեցութիւնը ունի»
ՌՈՒՍՈ

«Մենք Ատուծոյ Գիրքը փրկարկայութեան ամենէ բարձրը կը
սեպենք»
ԱԸՆԴՐՆԻՅԻՆ

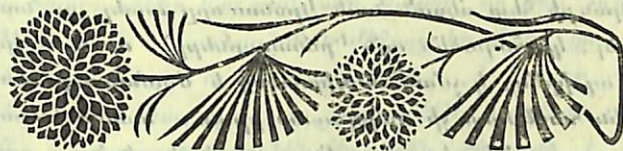
«Կրօնական շրջանի մէջ Յիսուս կը ներկայացնէ բարձրագոյն
կէտը, անկէ անդին անցնել, նոյն իսկ անոր հաւատարիկ անկարելի
է: Անիկա կը մնայ խորհրդներուն հոսսով կրօնական բարձրագոյն
մօտէլը, և առանց իր ներկայութեան սրտի մէջ՝ բարեպաշտութիւն
անհնար է»:
ԸՍԹՐԱՌԻՍ, ԴԵՐՄԱՆ ԲԱՍԷՆԱԼԻՍ

Որը Վալթըր Ըսթոմ մահուան անկողինին մէջ Լագարթին ըսաւ
«Գիրքը բե՛ր» անիկա հարցուց Թէ՛ «ո՞ր գիրքը», նա պատասխա-
նեց՝ «Միայն Գիրքը մը կայ, Ատուծածաշունչը ին ի բեր»:

Վիգորիա Յագուհին ըսաւ Մատակասկարի պատգամներէն
«Ըսէ՛ք ձեր իշխանին՝ այս Գիրքն (Սր. Գիրք) է Անկղիոյ մեծութեան
գաղտնիքը»:

Էնտրիւ ձէքսըն Միսցեսլ Նահանգաց սիրելի նախագահը,
մահուան մօտ սեղանին վրայի Սր. Գիրքը մատնանշելով ըսաւ.
«Այս Գիրքն է այն վիժը որուն վրայ կը կենայ մեր հասարակապե-
տութիւնը»:

Բընան, Գաղղիացի անհաւատը, իր «Քա»-ի կենքքով անուն գիր-
քը վերջացուց սա խօսքերով. «Ապագայի յառաջդիմութիւնները ի՞նչ
որ ըլլան, Յիսուս պիտի չի գերազանցուի: Անոր երկրպագութիւնը
առանց հիշնալու մեշտ ծարմ պիտի մնայ: Անոր աւանդութիւնները
առանց վերջանալու աչքերէ արցունքներ պիտի խլէ: Անոր չարչա-
րանքները ազնուագոյն սրտերը պիտի հալեցնէ: Բոլոր դարեր պիտի
հռչակեն Թէ մարդոց որդիներուն մէջ ՆԱԶՎՐԵՑԻՍ Յ՝ՍՈՒՍԷ ՄԵՇ
ՄԵԿԼ ԾՆԱԾ ԶԷ»:

ԴԱՐՄԱՆԸ

Ա.

ՔԱՂԱՔԱԿԱՆ ԲԱՐՁՐԱՅՈՒՄ ԵՒ ԿՐՕՆԱԿԱՆ ԱՆԿՈՒՄ

Սահմանադրական շրջանի մէջ կապրինք այժմ,
սահ ազատ ենք: Երկու տարիներէ ի վեր չառ մը քա-
տարական ու կուսակցական նշխարներ ձեռնեցան:
Գրչի և խօսքի այս ազատ շրջանին մէջ Հոյ ազգին
գոյութեան հետ կապա՛րից կարեւորագոյն հարց մը ևս
հրապարակ նետուեցաւ: Ին է՝ օրիսէ սկսեալ մինչեւ
գաւառները և գիւղերը ժողովուրդներու մէջ ի յայտ
եկած հոկակրօն հոգին երկիւղածութեան վարագոյրը
վեր առնուեցաւ: Այսօր չառ մը երիտասարդներ՝ ա-
զատութիւն, հաւասարութիւն և եղբայրութիւն կ'ա-
զադակեն և միեւնոյն թափով կը նստաւան Քրիստո-
նէութիւնը: Անոնց այլևս Ազատութիւն պէտք է, իսկ
'րօնքը՝ ոտմիկներու, պատաւներու, մանուկներու և
հին գլուխ մարդոց կը վերաբերի: Այն Կրօնքը՝ որուն
դարերով հետեւած ենք՝ մեզ ստորնադուցած է, և այս
օրուան թշուառութիւնը, նոյն իսկ ջարդն ու զապմը
կրօնքի երեսն է:

Կրօնքի հետ միասին նաև Կրօնաւորը ատել ու նախատել, կը հալածեն այն Երօնաւորները՝ որոնք որչափ ալ իրենց կ'չման անդիտակից և ժամանակի պահանջին համահատ չի զարգացած ըլլան, տակաւին անոնց շատ բաներ կը պարտինք. քանզի անոնք քառողած ու տարածած ըլլալով՝ Վրիտանիոյ թիւերը՝ օտար թշնամիներու դէմ մարտնչած և ազգային դրականութիւնն ու պատմութիւնը պատրաստած և պահպանած, և վերջապէս ազգին գոյութիւնը պաշտպանելու աշխատած են երկայն դարեր:

Կրօնք և բօնաւորներու վիճակակից եղան նախադիմադիրներ: Դարերէ ի վեր իր նպատակին ծառայող շէնքեր ու սրբավայրեր սրբապօծուեցան, ոտից կոխան եղան:

Աւանդ, կը նախատուի Երօնք մը՝ որ ազգեր պահպանող և առաջնորդող ռաւփիրան եղած է: Ասիկա Երօնք մը մեր Ազգային Պատմութեան վրայ՝ բաւ է այս հաստատելու: Տես մեր գրաւի ազգերը և ժողովուրդները՝ որոնց դիրքն ու թիւը, զօրութիւնն և զարգացումը մեզի հետ բաղդատելով շատ աւելի նպատաւոր էին և մեզի պէս հալածանքներու ալ չենթարկուելով հանդերձ՝ շատոնց կորսուած և անյայտացած են: Բայց մեր պզտիկ ազգը տակաւին գոյ է. ինչ է ասոր գաղտնիքը: Այսօր էան մեծ ազգերու և հսկայ տէրութեանց գոյութեան և բարձրացման ազդակը Վրիտանիոյ Կրօնքը ըլլալը պարծանքով կը խոստովանին իրենք: Ուրեմն ասոր հակառակը կործանում և լծացում է:

Այսօր մեր ազգին գոյութեան սպառնացող շատ թշնամիներ ունինք. մեր դեռատի երիտասարդներն

ալ հարուածներ կ'ուտան այն քարին՝ որ մեր գոյութեան հիմը և պահպանման միջոցը եղած է, կը կրտրեն այն ճիւղը՝ որուն վրան իրենք և բոլոր ազգը կեցած են: Յաւալի է որ թշնամիին կացինին կոթը մեր հաստաբուն կաղնիին ճիւղերէն չինուած է զայն արմատաքի տապալելու:

Ազգ մը կը ծնի, կ'ապրի ու կը մեռնի ինչպէս անհատ մը. Հին Ասորեստանցիք, Բաբելացիք, Եգիպտացիք և այլ ազգեր ապրեցան, բարգաւաճեցան ու մեռան: Սակայն ազգեր անհատներու նման մեռնելու դատապարտուած չեն: Անհատ մը կը մեռնի, բայց ազգ մը կ'ապրի և պէտք է որ ապրի: Անհատի մահը բնական է կրտրելու մինչդեռ ազգի մը մահը անբնական: Ուստի ինչպէս որ անհատի կեանքը պայքար մ'է և պայմաններու տակ կ'աճի ու կը զարգանայ, նոյնպէս է ազգի մը կեանքը: Հետեւաբար՝ ինչպէս որ անհատ մը զգուշաւոր ըլլալու է իր կենաց պահպանման, ազգ մը շատ աւելի հոգատար ըլլալու է իր կեանքին: Մեր ազգին ներկայ տագնապալի ու քառասային վիճակը անոր կենաց սպառնացող վտանգ մ'է: Դարեր անոր հետ կուռեցան, — թալան, կոտորած, վախ ու սարսափ և հարիւր հազարներ տարած են: Բայց հակառակ այս փոթորիկներուն՝ անիկա աւելի բարգաւաճեցաւ: Այժմու թշնամին ներսէն ըլլալուն՝ շատ աւելի վտանգաւոր է: Այսօրուան վախ ու սարսափը, վտանգ և սպառնալիքը մեր ազգին գոյութեան ու պահպանման միջոցը եղող հաւատքին անհրաժեշտութիւնը մոռնալ և ուրանալն է: Այս վտանգը Շահ-Ապպաններու և Համիտներու յարձակումէն աւելի սուկալի է: Երբ ազգ մը իր գոյութեան ու պահ-

պանման միջոցը կորսնցնէ անոր անունը վերոյիշեալ մեռած ազգաց ցանկը գրելու է:

Վէրքը գոցելու չաշխատինք, անաչառ ըլլանք մենք մեզի՝ որ դարմանը խորինք: Մեր ազգային եկեղեցեաց վիճակը միթէ այս չէ: Ոմանք սւղղակի, բացէ ի բաց անկրօն են. ուրիշներ զգուշաւոր են դէմ խօսելու՝ թէ և կրօնասէր ու եկեղեցասէր ալ չեն. ուրիշ դասակարգ մ'ալ եկեղեցի կ'երթայ լո՛կ ազգային պարտականութիւն մը կատարած ըլլալու համար. տարբեր խումբ մ'ալ եկեղեցին ու կրօնքը կը սիրէ միամտաբար: Վստահ եմ թէ՝ Պապի երկրպագութիւն չընող բարեպաշտ ու արթուն դասակարգ մը ևս կայ որ եկեղեցին կը սիրէ գիտակցաբար և անոր բարեկարգութեան համար կ'աղօթէ ու կ'աշխատի:

Գալով Հայ - Բողոքական եկեղեցիին՝ թէ և հոն կրօնքի վրայով գիտակցութիւնը աւելի է և աւելի զարգացում և հոգեւոր կենդանութիւն կ'երեւնայ. բայց Սահմանադրութիւնն ու Ազատութիւնը Հայ Աւետ. եկեղեցեաց ոմանց մէջ ալ դժգոհութիւնը աւելցուցած է. երբեմն մեծ եկեղեցիներ ու կեդրոններ հոգեւորապէս իրենց պաղ և անտարբեր վիճակին կ'ողորմեն ու աղօթքներ կը խնդրեն: Ներկայ Հայ - Բողոքական սերունդը 50 տարի արաջուան իրենց հայրերուն չափ բարի նախանձ և չահագրգռութիւն չի ցուցնէր: Ոմանք «Բուհճը» անունով եկեղեցիին մէջ նոր կեանք կը քարոզեն և այնչափ յառաջ կ'երթան որ իրենց համամիտ չեղողները և իրենց չի նմանողները «հին մօրը», «չի նորոգուած» մակդիրով կ'որակեն: Մինչդեռ միւսները տօնք կը կոչեն «մոլեռանդներ», «նեղմիտներ», «Բողոքականաց Փարիսեցիներ»:

Յիրաւի 'յոռետես ըլլալ աղէկ չէ', և օգտակար ալ չըլլար, նոյն ստուեր՝ բոլորովին լաւատես ըլլալ ու մեր վէրքերը ծածկելով «Սաղազութիւն», «խաղաղութիւն» աղաղակին ալ չիտակ չէ: Վերջապէս չենք կրնար չի խոստովանիլ թէ՝ եկեղեցիներու արդի վիճակը գոհացուցիչ ըլլալէ հեռի է. ներկայ սերունդը իրենց հայրերուն չափ տաք վերաբերում չունի եկեղեցիին հանդէպ: Եկեղեցեաց մէջ հոգեւոր արթնութեան ու զարգացման մեծ պէտք կը զգացուի: Ուստի ասոր ԴԱՐՄԱՆԸ Ի՞ՆՉ է: Այս է մեր ներկայ երկասիրութեան նախառակը:

Դարմանին վրայ խօսիլէ առաջ՝ նախ այս կրօնական անտարբերութեան, հոգեւոր թմրութեան և հակակրօն շարժման պատճառները պրպտենք: Նախ հիւսնադրութեան պատճառը ու ետքը զարմանք:

ԲԵ

ՆՈՐ ԳԻՆԻՆ ՀԻՆ ՏԻԿԵՐՈՒ ՄԷՋ

ԿԱՄ

ԵԿԵՂԵՑԻՆԵՐՈՒ ՄԷՋ ԱՐԿԻՈՑՄԱՆ ՊԱՆԱՍԻ

Ամեն դար առաւել կամ նորագ փոխանցումի շրջան մ'է: Գիտութիւն, կրթութիւն, արուեստ, քաղաքականութիւն... վերջապէս ամէն բան կը վերանորոգուի: Հարիւր տարի առաջուան նորը այսօր հին է, և այսօրուան նորը հարիւր տարի վերջը հինցած պիտի սեպուի: Հինը նորին, լաւը լաւագոյնին, յարմարը յարմարագոյնին տեղի կ'ուտան: Այսօր նոր աստեղագիտութիւն, նոր ֆիզիքականութիւն, նոր բնագիտութիւն, նոր երկրաբանութիւն... ունինք: Հոյսի, փոխադրութեան, փիլիսոփայութեան, ուսուցանելու... նոր ու լաւագոյն կերպեր հնարուած են: Ընկերվարութեան, կառավարութեան, միջազգային յարաբերութեան նոր ձեւեր կան:

Էպպրթ ըսած է՝ «Անցեալին ստուգութիւններուն ետեւ երկբայութեան նշաններ կրնան դրուիլ որքան երկար ատեն ալ անոնք ընդունուած իրողութիւններ սեպուին»:

Բարեկշիւման մեքենան անդադար կը գործէ: մեր երկիրը տիեզերաց միւս մասերուն հետ յարատեւ փոփոխութեան կ'ենթարկուի: Բարեկշիւում բառը պարզապէս Աստուծոյ բնութեան մեջ գործելու եղանակն է (*):

Արդեօք նոյնը չիտա՞կ է կրօնականի մասին ալ: Այո՛: Ինչո՞ւ չէ: Տիեզերական օրէնքին ինչո՞ւ կրօնքը բացառութիւն ըլլայ: Եկեղեցիին մէջ ալ զարգացում պէտք է. նոր ձէսեր ու ձեւեր, նոր աստուածաբանութիւն պէտք է: Հազար տարի առաջ հայերուն ընդունած վարդապետութիւնները, և որդեգրած ձեւերը ամէն մասամբ ուղղափառ, անփնելի և անձեռնմխելի սեպելով «նոյնութեամբ ընդունեցէ՛ք» ըսելը տիեզերքի բարեկշիւման մեքենան զարմնող անիւք բռնել, և Մեծ Օրէնադրին դէմ հայհոյել է: Ասիկա՝ «հազար տարի առաջուան տարազը հագէք, ելեքտրական լոյսին տեղ միտո մոմեր գործածեցէք, ելեքտրաշարժ կառախումբի տեղ եզան կառքով ճամբորդեցէք» ըսելէ աւելի ծիծաղելի բան մը կ'ըլլայ:

Ժամանակին հոլովումը կը մաչէ, կը քանդէ, կը հինցնէ ինչպէս նաեւ յարմարագոյն ձեւերով կը վերաշինէ: Ասիկա բնական օրէնք մ'է, Աստուծոյ դրած օրէնքն է կամ Աստուծոյ օրէնքը: Տիեզերքի ստեղծագործումը, աշխարհիս վրայ բոյս և կենդանիներուն ե-

(*) Բարեկշիւման բառով բնութեան մէջ ինքնիրեն հողը բոյս, բոյսը կենդանի... կ'ըլլայի զաղափարը տալ չենք ուղեր: Ան արդէն կարծիք մ'է: Ապացոյցի կարօտ:

րեւումը և մարդկային յառաջդիմութեան արտոնութիւնը զայն կը հաստատեն: Ասիկա Աստուծոյ անհրաժեշտ օրէնք մ'է: Ս. Գրոց մէջ քաջ առ քաջ զարգացում կայ: Հին և Նոր Կտակարաններուն մէջ, հին յայտնութեանց ու մարգարէութիւններուն կատարումը Քրիստոսի անձին մէջ զայն կը հաստատեն: Բարեբաղն օրէնքը Քրիստոսի վարդապետութիւնն է: Առաքելոց և բոլոր ողջամիտ աստուածաբաններուն ու գիտուններուն քննուած սկզբունքն է:

Այս օրէնքը անցեալ դարերու վերաբերեալ խնդիր մը չէ: Աստուծոյ օրէնքը ամէն դարու և ամէն բանի համար է: Աւետարանը մասնաւոր պատուէր ունի. — «Հագէ՛ք ան նորը գիտութիւնով՝ նորոգուած հոստեղծողին արտօնքին պէս» (Կող. 3. 10.): «Հապա՛ ձեր մտքին նորոգութեամբը՝ նորոգուեցէ՛ք, որ գիտնաք թէ ի՛նչ է Աստուծոյ կամքը՝ ան որ բարի, հաճիլի և կատարեալ է» (Հռովմ. 12. 2.): Հին և Նոր Կտակարանները, Հին Կտակարանի աստուծոյ հնազոյն Կտակարանը (Բնութեան գիրքը) և Նոր Կտակարանէ աւելի նորագոյն Կտակարանը (այժմու գէպքեր) նոյն սկզբունքով գրուած են:

Այս տիեզերական օրէնքին՝ կրօնքը բացառութիւն սեպիլ և կամ լոկ անցեալ դարերու վերագրել զայն՝ տգիտութեան, նեղմտութեան և մոլորամարտութեան արդիւնք է: Նոր լավի կտորը հինին կարկտիլ ու նոր գինին հին տիկերու մէջ գնելու նման է:

Ահա այս է կրօնական անտարբերութեան և հակա-կրօն կացութեան մի մեծ պատճառը. եկեղեցիներու մեջ արդիացեալն արականը, բարեբաղն տիեզերական օրէնքին չի յարգուելը: Արդի զարգացեալ սերունդը

չընդունիր և չի կրնար ընդունիլ թէ կրօնքը այս ընդհանուր օրէնքին բացառութիւն կրնայ ըլլալ. և ինչո՞ւ ըլլայ: Ուստի հազար տարի աստուծոյ հին աստուածաբանութեամբ ու համոզակերպերով և արարողութիւններով գոհացնելու ջանք ու սեղմումները ներկայ գիտական մտքերը կրօնքէ պաղկեցուցած են: Երկու է դժուարութիւնը, մին՝ զարգացման պէտքը չգալ, և միւսը՝ հին տիկերու մէջ (ձեւեր, համոզակերպեր) բանտարկելու ջանքը:

Ահա՛ պայտաւ մը. սակայն ուղղակի կրօնքի գէժ է. բոլորովին նոր պայքար է. ո՛չ: ՆՈՐԻՆ և ՀԻՆԻՆ ԿՈՒԻՆԷ՛: Նորը հինին (հին տիկերու) մէջ գնելու պայքարն է այս: Տեսէ՛ք, այս պայքարը չառ դարերէ վիւր կը մղուի, ու պիտի մղուի: Այս պայքարը մեղուեցաւ Քրիստոսի ժամանակ, Փարիսեցիներ ու Դրսիւրներ՝ որ Մովսէսական օրէնքին պաշտպաններն էին, Բա՛ի նոր վարդապետութիւնը չի կրցին մարտիլ. հինին հետ հաշտեցան. քանզի Յիսուս՝ իրենց Ս. Գիրքը իրենց աւելցական համոզումէն ու մեկնութենէն տարբեր կը քարոզէր և կը վարդապետէր, ու մաքաււորներուն և մեղաւորներուն հետ կը հասի ու կուտէ... Շարաթ օրեր բռնկութիւններ կ'ընէ:

Նորը՝ հինին մէջ գնելու պայքարէն էր որ Առաքելոց մէջ վէճ մը ծագեցաւ և առաջին ընդհանուր Եկեղեցական Ալիսողին գումարման ատիժ տուաւ:

Միեւնոյն պայքարը միեւ իւր տեր Լատին եկեղեցիին գէժ: Աւանդական վարդապետութեան տարբեր բան մը կը քարոզէր, — այսինքն Ս. Գրքէ գնած էր «Աղարը հաւատքով կ'ապրի» վարդապետութիւնը: Ասիկա նորութիւն մ'էր, ուստի վատիկանը ասոր գէժ զինուեցաւ:

Գալիլիոսը դատապարտողը նորին և հինին վէճն էր։ Այս պատճառաւ հին Թանորակեցի հայեր հալածուեցան և աքսորուեցան մինչև Դանուբ գետին եզրքը, և հոն ալ ցանկցին զուտ Աւետարանական սերմեր (բուն Լուսաւորիչեան Քրիստոնէութիւնը) աւելորդապաշտութեան դէմ։ Ասիկա Լուսերէ շատ առաջ լորդապաշտութեան հէմ։ Ասիկա Լուսերէ շատ առաջ էր։ Ահա՛ այս սերմերէն էր որ Բողոքականութիւնը ծրեցաւ եւրոպիոյ մէջ։

Ամերիկա գաղթող Բիւրըթներուն սերունդը Անկլիոյ կառավարութենէ խնդրեցին որ հոն քիչ մը տարբեր ձեւով (առանձնաշնորհումներով) կառավարուին. նորութիւն մըն էր այս ու մերժուեցաւ։ Ահա՛ Անկլիախօս մեծ ազգի մը մէջ պարակում ու բաժանում մը։

Եկեղեցի՛ն՝ ամենեւնի աւելի դժուարութիւն ունեցաւ Ս. Գրքին վրայով նոր մեկնութիւններ ու ներշնչանքներ ընդունելու սաաին։ Պայքարներ մղեց զայն հին ձեւին, աստուածաբանութեան մէջ պարփակելու։ Աշխատեցաւ հին դաւանութեանց, ծէսերու և հայրապետաց խորհրդակերպին մէջ ամփոփելու։ Թէն ամէն նորութիւն դիւրաւ ընդունիր լաւ բան չէ, բայց բոլորովին մերժելն ալ մոլեռանդութիւն է։

Արդեօք նոյնը չէ՞ մեր ազգին այսօրուան դժուարութեան պատճառը — նոր գաղափարները և վարդապետութիւնները հիներուն հետ հաշտեցնելու կոճիոր։ Այս մասին ծայրայեղ պաշտպանողականութիւն, ծայրայեղ ազատականութիւն և իրարու անվստահութիւն մեր ազգը ղէպի կործանում կը տանին։ Էական խնդիրներու կամ գաղափարականին մէջ այսպէս չեզոքներ գործնականին մէջ այսպէս են։ Այսօրուան բո՛ւն խնդիրը՝ եկեղեցիին «բացի գոցի» խնդիր չէ՛, այլ եկեղեցիին մէջ նորութիւն, տարբեր ձեւով կառավարութիւն, մէկ խօսքով արդիացում կ'ուզուի։ Կղերին դարձած (մտաւորապէս և նկարագրով), արարողութեանց կրճատումը, արդի ժամանակին պահանջման նկատարումը, ներկայ սերունդին սննդաբար կերակուր կը պահանջուի։ Նոր սերունդը՝ նոր բաներ լսելու ու խօսելու անօթի կը զգայ, ասիկա յուսալից նշան մ'է։ Բայց կ'աշխատուի ասոնք հին տիկերու մէջ պարփակել։ Ի՛նչ կ'ըլլայ նոր գիւնին հին տիկերու մեջ։ «Տիկերը կը պատռէ, ինքը կը թափի և տիկերը կը կորնչին»։ Այս է մեր ազգին ներկայ վիճակը։ Նոյնը եղած է ու պիտի ըլլայ բոլոր ազգաց և եկեղեցեաց համար՝ ասոնք որ ժամանակի հետ չեն զարգանար։ Ասիկա բրնձիւն և Աստուածային պահանջ մ'է։ Ուստի կուսակցութեան դէմ ուրիշ կուսակցութիւն հանել, ժամանակի մը համար ժողովուրդը լռեցնել և ոչ — էական բաներով զբաղեցնելով պայքարը չի վերջանար։ Սուրբան Համար ասոր տուաւ իր գործութիւնը փոխանակ նորութիւններու և զարգացման տալու։ Վերջապէս ինկաւ, իրեն հետ միատեղ տկարացուց և կործանեց նաեւ երկիրը։ Այս պատճառաւ Պարսից կառավարութիւնը փրճանալու վրայ է։ Մանաւանդ մենք՝ կրօնականի ու եկեղեցականի վրայ է որ կը խօսինք. — տե՛ս, հին տիկերու մէջէն (եկեղեցիներէն) մաս մը հակալրօն անուշով դուրս կը թափի, ոմանք հակակրեական անուշով, ոմանք ալ յարանուանական անուշով դուրս կը թափին։ Գաղղիոյ և Սպանիոյ պատմութիւնները զայս կը հաստատեն։ Մեր ազգին վիճակը նոյնը կը ցուցնէ։ Եւ ուրիշ հին եկեղեցիներ ալ, որ տակաւին մոմիայի պէս անշարժ կը կենան, նոյն վիճակին պիտի ենթարկուին։

Գալիլիոսը դատապարտողը նորին և հինին վէճն էր։ Այս պատճառաւ հին Թանորակեցի հայեր հալածուեցան և աքսորուեցան մինչև Դանուբ գետին եզրքը, և հոն ալ ցանկցին զուտ Աւետարանական սերմեր (բուն Լուսաւորիչեան Քրիստոնէութիւնը) աւելորդապաշտութեան հէմ։ Ասիկա Լուսերէ շատ առաջ լորդապաշտութեան հէմ։ Ասիկա Լուսերէ շատ առաջ էր։ Ահա՛ այս սերմերէն էր որ Բողոքականութիւնը ծրեցաւ եւրոպիոյ մէջ։

Ամերիկա գաղթող Բիւրըթներուն սերունդը Անկլիոյ կառավարութենէ խնդրեցին որ հոն քիչ մը տարբեր ձեւով (առանձնաշնորհումներով) կառավարուին. նորութիւն մըն էր այս ու մերժուեցաւ։ Ահա՛ Անկլիախօս մեծ ազգի մը մէջ պարակում ու բաժանում մը։

Եկեղեցի՛ն՝ ամենեւնի աւելի դժուարութիւն ունեցաւ Ս. Գրքին վրայով նոր մեկնութիւններ ու ներշնչանքներ ընդունելու սաաին։ Պայքարներ մղեց զայն հին ձեւին, աստուածաբանութեան մէջ պարփակելու։ Աշխատեցաւ հին դաւանութեանց, ծէսերու և հայրապետաց խորհրդակերպին մէջ ամփոփելու։ Թէն ամէն նորութիւն դիւրաւ ընդունիր լաւ բան չէ, բայց բոլորովին մերժելն ալ մոլեռանդութիւն է։

Արդեօք նոյնը չէ՞ մեր ազգին այսօրուան դժուարութեան պատճառը — նոր գաղափարները և վարդապետութիւնները հիներուն հետ հաշտեցնելու կոճիոր։ Այս մասին ծայրայեղ պաշտպանողականութիւն, ծայրայեղ ազատականութիւն և իրարու անվստահութիւն մեր ազգը ղէպի կործանում կը տանին։ Էական խնդիրներու կամ գաղափարականին մէջ այսպէս չեզոքներ գործնականին մէջ այսպէս են։ Այսօրուան բո՛ւն խնդիրը՝ եկեղեցիին «բացի գոցի» խնդիր չէ՛, այլ եկեղեցիին մէջ նորութիւն, տարբեր ձեւով կառավարութիւն, մէկ խօսքով արդիացում կ'ուզուի։ Կղերին դարձած (մտաւորապէս և նկարագրով), արարողութեանց կրճատումը, արդի ժամանակին պահանջման նկատարումը, ներկայ սերունդին սննդաբար կերակուր կը պահանջուի։ Նոր սերունդը՝ նոր բաներ լսելու ու խօսելու անօթի կը զգայ, ասիկա յուսալից նշան մ'է։ Բայց կ'աշխատուի ասոնք հին տիկերու մէջ պարփակել։ Ի՛նչ կ'ըլլայ նոր գիւնին հին տիկերու մեջ։ «Տիկերը կը պատռէ, ինքը կը թափի և տիկերը կը կորնչին»։ Այս է մեր ազգին ներկայ վիճակը։ Նոյնը եղած է ու պիտի ըլլայ բոլոր ազգաց և եկեղեցեաց համար՝ ասոնք որ ժամանակի հետ չեն զարգանար։ Ասիկա բրնձիւն և Աստուածային պահանջ մ'է։ Ուստի կուսակցութեան դէմ ուրիշ կուսակցութիւն հանել, ժամանակի մը համար ժողովուրդը լռեցնել և ոչ — էական բաներով զբաղեցնելով պայքարը չի վերջանար։ Սուրբան Համար ասոր տուաւ իր գործութիւնը փոխանակ նորութիւններու և զարգացման տալու։ Վերջապէս ինկաւ, իրեն հետ միատեղ տկարացուց և կործանեց նաեւ երկիրը։ Այս պատճառաւ Պարսից կառավարութիւնը փրճանալու վրայ է։ Մանաւանդ մենք՝ կրօնականի ու եկեղեցականի վրայ է որ կը խօսինք. — տե՛ս, հին տիկերու մէջէն (եկեղեցիներէն) մաս մը հակալրօն անուշով դուրս կը թափի, ոմանք հակակրեական անուշով, ոմանք ալ յարանուանական անուշով դուրս կը թափին։ Գաղղիոյ և Սպանիոյ պատմութիւնները զայս կը հաստատեն։ Մեր ազգին վիճակը նոյնը կը ցուցնէ։ Եւ ուրիշ հին եկեղեցիներ ալ, որ տակաւին մոմիայի պէս անշարժ կը կենան, նոյն վիճակին պիտի ենթարկուին։

Ուստի նոր գինին նոր տիկերու մէջ դնելու է որ երկուքն ալ պահպանուին: Ուրախ ենք որ մեր ազգային եկեղեցիներու մէջ ասոր կարեւորութիւնը շատ լաւ զգացուած է, եկեղեցիին բարեկարգութեան վրայով կը խօսուի ու կը գրուի: Իցիւ թէ չուտ ըլլար: Վերակենդանութեան մեծագոյն դարմանն է այս: Նորոգութիւն... պէտք է. ոչ միայն կեդրի և ձեւի նորոգութիւնը, այլ մանաւանդ ներքին կեանքի — նկարագրի — նորոգութիւնն ու բարեկարգութիւնը: Այս ատեն Բողոքական եկեղեցիներն Մայր եկեղեցիին ծոցը կը վերադառնան: Ազգային եկեղեցիէն դուրս ապրող շատեր, ինչպէս որ անուշները վերը յիշեցինք, հոն պիտի գտն ապաստանարան ու սնունդ գտնելու:

Այս մասին Բողոքական եկեղեցիներ թո՛ղ բնաւ չի կարծեն թէ իրենք վտանգէ ապահով են: Անոնք 60 — 70 տարիէ ի վեր ժամանակին պահանջման համեմատ զարգացան, արդիացան. կասկածելի է: Ինչու որ անոնց մէջն ալ վտանգը ակներև է: Այս մասին առաջ ակնարկութիւններ ըրած ենք, և յաջորդ գլուխներու մէջ աւելի պիտի խօսուի:

Այս բարեկարգութեան, արդիացման ու զարգացման գործը որո՞նք պիտի ընեն: Ասիկա կարեւոր հարց մ'է: Զգելով եկեղեցական ու կրօնական խնդիրներու մասին անտարբեր եղողները, գանք ծայրայեղ նախանձախնդիրներուն: Ասոնք երկու տեսակ են. թէ՛ եկեղեցիին ո՛ր և է մէկ վարդապետութիւնը ու ծէսը անձեռնմխելի նկատողներ՝ և թէ՛ զարգացման ու բարեկարգութեան սիրահարներ՝ մոռցան են թէ այսպիսի սուրբ ու վեհ գործ մը ակնպոյտներու և թերահաւատներու գործ չէ: Այս մեծ գործը կը կարօտի եկեղեցւոյ սուրբ և փրկա-

րար կոչումին հանդէպ սէր և գուրգուրանք ունեցողներու. կը պահանջէ եղբայրսիրութիւն ու ներողամտութիւն, ոչ թէ ատելութիւն և նախանձ: Կը պահանջէ ոչ թէ թերի հաւատք այլ զօրաւոր հաւատք. ոչ թէ նուազ հոգեւորութիւն, այլ աւելի հոգեւորութիւն: Այս սուրբ գործին գլխաւոր և միակ պայմաններն են աւելի մեծ սէր, աւելի ջերմ կրօնասիրութիւն, աւելի կենդանի հաւատք, մանաւանդ ճշմարիտ հոգեւոր կեանք: Մեր ազգը և համայն ազգեր կեանքի կարօտ են, կեանքի: Ազգերը և բոլոր մարդկութիւնը պահպանելու ու զարգացնելու, եկեղեցիները բարեկարգելու ու բարձրացնելու միակ դարմանը հագեւոր կեանքն է: Կարօտութիւննիս հոգեւոր կեանքն է:

Ք.

ԳԻՏԱԿԱՆ ՀԱՒԱՏՔ

ԿԱՍ

ԳՈՐԾՈՆ ՀԱՒԱՏՔԻ ՄԸ ՎԵՐԱՇԵՆՈՒԹԻՒՆԸ

Աւանդական հաւատք կայ ու գիտական հաւատք կայ, աւանդական ու ժառանգական հաւատքի տեղ ստացականը ու գիտականը պիտի անցնի ու պէ՛տք է որ անցնի:

Գիտութիւնը տեսնել, փաստ և փորձառութիւն կը պահանջէ: Գիտունը կ'ուզէ ամէն բան քննել, չօչափել, փաստերը տեսնել ու փորձառութիւնով հասկնալ ու ընդունել: Քրիստոնէական կրօնքն ալ գիտութեան կրօնք է: Քս. ինքը, այս կրօնքին հիմնադիրը կ'ըսէ. «Գիրքերը քննեցէ՛ք, անոնք ինծի համար կը վկայեն»¹. Յով. 5. 39: «Ճշմարտութիւնը պիտի գիտնաք, ու ան ճշմարտութիւնը ձեզ պիտի ազատէ»². Յով. 8. 32: «Ամէն բան փորձեցէ՛ք, բարին ամուր բռնեցէ՛ք»³. Ա. Թեա. 5. 21: Այն մեծ վարդապետին սկզբունքն է՝ քննեցի՛ք, յորձեցի՛ք, գիտցի՛ք: Ասկէ տարբեր սորվեցուցին կարգ մը մոլորեալ ուսուցիչներ ու եկեղեցիներ, և անոր համար իրենք եղան իրենց պաշտպանած կրօն-

քին մեծագոյն թշնամիները: Վարդապետեցին թէ աւանդ քննութեան ընդունին ու ընեն ինչ որ կղերը կ'ընդունի կամ կը սորվեցնէ: Վախցան թէ կըօնքը քննել՝ հաւատքի տկարութիւն յառաջ կը բերէ, հետեւաբար կրօնքը գիտութեան թշնամի կարծել տուին: Յիսուս աւելի յառաջ երթալով ըսաւ. «Թէ որ մէկը կ'ուզէ անոր կամքը ընել, պիտի գիտնայ այս վարդապետութեան համար...»⁴ Յով. 8. 17: Թէ որ մէկը կ'ուզէ անոր կամքը ընել, ան ատեն պիտի գիտնայ: Ընկերոյ պիտի գիտնայ ու պիտի տեսնի: Այսօրուան մանկավարժական ու գիտական սկզբունքը այս է. ընելով սորվեցնել: Շատեր Քրիստոսի կրօնքին վրայով չեն գիտեր ու չեն կրնար գիտնալ ալ՝ քանի որ անոր կամքը ընել չեն ուզեր: Ի՞նչպէս մէկը երկաթագործութիւն կամ ժամագործութիւն կրնայ սորվիլ. եթէ վարպետին պատուէրները և արուեստին սկզբունքները ընել չուզէ:

Ոմանք՝ առանց Աստուծոյ կա՛քը ընելու ու Քրիստոսի դպրոցին աշակերտելու՝ Պօղոսի փորձառութիւնը ունենալ կը փափաքին, ի՞նչ որ անկարելի է, ու գիտական օրէնքի հակառակ: Երբոր չունենան Պօղոսի փորձառութիւնը՝ յայնժամ կրօնի դէմ կը խօսին: Ասիկա ծիծաղելի բան մըն է, ինչպէս կօչկալար մը Հէրչլի ու Լաբլասի գիտյաժը չի գիտնալուն ու չի կարենալ հասկընալուն համար զայն բոլորովին արհամարէր ու ուրանար:

1. — ՀԱՒԱՏՔՆ Է ՄԵՐ ՆԻՒԹԸ. — Ի՞նչ է ՀԱՒԱՏՔ: Վստահութիւն մը, մեր գգայարանաց չըջանալէն դուրս եղողներուն հաւատալ, մեր չի լսած ու չի տեսած քաներուն. աւելի մասնաւորելով՝ ըստ Ս.

Գրքի: հաւատք Աստուծոյ վկայութեան վստահիլ (trusting), այսինքն ընդունիլ ինչ որ Աստուած մեզի յայտնած է: Աւելի յառաջ երթալով (ու Schaff-Hersogի բառերը գործածելով) հաւատքին առարկան աչքով չի կրնար տեսնուիլ, ոչ ալ մեր պարզ հասկացողութեամբ կրնանք բռնել: Անիկա անտեսանելի, հոգեւոր ու աստուածայինն կը վիրաբերի: (Եբր. 11. 1: Ա. Պետ. 1. 8: Բ. Կորն. 5. 16: Յով. 20. 29:) Բայց այս անտեսանելի, հոգեւոր և աստուածայինը՝ անհասկնալի (unknowable) բան մը չէ, անիկա ինքզինքը ներքին մարդու մէջ կ'ապացուցանէ:

Հաւատքին սահմանը ու ասպարէզը չի տեսնուած բոլոր տիեզերքն է, վերացեալ բաներու վրայ եղած մեր բոլոր գիտութիւնը (belief) հաւատքի վրայ հիմնուած է. ըլլայ գիտական և ըլլայ կրօնական:

Զգայարանաց սահմանի օրչափ նեղ և պզտիկ է, լեռան մը գագաթէն կրնանք տեսնել միայն 50 մղոն տեղ մը, անկէ անդին 5,000, 5,000,000 մղոն հեռաւորութեամբ լեռներ, ծովեր, մոլորակներ, արեգակներ... կան. գանոնք միայն հաւատքով կ'ըմբռնենք: Աստու կ'ըլլենք, մեր գործերուն կ'երթանք հաւատքով, Աբրահամի նման. չի գիտնալով թէ ի՞նչ պիտի պատահի մեզի: Իրիկունը նոյն վստահութեամբ կը պատկինք: Օտար երկիրներ կ'երթանք ապագայի մասին հաւատք ունենալով:

Աւելին կայ, վստահիլ և չի վստահիլ, հաւատարմութիւն ընծայել և չընծայել նմանապէս՝ հիմնուած են հաւատքի վրայ: Ուրիշ խօսքով վստահիլ (belief) և անվստահութիւն իրարմէ կը տարբերին լոկ հակառակ հետեւութեանց առաջնորդուելով: Զոր օրինակ՝ ես կ'ը-

սեմ՝ Մովսէսին և Աղեքսանդրի պատմութեանց կը հաւատամ, դուն ալ կ'ըսես չեմ հաւատար, երկուքն ալ հաւատք են, — սա տարբերութեամբ որ ես կը հաւատամ ճշմարիտ ըլլալուն և դուն կը հաւատաս չինձու ըլլալուն: Ես ալ հաւատացեալ մըն եմ, անհաւատն ալ. ես դրականին կը հաւատամ և ան բացասականին:

Դիտունը (scientist) հաւատքի կարօտ է: Նա բան մը կը հետազօտէ՝ որուն կը հաւատայ, թէ և անոր համար սկսած ատենը, խնդրի տակ եղած առարկան երեւակայական գոյակ մ'էր: Տարվին Պօղոսի չափ հաւատք գործածեց: Անոնք միւլենոյն մտաւորական վիճակը ունէին թէ և տարբեր նիւթերու ուղղուած էին: Աստղագէտ մը հեռագիտակը երկնից այնինչ կողմը կը դարձնէ, ոչ թէ հոն որ և է մոլորակ մը գտած է, բայց ուրիշ մոլորակի մը չարժուէին ձեւը անոր հաւատալ կուտայ թէ եթէ երկայն ատեն փնտռէ պիտի վարձաւորուի: Դիտութիւն՝ հաւատքով հաստատում (affirmation) մ'է անձանօթ, բայց ծանօթանալը կարելի իրողութեանց:

Ահա՛ թէ մեր ներքին մտաւորական գիտութիւնը և թէ՛ արտաքին՝ աշխարհի խուզարկութեան հիմը հաւատքի վրայ կը կենայ: Ուստի այս գիտական դարը աւելի հաւատքի դարն է: Հետեւաբար կրօնքի մէջ եղած հաւատքը՝ գիտութեան հակառակ սեպելը անտրամաբան է ու տգիտութեան արդիւնք:

2.— ԳԻՏՈՒՆՆԵՐԸ Ի՞ՆՉՊԷՍ Կ'ԸՆԴՈՒՆԻՆ ԿՐԾՆԲԸ: Նախ՝ դիտանք թէ ՀՐՆԵՐԸ ԱՆՑԱՆ... հին աստեղագիտութեան, հին երկրաբանութեան, քիմիաբանութեան... հետ հին աստուածաբանութիւնն ալ անցաւ: Ու շարունակը ըրէք: Հին աստղեր, երկիր, քի-

միա... անցած են ըսել չեմ ուզեր: Անոնք նոյնն են հազարաւոր, բիւրաւոր տարիներէ, գուցէ դարերէ ի վեր (թէ և շատ ծանր ու քիչ փոփոխութիւն կը կրեն), նոյնն պիտի մնան շատ ժամանակներ ևս: Բայց անոնց մասին մեր հին գիտցածները անցան ու նորոգուեցան: Նոյնպէս հին աստուածաբանութիւնը փոխուեցաւ, սակայն Աստուած անփոփոխ է: Անոր ներշնչեալ սուրբ մատենանք նոյնը կը մնայ, միայն մեր գաղափարները կը բարեկարգուին ու ու կը բարեփոխուին: Սխալ չի հասկնանք, մեր ըմբռնումը և գիտութիւնը փոխուեցաւ: Աստուած անփոփոխ է:

Հայրերը կը հաւատային թէ աշխարհը 24 ժամէ բաղկացեալ վեց օրուան մէջ ստեղծուեցաւ, կը հաւատային թէ աշխարհիս վրայ 6000 տարիէ ի վեր մարդ կը բնակի: Կը հաւատային թէ աշխարհը կեդրոն է: Անոնց տիեզերքը պզտիկ էր: Բայց այժմու գիտուններ կը հաստատեն թէ 6000 տարիէ ի վեր յոյսը մեզի չի հասնող աստղեր կան: Այսօրուան աստուածաբանութիւնը բառ առ բառ Աստուծոյ մատով գրուած գրքի տեղ կ'ընդունի թէ Աստուծոյ յայտնութիւնը իբր ճշմարտութիւն տրուած է: Կ'ըսէ ճշմարտութիւն ըլլալուն համար յայտնութիւն է, և ոչ թէ յայտնութիւն շեղուելուն համար ճշմարտութիւն: Մեզի գիրք մը կուտայ ու կ'ըսէ մէջի ճշմարտութիւններուն համար Ս. Գիրք է, ու ոչ թէ Ս. Գիրք ըլլալուն համար ճշմարտութիւն է: «Բննեցէ՛ք», «Բարին ամուր ըտնեցէ՛ք»:

Մեր մէջ այժմ երկու ծայրայեղներ կան. Արմատականներ և պահպանողականներ: (Ա) Արմատականներ ծայրայեղ ազատական են: Անոնք կրօնամոլութիւնը և կղերական տիրապետութիւնը տապալելու համար աջ-

չափ յառաջ կ'երթան որ կրօնքը և եկեղեցին կը վնասեն: Առանց նկատի առնելու պահպանողականներուն զգացումը, ինչ որ հին է՝ կործանելու և փճացնելու կ'աշխատին: (Բ) Միւս տարրը ծայրայեղ պաշտպանողականներ են, ասոնք առանց յարգելու զարգացման անհրաժեշտութիւնը և դեռաւոր մտքերու բարեկարգութեան ձգտումներուն գոհացում տալու պէտքը՝ եկեղեցին նախնական ու նահապետական ձեւին մէջ պահել կ'ուզեն. ինչ որ նոր է՝ կը մերժեն: Հին հօրնական տան մէջ հինցած գերանները և փոսած տախտակները ու ծռած պատերը նորոգել ու չտկելու բնաւ թող չեն տար: Ամէն ինչ որ հինէն մնացած է անփոփոխելի ու անխախտելի կը նկատեն: Հակառակ պահպանողականներուն՝ միւսներն ալ ոչ կուսաւորիչ, ոչ ճշմարտի, ոչ Օգոստինոս ու ո'չ Լուտէր կը ձանձնան: Այն բաները որ հին են քերել, քերթել նետել կ'ուզեն: Առ երեւոյթս նախանձախնդիր երեւցող այս ծայրայեղ ազգասէրներ վնասկար են, Ազգին կործանման պատճառ են:

Յ.— ՆՈՐ ԳԻՏԱԿԱՆ ՄԷԹՈՏԸ: Հազարաւոր տարիներ մեր հայրերը իրենց հաւատքը բնազդումով, հակամտութիւններով աւանդական գաղափարներու և աստուածաբանութեան վրայ հաստատեցին: Նոր աստուածաբանութիւնը իր նիւթը կ'առնէ արտաքին բնութեանէ որպէս նաև ներքին հոգիէն: Ան բնութեան գիրքէն, մարդու բնութեան գիրքէն, պատմութիւնէ և օրուան զէպերէն և խղճի ու բարոյականի մեծ գրքէն, — որուն ԱՍՏՈՒԱԾԱՇՈՒՆՉ անունը կուտանք — նիւթեր կ'առնէ:

Հին աստուածաբանութեան խորհրդանշանն էր մարդ մը լերան վրայ կեցած ու աչքերը դրոցած՝ եր ազ-

ներու, երեւակայութեան և հաւատքի աշխարհին մէջ կ'ապրէր լոկ: Նոր գիտական դարու խորհրդանշանն է նաև մարդ մը՝ լերան գլուխը կեցած մէկ ձեռքը հեռադիտակ մը միւս ձեռքը մանրացոյց, հոն կը տեսնէ աշխարհ մը որ ստեղծուելու վրայ է տակաւին, մոլորակներու օղակներէ լուսիններ չինուելու վրայ են: Հոն զէպի վեր, զէպի կատարելութեան շարժում մը կը տեսնէ:

Գիտութիւնը կը խորհի իր տեսածներուն վրայ և կը հարցնէ՝ այս զէպի վեր շարժման ետեւը ո՞վ կայ. գիտութիւնը հոն, տիեզերաց մէջ, խորհուրդ կը տեսնէ և կը հարցնէ՝ սա աստղերէ անդին խորհող մը կայ: Ան կը տեսնէ օրէնք մը և այս օրէնքը պահելու նպատակ մը և կը հարցնէ իւրովի՝ սա անհունութեան մէջ օրէնադիր մը, նպատակ ունեցող մը չի կայ: Մարդը լոկ մեքենայ է, կամ անոր մարմինին մէջ հոգի մը կայ: Աստուած մը կայ տիեզերքի մէջ ինչպէս որ կայ հատ մը մարդուն մէջ: Մահը մշտնջենաւոր քունն է, ուրեմն ո՛ւրիշ են մարդուս մէջ հետզհետէ զօրացած յոյս և յայտնութիւններ: Գիտունը այս տրամաբանական աստիճաններով յառաջ կը քայլէ. ծանօթե անծանօթին կ'երթայ:

ԳԻՏՈՒՆԸ ԱՆԱՍՏՈՒԱԾ ԶԻ ԿՐՆԱՐ ԸԼԼԱՆ: Կարելի է Աստուած մը ընդունելու մասին դժուարութիւններ ըլլան, զայն ուրանալու մէջ հազար անգամ աւելի են: Տեսնենք թէ անկրօն մը Աստուծոյ գոյութեան չի հաւատալով ի՞նչ տարօրինակ բաներու հաւատացած և ի՞նչ անկէ ճամբաներու հետեւած կ'ըլլայ: Վերը ըսած էինք թէ անաստուածն ալ հաւատք մը

ունի: Նայէ՛, ի՛նչ անհրաժեշտ է անոր հաւատքը. Ա. Առանց պատճառ ընդունելու, արդիւնքին կը հաւատայ: Այսպէս ընկով դարերու տուած փորձառութեան հակառակած կ'ըլլայ: Սակայն առօնոց պատճառի արդիւնք բնաւ տեսնուած չէ: Չենք կրնար ցուցնել հիւշէ մը որ ինքնիրենը գոյ եղած ըլլայ, կամ որ և է մէկ կեանք մը ինքզինքը գոյութեան բերէ: Բ. Մարդ մը Աստուծոյ գոյութիւնը ուրանալով ընդունած կ'ըլլայ՝ առանց օրէնադրի սխեմատիկան օրէնք մը: Կը տեսնեն տիեզերքի մէջ օրէնք մը մադիմադիքական ճշմարտութեամբ. Հայլի գիտաւորին ծիրը, մոլորակներու թաւալման օրէնքը և եղանակներուն ճշգրտութիւնը... կը հասկնան: Բայց ինչպէ՞ս կարելի կ'ըլլայ օրէնք՝ առանց օրէնադրի: Գ. Անաստուածը՝ առանց նպատակ ունեցողը ընդունելու՝ նպատակի կը հաւատայ: Տիեզերքի մէջ նպատակ մը ըլլալը կ'ընդունի, բայց առանց նպատակ ունեցողի մը՝ կարելի է այս: Աչքը և լոյսը, ականջը և ձայնը իրարու յարմարած են, նպատակաւոր բարեշրջում մը կայ. զէպի վեր քայլէ մը: Ո՛ւրիշ է այս նպատակը: Կարելի է դիպուած մը կամ վարկած մը ըսուի: Այս ալ՝ սա ժամացոյցի աշտամակը, կամ սա հոյակապ տաճարը պատահմամբ գոյ եղած են առանց նպատակ ունեցողի՝ ըսելէ աւելի տգիտութիւն է:

ՏԵ՛ս՝ անաստուածներ կրօնական հաւատքի մէջ եղած դժուարութիւնը մատնանշած ատենին, իրենք կը հաւատան առանց պատճառի արդիւնքին, առանց օրէնադրի՝ օրէնքին և առանց նպատակ ունեցողի՝ նպատակին: Այս անտրամաբան և կրօնական հաւատքի մէջ եղածէն հազար անգամ աւելի կնճռոտ խորհուրդներն

կ'երկն չամէնայով գիտական կը կոչեն: Ոչ, գիտունը վերոյիշեալ տրամաբանական օրէնքներով Աստուած մը կ'ընդունի:

ԱՌՆԵՆՔ ԱՆՄԱՀՈՒԹԵԱՆ ԳԱՂԱՓԱՐԸ: Խորհող միտք մը ասիկա չի կրնար ուրանալ: Ասիկա ուրացողներ՝ 1. Մարդուն մէջ եղած ներքին ինքնատիպ համոզման կը հակառակին. մեր ներքին ձայն մը կ'ըսէ «ես պիտի ապրիմ»: 2. Բոլոր ազգաց տիեզերական դադափարը ուրացած կ'ըլլան, քանզի ասիկա քիչ չստ ամէն ազգաց մէջ կը գտնուի: Հին եգիպտացիք մարմինը կը զմուռսէին՝ հողւոյն կրկին մարմինի հետ միանալու դադափարին համար: Հին Յոյներ մեռած մարդոց լեզուին տակը գլխով կը դնէին մութ գետէն անցած ատենը վճարելու: Հնդկներ աղեղ ու նետ կը դնէին գերեզմանին մէջ...: 3. Մարդուն մէջ այս ինքնատիպ դադափարը և ամէն դարու մէջ բոլոր ազգաց մահէն ետքը ապրելու համոզումները ուրանալով՝ ընդունած կ'ըլլան թէ մարդուն միտքը որ և է ատեն որ և է համարտութեան հասնելու կարող չէ: Եթէ մարդոց մէջ այսպիսի ընդհանրացած դադափարը չիտակ չըլլայ, ան ատեն մարդիկ իրենց մտքերնուն որ և է խորհուրդին և արտադրութեան կը տարակուսին: Եթէ մեր մտքերուն չենք կրնար վստահիլ՝ յայնժամ մարդը առանց առաջնորդի ու լոյսի խղճալի արարած մը կ'ըլլայ: 4. Անմահութիւնը ուրանալով գիտութեան լաւագոյն արդիւնքը ուրացած կ'ըլլան: Զորօրինակ, գորութիւնը անմահ է, երկաթագործը մուրճով տաքացած երկաթին կը զարնէ՝ իր սպառած զօրութիւնը տարրական չարժուժ ու տաքութիւն կ'ըլլայ, ձեւափոխութիւններ ու ոչ կորուստ: Առնենք արեւին տա-

քութիւնը ան փայտի մէջ կը համարուի, փայտածուխը վառուելով ան կրկին երեւան կ'ուզայ... օդի մէջ ձեւափոխութիւններ կ'առնէ, բայց բնաւ չ'ոչնչանար: Անա՛ ճիշդ այսպէս է մարդու համար՝ նա կը մեռնի, մարմինը իր տարերուն կը վերածուի. բայց չ'ոչնչանար: Իր մէջը մարմինէ տարրեր մէկ բան մ'ալ կար, շարժում մը, կեանք մը: Անոր կ'ըսենք մտաւորական ու հոգեկան, անտեսանելի բան մը, խորխուրդ... Ինչ ըսես ըսէ: Մարդը՝ մարմինով ամէն եօթը տարին անգամ մը կը փոխուէր ըլլորովին... մահէն ետքը ալ մարմինը կը փոխուի. բայց սա մտաւորական, անտեսանելի և հոգեկան մարդը միշտ կը մնար նոյն: 7 տարի առաջուան մարդը, 17, կամ 7×7 տարի վերջը կրկին նոյն մարդն է: Ուրեմն կրնա՞նք սա անտեսանելի խորհող հոգեւոր մարդուն մահէն ետքը գոյութիւնը ուրանալ, մինչդեռ մարմինին տարրերուն գոյութեան, ձեւափոխուելով հանդերձ մնայնութիւնը կ'ընդունինք:

4. — ԳԻՏՈՒԹԻՒՆԸ ՄԱՐԴՈՒՆ ՄԷՋ ԿՐՕՆԱԿԱՆ ԿԱՐՈՂՈՒԹԻՒՆ ՄԸ ԿԸ ԳՏՆԷ (Religious faculty): Հոգեբաններ մարդուն մտքի կարողութիւնները կը հետազօտեն, հոն կը գտնեն իմացականութիւն, զգացողութիւն ու կամք: Հոն կայ յիշողութիւն, դատում, երեւակայութիւն, ուրախութիւն, տրտմութիւն, վախ... հաւ կրօնական կարողութիւն մը:

Ի՞նչ է իմացականութիւն կամ միտք: Հոգեբաններ կ'ըսեն թէ ջիղ մը (nerve) է դէպի գիտութիւն և գիրքեր. լաւ: Ճաշակը. ջիղ մ'է դէպի պատկեր ու տեսարաններ: Յիշողութիւնը. ջիղ մ'է դէպի անցեալը: Յոյսը. ջիղ մ'է դէպի գալիքը... Խիղճը ու կրօ

նախանք ինչ են . ջիղեր են նմանապէս , կ'երթան դէպի սարտփ . իրաւունք և Աստուած :

Եթէ մարդուն մէջ մասաւորական կարողութիւնները ջիղեր են դէպի մասնաւոր նիւթերուն , ինչպէս անոր մէջը եղող ինքնատիպ կրօնական զգացումը և խորհուրդը կրնանք ուրանալ : Նա ալ հոգեկան կարողութիւն մ'է :

Հարցում մը : Ինչո՞ւ կրօնական զգացում և կարողութիւն երբեմն անձանց ու ազգայն մէջ տկար է : Պատասխանը շատ պարզ է . — ինչպէս որ յիշողութիւն , էրև տկայութիւն , դատողութիւն են . կարողութիւններ ամէն անհատներու մէջ միեւնոյն չեն այլ զանազան , նոյնպէս կրօնական կարողութիւնը : Մովսէսի կրօնական կարողութիւնները եգիպտացիներէ տարբեր ու բարձր կրօնք բերաւ , Աստուածային յայտնութիւններու աւելի ընդունակ զանուեցաւ : Նոյնպէս Իսրայէլի ժողովուրդը իր կրօնական կարողութիւնը աւելի մշակած էր , կամ մշակուած , հետեւաբար ուրիշ ազգերէ աւելի Աստուծոյ պատգամները կրցաւ ընդունիլ , աւելի ընդունակ էր ու յարմարութիւն ունէր : Աստուծոյ քովը աչառութիւն չի կայ , ով որ իր ունեցած տաղանդը գործածէ աւելին կ'ընդունի : Նա բոլոր ազգերը կը սիրէ , իր յայտնութիւնները ու պատգամները կ'ուտայ , բայց անոնք որ աչք ու ականջ ունին տեսնել ու լսելու անոնք կ'ընդունին : Աստուած մասնաւորներ ձեռք առած է , քանզի ի յաւիտենից գիտէր թէ անոնք յարմարագոյն անթիւներ են իր սուրբ պատգամները առնել ու պահելու : Նկարիչին պէտքը տեսարաններ չեն , այլ զայն տեսնող աչք , զի արդէն զանազան տեսարաններով լի տիեզերք մը տրուած է :

Գիտունին պէտքը աստղեր ու ժայռեր չեն , զի արդէն անոնք կան , այլ անոնց էջերը կարգացող և հասկացող կարողութիւն : Բանաստեղծին պէտքը միջավայր չէ , այլ բանաստեղծական Մուսան : Ափրիկէ ին պէտքը մասնաւոր յայտնութեան չէ , զի արդէն բնական և գերբնական յայտնութիւններ տրուած են , այլ անոր դրածները և գործքերը կարգացող և հասկացող կրօնական զգացում կամ կարողութիւն : Վերկինքը Աստուծոյ փառքը կը պատմէ . . . , բայց որ չեն : Են մշտնջենաւոր տեսարանը տեսնելու ու երկնային մեղիները լսելու սաղմոսերգութիւն աչքն ու ականջը ունեցողին :

Մարդուն կրօնիք իր կարողութեան ու մի ջախջախիկ հստեմաս եղած է , իր բնութեան համեմատ յայտնութիւններ կ'առնէ ու կը բերէ : Ամէն հող ու կլիմայ միեւնոյն բերքը չեն տար , թէև արև ու անձրև նոյնն են : Սերմանայանին առակը այս կը հաստատէ : Մարդոց մասաւորական ու բարոյական զարգացման համեմատ եղած են անոնց կրօնքները : Ուստի մարդը որչափ զարգանայ և ինքզինքը զարգացնէ այնչափ յառաջ կ'երթայ : Եթէ իր տաղանդը թաղէ , իր ունեցած քիչն ալ կը կորսնցնէ : Խղճալի են այն արարածները որոնք իրենց կրօնական կարողութիւնները կամաւ կամ անգիտակցութեամբ կորսնցուցած են : Ուստի չի նախատենք անկրօնները , այլ կարեկցինք ու օգնենք անոնց :

Մարդս պատասխանատու է իր կրօնական զարգացման , և կամ զարգացեալ կրօնք ունենալուն : Բանդի որ տաղանդը որ շատ գործածենք , անկեալ կը փայլի , կը զօրանայ և կը յառաջանայ : Ինչպէս ականջը վար-

ժեցնողներ ջութակին նուրբ ձայները կրնան զանա-
զանել, նոյնպէս կրօնական կարողութիւնը մշակողներ
կը յառաջանան: Եւ ընդհակառակը՝ չի գործածող ու
չի զարգացողներն են որ անհաւատ կ'ըլլան: Ինչպէս
որ աչքը կամ մարմինը միջավայրի ազդեցութեամբ և
կամ անզգուշութեամբ տկարացնողները կարօտ են
օգնութեան, նոյնպէս և ալ աւելի կրօնական կարո-
ղութիւնը բթացողներ:

5.— ԳԻՏՈՒԹԻՒՆԸ ԲՆՈՒԹԵԱՆ ՄԷՋ ԲԱՐՈՅԱ-
ԿԱՆ ԶԳՏՈՒՄ ՄԸ, ՕՐԷՆՔ ՄԸ ԿԸ ԳՏՆԷ: Մարդէն
զուրա բնութիւն մէջ արդարութեան օրէնք, զօրու-
թիւն մը կայ: Այս օրէնքը հոն դնողը մարդը չէ, այլ
հոն պատրաստ գտնողն է: Նէվտօն քաջողական զօ-
րութիւնը հոն չի դրաւ, այլ գտաւ: Էտըսըն ձայնա-
գրի և հեռ-սփայնի օրէնքը հոն չի դրաւ, այլ հոն զը-
տաւ: Աստեղագէտը աստղեր և արեւներ չի չիներ,
այլ կը գտնէ, եղածին վրայ կը ճառէ: Նոյնպէս Մով-
սէս տաճարանեան և Մովսէսական ըստած օրէնքը
չստեղծեց, այլ զայն գտաւ և գրեց, Աստուած զրաւ
է, տուած է: Նոյնպէս Ս. Գիրք՝ ճշմարիտը, սուտը,
արդարութիւնը, իրաւունքը և Աստուածը չի չի-
նեց, չի հնարեց, այլ կը բացատրէ զանոնք:

Դուռն իբր ճամբորդ քու աշխարհացոյցդ կրնաս
կորսնցնել և կամ զայն (Ս. Գիրքը) չես կարդար, չես
օգտուիր, անհաւատ կ'ըլլաս. բայց բնութեան մէջ
զրուած օրէնքները չես կրնար ուրանալ ու փոփոխել.
անոնք իրենց տեղը կը կենան. աշխարհը իր տեղը
անշարժ կը մնայ: Այդէ կրօնական գիւթերդ, ջնջէ
արարողութիւնները ու աստուածաբանական բոլոր
գրութիւնները՝ մարդիկ կրկին պիտի չինեն իրենց

տաճարանեան, երկինք ու երկիրը և կիօնքը: Քանի
որ բնութեան մէջ օրէնք կայ ու մարդու մէջ ալ կա-
րողութիւն զայն հետազօտելու, ուստի մարդս կրկին
պիտի կազմակերպէ իր կրօնական վարդապետութիւնը:

Ս. Գիրքի վրայ հին գաղափարն էր թէ Աստուած
Մովսէսին գրեց տուաւ կամ գրել տուաւ օրէնքը: Նոր
գիտական բացատրութիւնն՝ թէ Աստուած Մովսէսին
զօրութիւն մը ներշնչեց, լուսաւորեց Ս. Հոգիով
մարդաստանութեան, գոգութեան, սուտ վկայու-
թեան... մեղք ըլլալը տեսնելու, կրկին անոր հեղի-
նակը տուիչը Աստուած է: Մատթէոս, Մարկոս, Լու-
կաս և Յովհաննէս... Աւետարանի ճշմարտութիւնները
չի բերին, այլ հղածները հաւաքել ու չարագրելու
ներշնչուեցան: Պօղոս և միւս առաքեալներ արդէն և-
րաւ ճշմարտութիւնները բացատրելու, գրի առնելու
ներշնչուեցան: Ուստի Ս. Աւետարանի հեղինա-
կութիւնը ոչ թէ առաքելոց գրութիւնները ըլլալուն
համար է, այլ ճշմարտութիւն ըլլալուն համար է. ճշ-
մարտութիւնն է հեղինակաւորը:

Ուստի աղօթելու չենք նոր յայտնութիւններու հա-
մար, զի Աստուած տուած է արդէն, այլ աղօթելու
ենք թէ՛ ո՛վ Տէր՝ բաց մեր աչքերը և ականջները որ
Քու սքանչելիքներդ տեսնել ու լսելու կարողանանք:
Լուսաւորէ մեր մտքերը որ Քու Ս. Մատեանդ հաս-
կրնանք, ներշնչէ մեր սիրտը որ Քու անհուն սէրդ
զգանք:

6.— Վերջապէս գրեթէ քոյր գիտունն. համա-
ձայն են սա մի քանի կետեւուն վրայ. — « (Ա) Կրօնա-
կան զգացողութեան գոյութիւնը մարդու մէջ: (Բ)
Մեր իշխանութեան սահմանէն անդին ապրող զօրու-

թիւն մը, կամ գորութեանց բնազդական ձանաչումը մարդուն հոգեղին մէջ: (Գ) Այս գորութեանէ կախում ունենալու զգացումը: (Դ) Այդ գորութեան հետ յարաբերութիւն ունենալու ըզձանքը: (Ե) Կրօնական գաղափարներու զարգացումը որոշ օրէնքներով ու մարդուն մտաւորական յառաջդիմութեան հետ մօտ առնջութիւն ունենալը: (Զ) Աստուծոյ յայտնութիւններուն և իր կրօնական սկզբունքներուն տիեզերական ըլլալը: Մարդս զանոնք կը տեսնէ և կ'ընդունի իրեն զարգացման համեմատ»: (Ե. Ա.):

Գիտութիւնը տիեզերական կրօնի կ'ուզէ: Կրօնի սկզբունքները պէտք են յարմարիլ ամէն ազգի ու կլիմայի, ո՛չ թէ մասնաւորներուն բնութեան: Քանզի բնութեան բոլոր ճշմարտութիւնները՝ տիեզերական ճշմարտութիւններ են: Եօթը գոյներ և եօթը ձայներ հոս ալ և ուրիշ մոլորակաց մէջ ալ նոյնն են, նոյն օրէնքներն ունին: Հոգեբանական օրէնքները ու մարդակազմութիւնը ամէն լեզուի և տարբեր գոյնի (մարդոց մէջը նոյնն են: Պէրլին, Քէմպրիջ, Օքսֆորտ, Փրինսթըն... համալսարաններու մէջ նոյն սկզբունքներու վրայ կը ձառեն: Տասնաբանեայ պատուիրանքը, Մովսէսական օրէնքները Եբրայական չին, բոլոր մարդոց համար են. անցեալ, ներկայ և գալիք սերունդներուն: Կրօնքներու վեհաժողովին մէջ, Շիդակո, Հնդկաստանցին, Չինացին, Պարսիկ և բոլոր կրօնքներուն ներկայացուցիչները ժողովին եօթը օրերն ալ նոյն «ՀՍԹ ՄԵՐ» աղօթքը ըրին: Տիեզերական մեղքի համար տիեզերական փրկութիւն ու դարման պատրաստուած է: Աստուած ամէնուն հայրն է ու կը սիրէ, Քնիստոսի չնորհք ու փրկագործութիւնը ու Ս.

Հոգեղին ներգործութիւնը և հաղորդութիւնը տիեզերական են: Ամէնուն համար:

Ահա՛ Քրիստոնէական կրօնքը, ամէն ազգ ու ժողովրդին վիճակին յարմարացուած և զանաք վերականգնած է ու պիտի վերականգնէ: Աստուած տուած է «Քս.բ. Աստուծոյ գորութիւնը և Աստուծոյ իմաստութիւնը». պէտք է զայն ընդունիլ զարգացման համար:

Երեւակայեցէ՛ք, մարդ ժը առանց նկարիչին տաղանդը ունենալու՝ Բաֆայէլի հոչակաւոր աշակերպութեան պատկերին առջև նստած զայն օրինակելու կաշխատի, անոր գործը որչափ կոշտ ու անկենդան պիտի ըլլայ: Բայց եթէ հնար ըլլար Բաֆայէլի հոգին մարդուն մէջը դնել ու անոր շնորհէր Բաֆայէլի տաղանդը, աչքի և ձեռքի ճարտարութիւնը, ան ատեն կարելի կ'ըլլար որ անիկա իր գործին մէջ յաջողէր: Քանզի յայնժամ անիկա Բաֆայէլի գործը արտադրող ուրիշ Բաֆայէլ մը եղած կ'ըլլար: Այս նպատակաւ երբոր մենք Աստուծոյ հոգիովը լեցուինք (ինչպէս Մովսէս, մարգարէներ, առաքեալներ...) այն ատեն միևնոյն գործերը ընելու կարող կ'ըլլանք: «Ինչ որ ես կ'ընեմ դուք ալ պիտի ընէք և ստնցմէ մեծ գործեր պիտի ընէք» կ'ըսէ Յիսուս:

ԿԵԱՆՔԻ ԿԵԱՆՔԻ ԿԱՐՏԱԴՐԷ: Մեռելութենէ կենսական արդիւնք չի յուսացուիր: Այս օրուան մեր անհրաժեշտ պէտքը, վերակենդանացման միակ դարմանը, հոգեւոր կեանք և անոր զարգացումն է: Կըրնան շատ օրէնքներ ու կանոններ մատնանշուիլ, բայց անոնք երկրորդական են և կամ արդիւնք այս հոգեւոր կենաց: Ուստի ակին ղիմենք, բուն դարմանը ուսումնասիրենք:

ՀՈԳԵԻՈՐ ԿԵԱՆՔԸ ԻՆՉՊԷՍ ԿՐՆԱՆՔ ԶԱՐԳԱՅՆԵԼ ՄԵՐ ԵԿԵՂԵՑԻՆԵՐՈՒՆ ՄԷՋ

Ազգերու ինչպէս նաեւ անհատներու համար կենսական հարց մ'է այս: Անոնց պահպանման ու բարգաւաճման Աշխարհի և Օմեղան է: Ի՞նչ արժէք ունի ոսկի թելով շինուած վանդակ մը, եթէ մէջի գեղձանիկը մահամերձ է: Ի՞նչ շահ նորաձեւ մեքենաներով ու թնդաւ. օթներով կահաւորուած հսկայ մարտանաւէ մը, եթէ մէջի ածուխը հատած է: Ի՞նչ կարեւորութիւն ունի խոշոր մարմարին քարերով շինուած ու արծաթ և ոսկի դրուակներով զարդարուած հոյակապ տաճար մը, եթէ մէջը աւազակներով լեցուն է: «Չէք գիտեր որ ձեր մարմինները տաճար են սուրբ հոգւոյն, ուստի փառաւորեցէք զԱստուած ձեր մարմիններուն և հոգիներուն մէջ, որ Աստուծոյ են» (Ա. Կորն. 7. 19.): «Դուք կենդանի Աստուծոյ տաճարն էք» (Բ. Կորն. 6. 16.): Ամէն մէկ Բրիստոնեայ սուրբ հոգիին և Աստուծոյ տաճարն է: Ուստի իր կեանքը հոգեւոր կեանք է, Աստուծոյ կեանքն է: Հիմա կը հարցնենք ի՞նչ է հոգեւոր կեանք. գանք պատասխանին:

ՊԵ

ՀՈԳԵԻՈՐ ԿԵԱՆՔ

Ի՞նչ է հոգեւոր կեանք. Յիսուս Բրիստոսի Հորինւ Ս. Հոգիի միջոցաւ ժարգս Աստուծոյ ծնած նոր արարած կ'ըլլայ սրբութեան մէջ ապրելու: Բացառենք ասիկա:

Մէկի մէջ երեք, կամ երրորդութեան այժմու աստուածաբանական գաղափարը դեռ չի կազմուած՝ Աստուծոյ երեք կերպ արտայայտութեանց կամ՝ գործունէութեանց (activity) վրայով որոշ գիտակցութիւն մը կար մարդոց մէջ: Առաջինը՝ Աստուծոյ ընդհանուր յարաբերութիւնը աշխարհի ու մարդոց հետ: Երկրորդը՝ Աստուծոյ մասնաւոր յարաբերութիւնը Բրիստոսի առաքելութեան, անձին ու գործին մէջ: Երրորդը՝ անոր մարդկային հոգւոյն մէջ բնակիլը ու գործելը: Այս վերջին կամ երրորդ արտայայտութեան և գործունէութեան մէջ Աստուած իբր հոգի կը մօտենայ մարդուն հոգւոյն, հոգեւոր հաղորդակցութեան և ազգեցութեան նպատակաւ. այս պատճառաւ անիկա Ս. Հոգի կը կոչուի: Աստուծոյ ներգործութիւնը մարդուն հոգւոյն մէջ, սուրբ նպատակաւ՝ Նոր Կտակարանի Ս. Հոգին է, կամ հոգւոյն գործն է: Իրական կեանքի մէջ մարդս Աստուծոյ հետ յարաբերութեան կամ հա-

զորդակցութեան բերելը, անոր հետ հաշտեցնելը նպատակ մ'է, որուն համար Քրիստոս աշխարհ եկաւ, մարդացաւ, մեռաւ ու յարութիւն առաւ: Անոր համար Հայր Աստուած փրկագործութեան բոլոր գործը ծրագրեց և անոր համար Ս. Հոգի Աստուած ասիկա կը կատարեցաւ: Ս. Հոգւոյն մի պարզ սահմանն Աստուած մարդու մեջ:

Ս. ՀԱԳԻՈՅՆ ԳՈՐԾԸ ԵՐԵՒ Է: Աշխարհիս եջ, եկեղեցիիս մեջ և անհատներուն մեջ: Ա.— Ս. Հոգւոյն գործը աշխարհիս մեջ: «Ինքը երբոր դայ՝ ԱՇԽԱՐՀԸ պիտի համոզէ մեզքի համար, արդարութեան համար և դատաստանի համար» (Յով. 16. 8.): Ս. Հոգւոյն մարդոց վրայ ըրած ընդհանուր ազդեցութիւնն է այս: Ամէն բարի բան որ մարդոց մէջ կ'ընենայ, Ս. Հոգւոյն անուցիչ հոգատարութեամբ կը մեծնայ: Ժողովուրդին խղճմանքը կ'արթնցնէ, ուղիղի և սխալի մասին եղած համոզումները կը հաստատէ, չարին ու բարիի որոշ ու բարձր տեսութիւնը, գործնական կենաց մէջ լաւագոյնին ձգտում, ամէն տեսակ բարեգործութիւններ, կրօնական ու բարոյական բոլոր յատաճգիմութիւններ Ս. Հոգւոյն գործերն են: Աստուած մարդու մէջ: Բ.— Ս. Հոգւոյն գործը եկեղեցիիս մէջ: Ս. Հոգւոյն ընդարձակագոյն գործը աշխարհիս մէջ եղած է. բայց եկեղեցիին մէջ աւելի խորունկ, մասնաւոր և արմատական գործունէութիւն ունի: Հոգիին գործը Քրիստոնեաներու մէջ տարբեր է ու աշխարհիս մէջ տարբեր է, ինչպէս որ Քրիստոնեաներս աշխարհէս տարբեր են: Հոգին մասնաւոր կերպով պիտի սորվեցնէ ու պիտի համոզէ եկեղեցին, ճշմարտութեան, որուն համար ընդհանուր առումով աշխարհս

զեռ պատրաստ է: Ս. Հոգին Քրիստոսը կը յայտնէ, կը բացատրէ եկեղեցիին, Քրիստոսի շնորհները եկեղեցիին կը յիշեցնէ, Քրիստոնեաները Քրիստոնեական կատարեալ ճշմարտութեան կ'առաջնորդէ և Աստուծոյ հետ յարաբերութեան մէջ կը դնէ: Ս. Հոգիի ազդեցութեամբ եղան այն առաջին դարու վեհ քարոզութիւններ, նահատակութիւններ և մեծ ու հոյակապ գրութիւններ որոնց ամփոփումը նոր Կաթոլիկոս կը կոչուի:

Սակայն Ս. Հոգիին ճշմարտութեան առաջնորդելու մեծ գործը սոսկ առաջին աշակերտներով և առաջին դարերու հայրապետներով չի վերջացաւ. անիկա ամէն դարերու մէջ յայտնութիւններ ունի տալիք: Քրիստոսի խօսքերը միտք կը բերէ ու կը բացատրէ ներշնչելով մոռցուած ու անտեսուած կամ՝ զանց առնուած Քրիստոնեական ճշմարտութիւնները. նոր և լաւագոյն մեկնութիւններով ու արդի ժամանակներու յարմարեցուած ձևերով: Լուստի, Մէլէնկիթերի և Վէսլիի... ասոնները Ս. Հոգին յիշողութեան բերաւ մոռցուած և կամ զանց առնուած, անտեսուած ճշմարտութիւններ որ Քրիստոսին էին. Անոր Աւետարանին մէջէն էին և զանոնք զօրացուց ու զարգացուց այն ճշմարտութիւններով ինչպէս ըրած էր առաքեալներուն՝ Լուսաւորիչին, Սահակ - Մեսրոպի, Ծնորայիին, Օգոստինոսին և Ռակեդեանին... Այսօր և ապագային ալ Ս. Հոգին յիշեցնելիք ճշմարտութիւններ ունի և պիտի ունենայ: Ամէն դարու մէջ նոր և նախորդ դարերու մէջ չի տեսնուած իրականութիւններ ու իրողութիւններ միտք կը բերէ, կը յայտնէ: Ուստի մարդոց հոգեւորութեան մէջ զարգացման համեմատ կրօնքն ալ կը զարգանայ Ս. Հոգիի միջոցաւ: «Ճշմարտութեան հոգին երբոր գայ՝

ամէն ճշմարտութեան պիտի առաջնորդէ ձեզի»։ (Յով. 16. 13.) : Պիտի առաջնորդէ քաջ առ քաջ, պիտի սորվեցնէ մաս առ մաս, ու ոչ թէ ամէնը միանգամայն. մարդոց ընդունակութեան համեմատ, ինչպէս որ ըրած էր հին տնտեսութեան ատենը. «Զեզի տակաւին շատ բաներ ունիւմ ըսելու, բայց հիմա չէք կրնար տանիլ» : Ուստի տեսանելի եկեղեցին կատարեալ և անսխալ չէ և չի կրնար ըլլալ քանի որ միշտ առաջնորդութեան կարօտ է, զարգացման շաղկին մէջ է, նոյնպէս ոչ ալ եկեղեցականները և անոնց սինոդները : Ս. Հոգիին առաջնորդութեամբ և զարգացնելովը՝ յաջորդ դար նախորդին սխալը չտկելու ու չի տեսածը տեսնելու կարող կ'ըլլայ : Հետեւաբար ոչ մէկ եկեղեցական սինոդ և ոչ մէկ անձ հեղինակութիւն կամ իշխանութիւն ունի եկեղեցիին մէջ. ոչ Պապը, ոչ Պետրոս և ոչ ալ ուրիշ առաքեալները : Ճշմարտութիւնն և ճշմարտութեան հոգին է հեղինակաւորը : Անախալ Ս. Հոգին է վեր անսխալ առաջնորդը : Քրիստոս երբոր աշխարհէս կը բաժնուէր վստահեցաւ իր փրկութեան Աւետարանը և իր թագաւորութիւնը Ս. Հոգւոյն պահպանութեան որ մարդոց մէջ պիտի բնակէր և անոնց մէջ հոգեւոր կեանք պիտի ներշնչէր : Գ. — Ս. Հագւոյն գործը անհատներու մեջ : Երջանք քանի պզտիկնայ՝ աշխարհէ եկեղեցիին ու եկեղեցիէն անհատներուն՝ Հոգիին գործն ալ աջնչտի աւելի խորունկ և մասնաւոր է : Անոր աւելի հիմնական և կարեւորագոյն գործը մարդկային անհատներուն մէջ կը կատարուի, հոս հոգեւոր կեանք մը կայ Ս. Հոգին է որ մարդուն մէջ կ'իրականացնէ զայն ու կը պահպանէ, կ'աճեցնէ և կը կատարելագործէ :

Ի՞նչ է այս հոգեւոր կենաց քնաւորութիւնը : Մարդուն մէջ սկսած հոգեւոր կամ աստուածային կեանքը՝ Քրիստոսի հետ հաղորդակցութեան և յաւերժութեան կեանքն է : Կեանք մը՝ որուն մէջ Աստուծոյ կեանքը՝ Քրիստոսի միջոցաւ մարդուն մէջ կը հօսի, կամ կը ներառուի ու անոր նոր յատկութիւն և նրկարագիւր կ'ուտայ : Ըսել է մարդուն Աստուծոյ նկարագրին մասնակցութիւնն է : Այլևս մարդը նորոգուած է ու կ'ապրի Քրիստոսի միջոցաւ երկնային Հօր հաղորդակցութեան մէջ : Աստուած սէր է, ուստի սնկէ Քրիստոսի միջոցաւ մարդուն եկած կեանքն ալ՝ սիրոյ կեանք է : Աստուած սուրբ է, ու քանի որ մարդուն սիրոյն ազդիւրը Աստուած է, ուստի մարդուն սէրն ալ Սուրբ - Սէր ըլլալու է : Ամփոփելով խօսեալները կ'ըսեմ թէ մարդուն մէջը սկսած նոր հոգեւոր կեանքը՝ Սուրբ - Սիրոյ կեանքն է :

Հոգեւոր կենաց սկզբնաւորութիւնը ի՞նչպիսի կ'ըլլայ. նշանները ի՞նչ են և ի՞նչ միջոցաւ անոր կը հիւանանք : Աստուծով սկզբնաւորութիւն մըն է. (Ա. Պետ. 1. 23 : Ս. Յով. 4. 7.) : Ծնունդ մ'է. (Յով. 3. 3 : Յակ. 1. 18) : Ստեղծագործութիւն մը (Բ. Կորն. 5. 17.) : Յարութիւն մը (Եփեսաց. 2. 1.) : Ծնունդ բառը իբր հիմ առնելով հոգեւոր կենաց սկզբնաւորութիւնը վերստին ծնունդ կը կոչուի : Մարդուն մէջ աստուածային կեանքի սկզբնաւորութիւնը Աստուծոյ կողմէ ըլլալուն համար այս անունը կը տրուի : Միեւնոյն փոփոխութեան մարդուն կողմէ ըլլալը նկատելով՝ դարձ (conversion) կ'ըսուի :

Աստուածային կենաց մարդուն մէջ սկսիլը (բարոյական) փոփոխութիւն մըն է նկարագրի և մարդը

առաջնորդող կարողութեան : Այս փոփոխութիւնը Աստուծոյ միջոցաւ յառաջ բերուած է և աստուածային նկարագրին հաղորդ ըլլալու մէջ կը կայանայ : Աստուած իր գործունէութեամբ (activity) իրեն նման ուրիշ մը կ'արտադրէ , սր հոգեւորապէս իր սերունդը , դաւաճին է : Ասոր ուղղակի գործակատարն է Ս . Հոգին . Քրիստոս՝ Աստուծոյ ու մարդու մէջտեղ հանդիպման (meeting point) կէտն է՝ որմէ Տիրոջը կ'առաջնորդուինք , անիկա դուռ մը կամ կամուրջ մըն է : Աստուծոյ անձին հետ եղած յարաբերութեան նայելով՝ այս վերստին ծնունդի գործը՝ անոր նախնական նպատակին ու ծրագրին կատարումն է : Այսինքն մարդս՝ բառին լեցուն իմաստովը իր որդին կ'ըլլայ : Մարդս սկիզբէն ի վեր Աստուծոյ զաւակը ստեղծուած էր և ստեղծագործութեամբ հաստատուած այս որդեգրութիւնը իր անկումովը բոլորովին չի կործանեցաւ , միայն թէ մեղքի պատճառաւ աւերուեցաւ և վերաշինութիւն կամ նորոգութիւն անկարելի էր առանց անոր նկարագրին հիմնական փոփոխութեան մը ենթարկուելու , աստուածային կեանքի հաղորդուելովը : Վերստին ծնունդով Հայր Աստուած Ս . Հոգիի միջոցաւ կը դպի մարդու մը , որ արդէն իր զաւակը ըլլալէ զապրած չէր և մարդուն նկարագրըր ափսոսելու կը փոխէ որ , ալ անիկա իրեն ճշմարիտ որդի կ'ըլլայ :

Ապաշխարութիւն եւ հաւատք՝ հոգեւոր կեանքի հաւատք մարդկային գործեր են : Մարդու բաժինն է րենելիք : Աստուծոյ անիկա փոխուած ու Տիրոջը զարծած և անոր հետ հաղորդակցութեան մտած կ'ըլլայ : Ապաշխարութիւն՝ մտքի և գգայման փոփոխութիւնն է որ կեանքի փոփոխութեան կ'առաջնորդէ և մեղքի ցուր

անոր ընկերն է : Մարդը կ'ապաշխարէ՝ երբոր կը սկսի իր մէջ գտնուած մեղքին հանդէպ Քրիստոսի պէս զգալ : Այսինքն՝ կ'առէ մեղքը , կը սիրէ լաւագոյն սուրբ-սիրոյ կեանքը և ըստ այնմ կը գործէ : Մշտնջենաւոր ապաշխարութիւն՝ Քրիստոսի հետ մշտնջենաւոր հաղորդակցութիւնն է : Մարդը՝ ալ իր տէրը և փրկիչը եղող Քրիստոսի պէս՝ միշտ կ'առէ մեղքը և կը ձգտի լաւագոյնին : Բոլոր կենաց տեւողութեամբ ապաշխարելու կարողութիւնը (=մեղքը ատել - սք . սիրոյ ձգտում)՝ ապացոյց մ'է մարդուն՝ փրկութեան չաւղին մէջ ըլլալուն :

Ապաշխարութիւն ևս կը նայի և կը հրաժարի մեղքէն , գործած մեղքերէն կ'ամչնայ , կը զգուի : Հաւատքը՝ յառաջ կը նայի և կ'ընդունի կեանքը , ձրի չնորհքը : Հաւատքը Քրիստոսի հետ ընկերակցութեան գործ մըն է , հոն մարդս կը գործէ Քրիստոսի հետ բարոյական միութեան մէջ : Զրի չնորհքը փրկութեան տին է և հաւատքը զայն ընդունիլն է : Ապաշխարութիւնը մեղքէ հրաժարի է և հաւատքը փրկութիւնը ընդունիլ : Ահա՛ այս է աստուածային և մարդկային գործակցութեամբ Քրիստոսի մէջ նոր հոգեւոր կեանքի սկզբնաւորութիւնը :

Արդարեւ հաւատքով կ'ապրի , Պօղոս առաքեալի Աւետարանն է ու Լուսեբի տառանկալ մտքին սպեղանին : Ըսել է մարդս հաւատքով կ'արդարանայ : Արդարացում բառը ուրիշ անուն մըն է նոր հոգեւոր կենաց սկզբնաւորութեան : Մարդս կ'արդարանայ երբոր Ս . Հոգւոյն նորոգիչ հպումին կ'արժանանայ և ինքզինքը Աստուծոյ փրկարար չնորհքին կը յանձնէ : Երբոր այս երկու գործողութիւնները կը կատարուին , մին՝ աստուածային ու միւսը՝ մարդկային — այսինքն Ս . Հոգւոյն

հայրմը և մարդուն անձնատուր ըլլալը — յայնժամ՝ մարդս Աստուծոյ առջեւ արդար լարդու մը դիրքը կ'ունենայ: Այս նոր կենաց սկզբնաւորութիւնը՝ երբոր մարդոց կողմէ նայուի՝ տեղի ունեցած արդարացումը՝ հաւատքի բնական արդիւնքն է, երբոր Աստուծոյ կողմէ նայուի՝ բնականաբար վերստին ծնունդէ յառաջ կուգայ: Արդարացումը գործ մը չէ, բայց երբոր հաւատք և նոր կեանք ներկայ են՝ անոնց կը հետեւի: Արդարացումը հաւատքի վրայ հիմնուած է՝ ոչ թէ անոր համար որ հաւատքը՝ իբր գործ իր փոխարինութեամբ կը վարձատրուի, այլ անոր համար որ հաւատքը՝ չնորհաց ձրի պարգեւը ընդունելու համար ձեռք երկրնցնել է:

Հոգեւոր կեանքի բնութիւնը և սկզբնաւորութիւնը այսչափ ուսումնասիրելէ վերջը գտնադ հիմա աւելի կարեւոր կէտի մը, այն է սկսած կեանքի զարգացումը:

Ե

Ի՞նչ է ՀՈԳԵՒՈՐ ԿԵԱՆՔԻ ԶԱՐԳԱՅՈՒՄԸ

Մեր նիւթին կարեւորագոյն մասը այս է, հոգեւոր կեանքի սկիզբը քայլ մ'է, կարեւոր սկզբնաւորութիւն մը, զայն զարգացնել, յառաջ տանել՝ երկրորդ գործողութիւն է: Այս զարգացման կամ աճման՝ ստուուածարանները նոր կտակարանի լեզուաւ սրբաւորում աւունը կուտան: Այս է ՔՐԻՍՏՈՆԵԱՅԻՆ ՔՐԻՍՏՈՆԵԱՅՈՒՄԸ: Ծնած հոգեւոր երախտն պէտք է աճի և մեծնայ մինչև որ կատարեալ մարդ ըլլայ: «Կատարեալ եղիք, ինչպէս որ ձեր երկնաւոր Հայրը կատարեալ է»: Ասիկա վերստին ծնունդի նման՝ միայն զէպք մը չէ, այլ յարատեւ գործողութիւն, շարժում և յառաջացում զէպի կատարելութեան: Աճումը անհրաժեշտ պէտք մ'է, եթէ սկսած է կեանք մը, եթէ նոր ծնած մանուկը կենսական ուժ մը ունի՝ պէտք է նա մեծնայ յարատեւ, եթէ ոչ՝ ծնած մանուկը մեռեալ է կ'ըսենք:

Սրբացում կամ հոգեւոր կեանքի զարգացումը երկու կողմ ունի, մին՝ բացասական է՝ որ յարատեւ փրկութիւն կամ ազատել մեղքէ. միւսը՝ դրական է, որ հոգեւոր կենաց մէջ մարդկային հոգեոյն հնարաւորութիւններուն զարգացումը և կարողութեանց մշտատեղաստիարակուիլն է:

Մէկ հարուածով մեղքը չանդաւալուծիր՝ ինչպէս նաեւ մէկ քայլով հոգեւոր կենաց կատարելութեան հասնիլ անկարելի է: Անթիւ և անհամար աստիճաններէ վեր քայլեր առնել պարզապէս սրբազման, այսինքն հոգեւոր կեանքի զարգացման գործողութիւնն է: Բրիտոնեան կը բարձրանայ հագեւորապէս, զեռ անկէ անդին աստիճաններ կան վեր ելլելիք և անկէ ալ անդին տակաւին բարձրագոյն կեանք կայ հասնելիք: Այս հոգեւոր ճամբորդութեան մէջ կարելի է մեղքի սահմանը լրացնել, այսինքն ա՛լ մեղքի ազդեցութենէ բոլորովին ազատիլ, բայց անկէ անդին սրբութեան անհատնում վերելքներ կան. ուստի զարեւ և դուցէ հազարամեակներ պէտք են սրբացման կատարելութեան հասնելու: Հոգեւոր մարդը փառաց ի փառս միշտ պիտի բարձրանայ:

Սրբացում, նոր կտակարանի մէջ, հասնելիք կտարելութիւն մը չէ, այլ հոգեւոր կեանքի դէպի կատարելութիւն յառաջացումը: Այս մշտապէս գործողութեան մէջ աշխարհէս զատուող Փրկչին խոստումները կը կատարելագործուին: Կրկին օգնականն է Ս. Հոգին: Ս. Հոգին կը հրահրէ ու կը զօրացնէ սուրբ սէրը, զոր ինքը արթնացուցած էր մարգուն մէջ: Անկէ կա Փրկիչը աւելի կատարեալ կերպով կը ծանօթացնէ մաղուն: Ս. Հոգին՝ Բրիտոսի վրայ մեր հաւատքը կը զօրացնէ. նոր սէր Սատուծոյ և մարդոց վրայ, օրհնութեան ու զարգացման վրայ նոր յոյս կուտայ և սրբութեան մէջ աճելու համար նոր ճամբորդութիւններ կը բերէ մեր միտքը, կենաց բոլոր դէպքերը սրբացման նպաստաւոր կ'ընէ և հոգեւոր մանկան իր երկնաւոր Հօրը վրայ դասեր կը սովորեցնէ, սրտի մէջ

աղօթքի հոգին կը զօրացնէ և Սատուծոյ կամքին համաձայնելու փափաք կ'արծարծէ:

Անոր անտեսանելի ներկայութիւնը և ներշնչումները աննշմարելի եղած են, և այն պատճառաւ անոր գործը իր անուշիկ պտուղներով բնական պատճառներու վերագորուած են. իբր թէ բնական յառաջդիմութիւն բաւական ըլլար Բրիտոնէի կատարելագործման: Բայց Բրիտոնէական կենաց փառքը՝ Սատուծոյ մեր մէջը բնակիլն է իբր առաջնորդ և սրբացնող հոգի: Զի մոռնանք թէ ներքին հոգեւոր կեանքը՝ մարդկային չէ այլ աստուածային է, թէ անոր սկզբնաւորութիւնն և թէ զարգացումը: Մեր սուրբ ճամբորդութեան բոլոր աստիճաններուն և մասերուն մէջ՝ Ս. Հոգին Բրիտոսը կը փառաւորէ, յանգի Բրիտոսի հետ աւելի հաստատուն բարոյական միութեան և ճշմարիտ գործակցութեան կ'առաջնորդէ Սատուծոյ գաւառները: Բրիտոսի հետ միութեան կեանքին ինչ ըլլալը մէկը չի գիտեր ի բաց առեալ Ս. Հոգին ծընածը: Ս. Հոգին ստաճնորդութիւնը նպաստակ ունի՝ մեզ Բրիտոսի չափին հասցնել և այդ չափանիշին հասնելու ճամբան ալ Բրիտոսի նկարագրին ու կեանքին յարատեւ նմանիլն է:

Հոգեւոր կեանք զարգացումը որչա՞փ շուտ կ'աւարտուի կը հասնի: Այս խնդրին պատասխանելու համար նկատելիք կէտեր կան. մին՝ այն է թէ տակաւին կատարելիք որչափ գործեր ունինք, և միւսը՝ թէ մարդս որչա՞փ արագ ընդունակ է և կրնայ չափազործել Ս. Հոգւոյն պաշգեւները, նաեւ պարագայները որչափ նպաստաւոր են: Զի մոռնանք թէ մեր չափանիշը շատ բարձր է, մարդկային էակի մէջ Սա-

տուծոյ բարոյական նմանութեան հաստատութիւն է ան : Ոմանք չուտով կատարելութեան հասնիլ կ'ախկալեն կամ արդէն հասած կը զգան : Ասիկա գործին մեծութեան վրայ ըստ բաւականի գաղափար չունենալէ յառաջ կ'ուզայ : Մեղքի վրայ թեթեւ նայելէ և Աստուծոյ շնորհաց մասին շատ եռանդ ու քիչ գիտակցութիւն ունենալէ ծագում առած է : Սրբացման իտէպը առանց մեղքի՝ վիճակին հասնիլ չէ, այլ անկէ անդին է անոր նշանաբանը, այսինքն Աստուծոյ նման կատարեալ բարութիւն : Աստուած իր զաւակները հրնար եղածին չափ չուտ կատարելութեան հասցնել կ'ուզէ : Բայց Աստուած՝ ինքն ալ առանց պահանջուած պայմաններու և անոնց կատարման համար երկայն ժամանակամիջոցի՝ չի կրնար լինցնել : Մահը արգելք չէ այս գործին, գերեզմանէ անդին պիտի շարունակուի զարգացումը :

Անփոփոխ ցարդ խօսուածները մի քանի կէտերու մէջ.

1.— Վերստին ծննդով սկսած հոգեւոր կեանքի զարգացումը՝ կը կայանայ բարոյական կերպարանափոխութեան և սբ. նկարագրի աճման մէջ : Ա. Հոգին մեղաւոր մարդը Քրիստոսի նմանութեամբ սուրբ էակի մը կը փոխէ, և այս կերպարանափոփութեան կատարելագործումն է ներկայ պահանջը :

2.— Աստուած, այս կերպարանափոխութեան հեղինակ ու առաջնորդը, խոստացած է զայն կատարելագործել. «Ան որ ձեր մէջը բարի գործ մը սկսաւ, մինչև Յիսուս Քրիստոսի օրը պիտի կատարէ» (Փիլիպ. 1: 6): «Վասնզի անոնք որ առաջ կը ճանչնար, առաջուց ալ յանձնանց իր որդւոյն պատկերին կերպարանակից ըլլալու» (Հռովմ. 8: 29):

3.— Այս բարոյական և հոգեւոր կերպարանափոխութիւնը անկարելի կ'ըլլայ ու զարգացումը անհնար՝ եթէ մարդս Աստուծոյ հետ չի գործակցի : Մարդոց բարոյական կամ հոգեւոր կատարելագործումն է անոնց խորհուրդին, զգացման և կամքին ուղիղ գործել վարժութիւնն ու սբ. նկարագրին կազմութիւնը : Այս ալ կարելի կ'ըլլայ մարդուն գործակցութեամբ. «Ահով ու զողով անձերեւել փրկութիւնը գործեցէք, ինչու որ Աստուած է որ ձեր մէջը կը ներգործէ կամենալը և բնկը իր հաճութեանը համար» (Փիլպ. 2: 12): Եթէ երկինք տեղ մը ըլլար լոկ՝ մարդս հոն կրնար տարուիլ հակառակ իրեն կամքին, բայց ոչ մէկ մարդ կրնայ կերպարանափոխուիլ ու նոր նկարագրով օծուիլ առանց ինքն ալ այս նպատակաւ աշխատող Աստուծոյ գործակից ու կամակից ըլլալու :

4.— Աստուած աշխարհիս մէջ ձգած է նորոգուած մարդը, որ դժուարութեանց ենթարկուի և փորձառարար սուրբ կեանք վարել սորվի : Մարդս պիտի սրբանայ իր խոնարհ ջանքերով, կամ բնաւ : Կեանքը պատերազմի դաշտ է և յաղթութեան կամ պարտութեան վայր պիտի ըլլայ : Այս խմատը կը մատնանիլ Քրիստոսի սա խօսքը. «Ձեմ աղաչեր որ անոնք աշխարհէս վերցնես, հապա որ անոնք չարէն պահես» (Յով. 17: 15):

5.— Նորոգուած մարդը ազատ էակ է դեռ. ուստի անկումը հնարաւոր է : Ասիկա ուրանալ՝ «մարդը նորոգուելէ վերջը ազատ էակ ըլլալէ կը դադրի» ըսել է : Բայց ամենաբարին Աստուած այնպէս կ'առաջնորդէ մարդը որ անոր բարոյական անկումը կարելի չըլլայ : Պօղոս առաքեալ ինքն ալ Հռովմ. 8: 31-39 համար-

ներուն մէջ զրաճները բացատրել ուզելով կ'ըսէ. «Իմ մարմինս կը ճնշեմ ու կը նուաճեմ, որ չըլլայ թէ ուրիշներուն յարողելէս ետե ես ինքս խոտելի գտնուիմ. (Ա. Կորն. Գ. 27.) : Աստուծոյ զաւակները մեղքի և փորձութեան աշխարհին մէջն են տակաւին, իրենց նոր կեանքը դեռ տկար ու անզոր է : Քրիստոս իր մէջը եղողները կը զգուշացնէ որ չըլլայ թէ իրմէ հեռանա և «Տիւղի մը պէս գուրս ձգուին ու չորնան», (Յով. 15. 6.) : Հետեւաբար մեղքի և անխման դէմ միշտ զգուշաւոր ըլլալու ենք :

6.— Քանի որ մարդկային բնութիւնը այդպէս է՝ հոգեւոր կեանքի զարգացումն ալ յաճախակի շատ դանդաղ ու ծանր է և ելեւէջներ ունի : Անոր տեսանկի ընդմիջումները զտրմանալի չեն : Աստուած համբերութեամբ կը սպասէ որ մարդս քայլէ, ինքը իր մասը կատարելով :

7.— Աստուած իր սկսած գործը կատարելու շատ ատեն ունի. հոգեւոր կենաց յառաջդիմութեան սահմանը միայն այս աշխարհս չէ, յաւիտենական դարերու մէջ ալ պիտի զարգանայ : Խնային վրայ ապաշխարող աւագակին զարգացումը մահէն վերջը սկսուա :

Հոս կամ հոն, քիչ ու շատ, վերջապէս, գործը պիտի կատարելագործուի : Այս աշխարհիս մէջ նշմարելի ըլլայ, թէ ոչ, Աստուծոյ զաւակները որ Ա. Հոգիով վերստին ծնած են, ամէնն ալ մեծնալու սահմանուած են դէպի Քրիստոնէական կատարելութիւն՝ պայմանաւ որ մարդն ալ Աստուծոյ հետ գործակից ու կամակից լինի : Եթէ իրապէս սկսած է հոգեւոր կեանքը, պէտք է զարգանայ : Անումը գրաւական է հոգեւոր կենաց սկսելուն, բայարձակ անշարժութիւնն ու կայուն վիճակը մահ է :

26

ՀՈԳԵՒՈՐ ԿԵԱՆՔԻ ԶԱՐԳԱՑՄԱՆ ՄԻՋՈՑՆԵՐԸ

Մինչև ցարդ տեսանք հոգեւոր կեանքի կարեւորութիւնը, ի՞նչ ըլլալը, ի՞նչպէս սկսիլը և նշանները, և զարգացման կամ աճման անհրաժեշտ պէտքը և ասոր ի՞նչ ու ի՞նչ բանի մէջ կայանալը : Հիմա կուգանք «Հոգեւոր կեանքի զարգացման միջոցներուն» :

Վերը ըսուեցաւ թէ հոգեւոր կեանքի զարգացման, ինչպէս նաեւ սկսելուն, գլխաւոր միջոց ու գործակաւորը Տէրն է Ա. Հոգիի հզոր ազդեցութեամբ, մարդն ալ կամակից ու գործակից ըլլալու է Աստուծոյ : Հոս պիտի մասնաւորենք այս կէտը. այսինքն՝ հոգեւոր կեանքի զարգացման եւ արժարժման մեջ՝ մարդուն բաժինը պիտի չեղանք :

Կան այլ և այլ սատարներ կամ օժանդակներ (helps) գործեր և ազդեցութիւններ, որոնք ընդունուած են թէ կը գործնեն հոգեւոր կեանքը և կ'առաջնորդեն դէպի կատարելութիւն :

ԱՌՍԶԻՆԸ՝ Քրիստոսի հետ անձնական յարաբերութիւն մշակել եւ անոր հետ մտեմանալ իրեն նման լու զիաւոր միջոցն է : Ա. Հոգւոյն գործը նոր կապը ամրացնել է, մեր գործն ալ նոյնը ըլլալու է : Ասիկա բոլորովին գերբնական բան մը չէ, այլ պարզապէս

պատճառով և արդիւնքի խնդիր: — Ասիկա լաւ կը բացատրէ Բ. Կորն. 3. 18. համարը «Մենք ամէնքս բաց երեսով Տէրոջը փառքը որպէս թէ հայելիի մէջ տեսնելով, նոյն պատկերին կը նորոգուինք փառաց ի փառս, որպէս թէ Տէրոջը հոգիէն»: Բրիստոս Աստուծոյ պատկերն է, և մենք Բրիստոսի պատկերին կը փոխուինք: Եթէ մենք մեզի ինկած պայմանները կատարենք, որչափ մեծ մեղաւոր ալ ըլլանք, այն պատկերէն կը նորոգուինք: Այն պատկերին փոխուելու պայմանը շատ պարզ ու ղիւրիս է — այսինքն Բրիստոսի պատկերը տեսնել. անոր յառել մեր աչքերը: Հոս պէտք է քչիկ մը բացատրել թէ ի՞նչ է «Տեղը քի փառքը որպէս քի հայելիի մէջ տեսնելով» խօսքին իմաստը: Ի՞նչ է «Տէրոջը փառքը»: Այս փառք բառը Տէրոջը նկարագիրն է. ամէն մարդուն փառքը իր նկարագիրն է. ուստի վերի համարը կը կարդանք սապէս «Մենք ամէնքս բաց երեսով տէրոջը նկարագիրը որպէս թէ հայելիի մէջ տեսնելով, նոյն պատկերին կը նորոգուինք նկարագիրէ նկարագիր, որպէս թէ Տէրոջը հոգիէն»: Բիշ մը աղէկ նկարագիրէն աւելի լաւ նկարագրի և անկէ լաւագոյնին կը փոխուինք: Անգգափ կերպով յառաջ կ'երթանք փառաց ի փառս, նկարագիրէ նկարագիր: Այս ի՞նչպէս կը լինի. — լոկ Տէրոջը առջեւը կենալով ու «բաց երեսով տէրոջը... փառքը տեսնելով»: Ա՛հ, այն ատեն ուղեւոր չուղեւոր, լուր չենենալով ու չունենալով անգգալարար «նոյն պատկերին կը նորոգուինք»: Ամէն մարդ հայելի մըն է ցոլացնող, որուն առջեւը որ կենայ նոյնին պատկերը կ'առնէ ու կը ցոլացնէ — «նոյն պատկերին կը նորոգուին»: Պետրոս անաքեալ Բահանալապետին դաւիթը

պարզ սպասաւորէ նշմարուեցաւ թէ Նազովրեցիի պատկերը կը ցոլացնէ: Մարդուն ղիսագիծը և խօսքերը զինքը կը մատնեն թէ ո՞ր տեղացի ու որո՞նց ընկերն է: Անծանօթ մարդու մը հետ տասը ռոպէ խօսակցութիւն կը բաւէ հասկնալու թէ որո՞նց գիրքերը շոտ կը կարդայ, Տարվինի՛ն, Սքէսըրի, Վիլթօր Հիւկոյի, Թալմէճի՛ն... Թէնէսըն ըսած է. «Ես իմ հանդիպած անձերուս մէկ մասն եմ»: Մարդ մը՝ իր ինքնութիւնը չի կրնար պահել, ներքին կեանքը չի կրնար չի ցոլացնել: Ոչ միայն մարդ, այլ անասուններն ալ իրենց միջավայրին կը յարմարին, կը ճամանին կամ ուրիշ խօսքով իրենց միջավայրը կը ցոլացնեն: Ուստի Քս.ի հետ մշտնջենաւոր ընկեր ու բարեկամ եղիր, անոր ազդեցութեամբ ապրէ ու հետզհետէ այն կապակցութիւնը ամուրցո՛ւր:

Մարդս ինչպիսի Բրիստոսի հետ կրնայ մտեւմանալ, քանի որ ան՝ մարմինով մեր հետը չէ: Ասիկա կարելի է: Բոլոր բարեկամութիւնները, ըլլայ մարմնաւոր, ըլլայ Աստուծոյ հետ, ամէնն ալ հոգեւոր են: Բարեկամ մը ունիմ, կը սիրեմ. բարեկամի մը մէջ իմ սիրած բանս աչքով տեսնուած բաներ չեն, անոր ներքին մարդը, նկարագիրը որ չեմ տեսներ՝ զայն կը սիրեմ, նոյնպէս Բրիստոսը մեր աչքերով չէ, այլ մեր հոգիներով կը տեսնենք ու զայն մեր հոգիներով պիտի ցոլացնենք: Բրիստոսի մօտ ապրէ, մտերմացիր անոր և «նոյն պատկերին» կը նորոգուիս, անոր կը նմանիս: «Ամէն ո՛վ որ անոր մէջը կը կենայ մեղք չի գործեր», Բրիստոսի հետ և անոր մէջը եղող մարդ մը մեղք չի կրնար գործել: Քանզի «ամէն ո՛վ որ մեղք կը գործէ զանիկա տեսած չէ ու զանիկա ճանչցած չէ»: Զանի-

կա չի տեսնողը, Աստուծոյ պատկերը չի ճանչցողն է որ կը մեղանջէ: Եսադի երբոր զԱնիկայ տեսաւ ու ճանչցաւ, սկսաւ ամչնալ և «պիղծեմ» ըսել:

Ո՛հ, Լիթէ մարդ անպամ մը Բրիստոսի հետ ընկերանայ, ի նչ մեծ փոփոխութիւններ կը տեսնուին այն մարդուն վրան, ինչպիսի փառքեր կը ցոլացնէ: Բրիստոսի որչափ աւելի մօտենանք ու անոր մօտեմութիւնը ամրացնենք, այնչափ աւելի Անոր փառքը կը տեսնենք, նոյնչափ աւելի Անոր կեանքը կը սորվենք, և այնչափ աւելի զինքը կը սիրենք և անոր «պատկերին կը փոխուինք փառաց ի փառս»: Ուստի Պօղոսի ըսածները՝ «Մենք ամէնքս բաց երեսով Տէրոջը փառքը (նկարագիրը) որպէս թէ հայելիի մէջ տեսնելով նոյն պատկերին կը փոխուինք» համարը անտարակուսելի ճշմարտութիւն մըն է, ու բնական օրէնք մը և ոչ թէ անբնական բան մը: Մովսէս երբոր Սինա լեռնէն վար իջաւ Տէրոջը փառքը կը ցոլացնէր: Երբոր այլակերպութեան լեռնէն վար իջան Պետրոս, Յակոբոս և Յովհաննէս, իրենց երեսներն ալ՝ Բրիստոսին նման կը փայլէին անտարակոյս: Ստեփաննոսի երեսը կը փայլէր:

Սինա և Այլակերպութեան լեռները, աղօթի ժաւը, յարմար առիթներ են հերոջը հետ հետևողելու: Մաքր քու ներքին սենեակդ, մօտ և աւելի մօտ զնա տէրոջը: Անա՛ երկինքը բացուած՝ տէրոջը փառքը քու վրագ պիտի լինայ. ինչպէս Յակոբայ՝ Պէլթէլի մէջ, Զաքարիայի՝ խնկարկութեան ատենը, և Բրիստոսի՝ մկրտութենէ վերջը աղօթք ըրած ժամանակը, և Պօղոսի ու Շիղայի՝ բանտին մէջ աղօթած ատեննին պատահեցաւ: Բայց միշտ տարօրինակ, գերբնական բա-

ներ տեսնելու մոլեգնութիւնը չունենանք: Արդէն աղօթքը Տէրոջը հետ տեսնուիլ է:

Տերոջը պատկերը ցոլացնող ուրիշ հայելի մըն ալ Ս Դիրմն է: Կարդա՛ Ս. Դիրքը և հոն պիտի տեսնես Տէրոջը փառքը: Ս. Դիրք և աղօթք առանձին սենեակիդ մէջ և ընդհանուր ժողովներու մէջ զվաւար միջոցներ են հոգեւոր կեանքի զարգացման:

ԵՐԿՐՈՐԴ ՄԻՋՈՑ ԿՄ ՍՍՏԱՐ ԶԱՐԳԱՅՄԱՆ՝ Բրիստոսից հետ շփում և Բրիստոսեական կեանքը աւսումնասիրելն է:

Ոչ հին Բրիստոսեայ մը, ոչ ալ նորահաւատ մը ուրիշ հաւատացելոց հետ հաղորդակցութիւն չունենալով հոգեւոր կեանքի մէջ կրնայ աճիլ: Եկեղեցին Յս. Բրիստոսի կողմանէ հաստատուած աստուածային հաւատաւթիւն մ'է, նոյնիսկ Բրիստոսի մարմինն է: Ուրիշ ընկերակցութիւններ, յարաբերութիւններ կը սկըսին, կը շարունակուին և կը վերջանան, բայց եկեղեցին, հաւատացելոց միութիւնը յաւիտեական է. «Իժովքին դռները զանկա պիտի չի յաղթեն» (Մատ. 16. 18.): Առաջին եկեղեցիին զարգացման միջոցներէն մին՝ Պէնտէ կոթիւնէն թէ առաջ և թէ վերջը աշակերտաց միասեղ միարանութեամբ եղած հաղորդակցութիւնն ու յարաբերութիւնն էր, իրարու մօտ էին: Եթէ մէկը Բրիստոսի հետ միացած է միմակ չի կրնար կենալ. իրեն նմաններով յարաբերիլ կ'ուզէ: Այո՛, նորահաւատ մը միայն հոն աստատանարան կը զըռնայ: Զի վախճար հաւատացելոց խումբէն ըլլալը մարդոց առջեւ դաւանելու:

Ինչ մը վերը ըսուեցաւ թէ Յիսուսի հետ մօտեմացող, Տէրոջը փառքը տեսնողներ փառաց ի փառս կը

փոխուին: Եւ կրկին տեսանք թէ Տէրոջը փառքը տեսնելով փառացի փառս փոխուող Մովսէսներու, Յակոբներու, Եսայիներու, Պետրոս ու Յովնանքու, Զաքարիանքու և Ստեփանոսներու երեսները կը փայլին, իբր հայելի և Տէրոջը փառքը կը ցոլացնեն ինչպէս որ լուսինը կը ցոլացնէ արեւին լոյսն ու փառքը: Ընդհանրապէս պարզ մարդիկ, աշխարհի ժողովուրդը, հասարակ մահկանացուներ ուղղակի Տէրոջը փառքը չեն կրնար տեսնել, և ամէնուն տրուած ալ չէ: Մովսէսներ, Եղիաներ, Եսայիներ հայելիներ են Տէրոջը փառքը ցոլացնող: Ուստի սովորական մարդիկ՝ Աստուծոյ - մարդը - եղողներու անոր բարեկամներուն երեսները նայելով ու անոնց կեանքը ուսումնասիրելով Տէրոջը փառքին վրայ գաղափար կ'ունենան: Պօղոս առաքեալ իրաւամբ կուրծնի թոսի եկեղեցիին կ'ըսէ (Բ. Կորն. 3. 2 - 3) «Մեր թուղթը դուք էք... ճանչուած ու կարգացուած ամէն մարդիկներէն... Իո՞ւք՝ Քրիստոսի թուղթն էք՝ մեր սպասաւորութիւնովը. չէ թէ մկանով գրուած՝ հապա «կենդանի Աստուծոյ հոգիովը»: Տէրոջը փառքը տեսնող մարդիկ լուսինի նման կը ցոլացնեն զայն, կամ ուրիշ բառերով «Քրիստոսի թուղթը» կ'ըլլան, նոյն ատենը Պօղոսի ալ թուղթը՝ քսնի որ իր սպասաւորութիւնով գրուած են. ուստի ամէն մարդիկ կը ճանչնան ու կրնան կարգալ այս կենդանի թուղթը: Քրիստոնեաներ՝ մանաւանդ Քրիստոսի եկեղեցին՝ Քրիստոսի կենդանի թուղթն են «գրուած... կենդանի Աստուծոյ հոգիովը»: Նոյն գլխուն մէջ Պօղոս առաքեալ կրկին կ'ըսէ. «Տէրոջը... պատկերն կը փոխուինք... որպէս թէ Տէրոջը հոգիէն»: Հետեալքար

Տէրոջը կենդանի րուղբերը կարգալ ու անոր ցոլացող «կենդանի պատկերները» (Քրիստոնեաները - եկեղեցին) տեսնել՝ հոգեւոր էնաց մէջ զարգացման երկրորդ միջոցն է: Օր մը Թովմաս այս յարաբերութենէ հետեւ մնացած էր, ուստի Տէրոջը յարաբերութեան օրը զայն չի կրցաւ տեսնել: Պէտէկոսթէի ատենը՝ այն սուրբ խումբէն թէ որ մէկը զատ մնացած էր՝ անշուշտ զորքուեմէն թէ որ մէկը զատ մնացած էր՝ անշուշտ զորքուեմէն անոր օրհնութենէ: Այսօր ալ Քրիստոսի եկեղեցիէն անշատ ապրողներ որչափ շնորհներէ կը զրկուին:

Ահ, ուսումնասիրե Քրիստոնեական կեանքերը, նորոգուած մարդոց բարքերը, ահա՛ հոն պիտի տեսնես ցոլացող Քրիստոսի փառքը, լուսիններու պայծառութիւնը: Փայտածուխի կրակով երբոր տաքնաս, քարիւղի լոյսով երբոր լո սաւորուիս, այն ատեն միայն պիտի հիանաս այն լուսոյ ու ջերմութեանց ակը եղող արեգակին վրայ: Տես թէ ի՞նչ են Քրիստոնէից գաղափարականները, ի՞նչ են անոնց յոյսերը և մխիթարութիւնները կենաց բոլոր անհաճոյ պարագաներուն մէջ, ի՞նչ նպատակ և նշանաբաններ ունին: Ուսումնասիրե անոնց Քրիստոսի նուիրուելուն փորձառութիւնները թէ անոնք ի՞նչ բուրբէն անցած են, ի՞նչ փոփոխութիւններ կրած են, ինչպիսի՞ ներքին խաղաղութեան և ուրախութեան տիրացած են: Նաեւ տես թէ մարդիկ Քրիստոնէից հետ յարաբերելով և Քրիստոսի անձնատուր եղողներու հետ չփուլելով ի՞նչպիսի փոփոխութիւններ կը կրեն: Ահա՛ այս չփուլը և ուսումնասիրութիւնը՝ մարդուն հաւատքը հաստատելու և ներքին հոգեւոր կեանքը զօրացնելու կը նպաստեն: «Փառքեր» իրարու ցոլանալով, «թուղթեր» գիրար կարգով կը ճոխանան:

Եկեղեցւոյ խորհուրդները, հազորգութիւնն ու միրաութիւնն ալ, մասնակցողներուն զարգացման միջոց կրնան ըլլալ ու յառաջդիմութեան սատարներ։

Տեղական եկեղեցւոյ. եւ Քրիստոնեոքեան ընդհանրօրէն մասնակցութիւնն ալ կ'օգնէ հոգեւոր կեանքի զարգացման։ Մարդս՝ գործելով ու գործակցելով աւելի կը սորվի ու կը զարգանայ, ասիկա բնական օրէնք մ'է։ Մանուկներ ուրիշ աղայոց հետ միատեղ դաս առնելով աւելի կը սորվին. գորքեր պատերազմի դաշտին վրայ իրարու նայելով կ'ամ աւելի քաջ, կ'ամ վատասիրտ կ'ըլլան։ Ընելով սորվել, գործելով զարգանալ թէ մանկավարժութեան եւ թէ՛ որ եւ է արուեստի մէջ սովորական բան մ'է։ Յիսուս մեծ վարդապետը ըսած է. «Թէ որ մէկը կ'ուզէ անոր կամքը ընել, պիտի գիտնայ այս վարդապետութեան համար թէ արդեօք Աստուծո՞ւն է»։ (Յով. 7. 17.)։ «Ասով գիտենք թէ անկիա ճանչցանք թէ որ անոր պատուիրանքները պահենք»։ (Ա. Յով. 2. 3.)։ «Անոր կամքը ընել»ով, եւ «թէ որ անոր պատուիրանքները պահենք» այն ուսէն պիտի գիտնանք ու պիտի սորվինք։ Ա. յո, այժմու գիտական մէթոտն է այս։ Մովսէս մէջ մտնելով յորայ, հեծելանիւ վրան նրստելով զսփն վարել կը սորվինք։ Ճիշդ ն յիսկս է հոգեւոր կեանքի զարգացման մասին. մարդ մը եկեղեցւոյ գործերուն որչափ աւելի մասնակցի՝ այնչափ աւելի կը զարգանայ իր հոգեւոր կեանքը, որչափ աւելի շահագրգռուի Աստուծոյ թաղաւորութեան յառաջդիմութեամբ՝ այնչափ աւելի կը մեծնայ։ Եւ ընդհանրապէս որչափ եկեղեցւոյ յարաբերութենէն ու գործակցութենէն հեռու մնայ՝ մարդս այնչափ աւելի կայուն ու յիսադիմական վիճակ կ'ունենայ։

Եկեղեցիին ինքն ալ իբր քրիստոնէական հաստատութիւն, անհատներուն հոգեւոր կեանքին զարգացման ամէնամեծ ոգեւորիչ սատարներէն մին է, թէեւ Քրիստոնեաներու անհատապէս օգնելէ աւելի պարտականութեան կոչում մը ունի։ Այս մասին եկեղեցիին պատեհութեան ու պարտականութեան վրայ քիչ մը վերջը մասնաւոր կերպով պիտի խօսուի։

ԵՐՐՈՐԴ ՄԻՋՈՅ ԶԱՐԳԱՅՄԱՆ՝ Աստուծային սիրոյ զործերը զործելն է։ Ասկէ առաջ ըսուած էր թէ հոգեւոր կեանք՝ սուրբ սիրոյ կեանքն է որ Աստուծո՞ւն կը բխի։ Ուստի պէտք է Քրիստոնեան ասո նոր սկըսած հոգեւոր կեանքովը գործէ առտուածողին սուրբ սիրոյ գործեր։ Կեանքը կը մեծնայ գործունէութեամբ. ահագործութիւնը մահ է։ Թէեւ այս մասին նախորդին մէջ խօսուած էր, բայց ասիկա անկէ կը տարրերի սա կէտի մէջ թէ ան եկեղեցիի մէջ գործելու վրայ էր, մինչդեռ ասոր մէջ՝ Քրիստոնեային ընդհանուր աշխարհիս մէջ ընկել գործերուն վրայով պիտի խօսուի իբր անկէ տարրեր սատար։ Իր գործի՝ սահմանը բոլոր աշխարհն է, ամէն ազգերը։ Հրէայ եւ հեթանոս, ազատ եւ ծառայ չի գիտեր։ Աստուծային կեանքի բաւազայն սատարները իրեն յատկանշական (characteristic) գործունէութիւններն են. այն գործունէութիւնները որ բնական կերպով կը բխին մարդուն հոգիէն ու ոչ թէ ճիգով ու ջանքով, կը զարգացնեն հոգեւոր կեանքը։ Կեանքի զարգացման է՛ն զօրաւոր սատարը իր գործունէութիւնն է։ Իր գործութիւնը բնական կերպով գործածել, հոգեւոր կեանքէ բխած գործեր կատարել աշխարհիս մէջ։ Ինչպէս բնական կեանքի աճումը գործունէութիւն կը պահանջէ, նոյնպէս հոգեւոր կեանքի

զարգացումը նոյն կեանքի վերաբերած գործեր: Գործածէ քիչդ ու կը զարգանաս. թաղէ տաղանդդ ու փառի: Ոռոգողը կ'որոգուի, տուռին կը տրուի: Երկնից թագաւորութեան օրէնքն է այս: Ունեցածդ որչափ ալ քիչ ըլլայ, մանանեխի հատիկին չափ՝ հոգ չէ գործածէ զայն, լեռները տեղաշարժելու բաւելիք զօրութիւն սխալ ունենաս: Զգուշութիւն ըրէ՝ որ քու հոգեւոր պարգևները գործածելու ձևդ բնական ըլլայ, ինչպէս որ մանկան խաղալը և սխալելին երգելը...: Բարի Սամարացիին հոգեւոր կեանքը շատ աւելի մեծցաւ, երբ բնական կերպով կատարեց իր գործը, ու ոչ թէ օգտուելու ակնկալութեամբ:

Սիրոյ բոլոր գործերը որ կը կատարուին ոչ թէ անձնագարգացման համար, այլ սիրոյ զրգումով՝ բնական ընթացքով ըլլալու են: Ահա՛ միայն այն ատեն հոգեւոր կեանքի զարգացման կը նպաստեն: Կեանքը կը պայծառանայ այլոց փրկութեան և բարեկաւութեան համար անձնամոռաց աշխատութիւնով, սխալ նարական գործերով, մարդասիրական ջանքերով: Հայրենասիրութիւն, եղբայրսիրական եռանդ, անկեալներուն ձեռնտուութիւն, մարդկային գիրք բարձրացնելու խորհուրդ ու խանդ, վերջապէս Աստուծոյ նկարագիրը ցոլացնող որ և է տեսակ՝ սիրոյ գործեր են նմանապէս: Երանելի է այն մարդը որ Քրիստոսի հետ այնչափ սերտ յարաբերութիւն ունի որ այդ բոլոր բաները կ'ընէ ինքնաբերաբար, ո'չ թէ օգտուելու, այլ օգնելու, սպասաւորելու նպատակաւ:

Ընդհանուր սխալ մըն է խորհիլ թէ հոգեւոր կեանքը կրնայ զօրանալ վերոյիշեալ միջոցները նպատակաւոր ու զիտմամբ կատարելով: Երբոր զարգանալու

խորհուրդը ներկայ է վերոյիշեալ գործերուն է կատարման ատենը, յայնժամ եղած գործեր արուեստական ու ցուցամոլական կ'ըլլան: Անշուշտ զարգանալու նպատակաւ եղած ջանքերն ալ ինչպէս Ս. Գիրք կարգալ, ազօթել և նմանները, անօգուտ են ըսել չենք ուզիր, բայց այդ բոլորը բնական արտայայտութիւններ ըլլալու են, ինչպէս վարդին բուրումը, եթէ ոչ մեծնալու համար դեղ առնելու նման կ'ըլլան. կրօնքը արուեստական կ'ընեն:

Հաւատքը կը վարձատրուի, բայց ոչ այն շինծու հաւատք որ վարձատրութիւններ կը փնտռէ: Բարի գործեր եթէ վարձատրութեան սիրուն համար եղած են բարեքի ոգին կը կորսնցնեն, ուստի վարձատրուելու չեն: Ասիկա լաւ կը բացատրէ Հրեայ տղու մը վրայով խօսուած սա պատմութիւնը. «Երբոր իր երաջեցեղէն այր, բէն, գիմը կը սորվէր, իրեն ըսուեցաւ թէ եթէ գիրքը սորվի՝ հրեշտակ մը երկինքէն կտոր մը ստակ պիտի ձգէ: Ասոր վրայ տղեկը փոխանակ իր դասը սերտելու կրկնաջան աշխատելու, սկըսաւ վեր նայիլ իրեն խոտացուած դրամին իյնալը տեսնելու ու այս պատճառաւ իր գասերուն մէջ յառաջդիմութիւն չունեցաւ բնաւ»: Այսպէս որչափներ կը նային գործին վարձատրութեան՝ բուն գործը տակաւին չի լրացած: Մարդիկ շատ անգամ կը սկսին նայիլ խուտացուած վարձատրութեան՝ բոխանակ գործը առաջ տանելու որ վարձատրուին: Ամէն կողմ ծոյլօրէն կենալով երկինքը դիտողներ կը գտնուին իրենց չի չահած վարձատրութեանց վերէն իյնալը տեսնելու համար:

ԶՈՐՐՈՐԴ ՄԻՋՈՅ ՀՈԳԵԻՈՐ ԿԵԱՆՔԻ ԶԱՐԳԱՑ-

ՄԱՆ՝ ՄԵՐ ԿԵՆԱՅ ԴԵՊՔԵՐՈՒՆ ԴՊՐՈՅՆ Ի: Ասի-
կա թէև ուղղակի կրօնական հանգամանք չունի, բայց
հոգեւորութիւնը զարգացնելու նպատակով է: Ասոր
սատարներն են յարաբերութիւններ որ մարդկային է-
ականքը բնարու կը կապեն ընտանիքներու և ընկե-
րական հաւաքովիներու մէջ, կեանքի ուրախութիւն-
ներն և գոհացումները, աշխատելու կարեւորութիւնը
և ունակութիւնը, աշխարհային բաներուն անստու-
գութիւնը, կենաց տրամութիւնները (հիւանդութիւն,
մահ, յուսախաբութիւն...), մտաւորական կեանքի
կրթութիւնը, պատանեկութենէ ձերութեան փոխա-
ղըրուիլ, տեսակետի և արարելակերպի մէջ յարասե-
փոխութիւնը... վերջապէս բոլոր մարդկային փորձառու-
թիւններ ու դէպքեր զարոյց մըն են մարդուն մէջ հո-
գեւոր կեանքը կրթելու: Ասոնք մեր կամքէ անկախ
բաներ ըլլալով հանդերձ կրնան ազդել մեզ ու բա-
րեկորգութեան միջոցներ (discipline) ըլլալ: Մարդն
ալ իր պարագաները և միջավայրը սահմանող ձեռքի
հետ մտածմը մը գործակից է: Ինչ որ ալ ըլլայ կենաց
բոլոր դէպքերը կը նպատակեն զերագոյն նպատակին,
որ է երկնից թագաւորութիւնը հաստատել երկրի վրայ
և մարդուն երկնային հօրը նման կատարեալ ըլլալը:

ՀԻՆԳԵՐՈՐԴԻ ՀՈԳԵՒՈՐ ԿԵՆԱՅԻ ԶՍՐԳՍՏՄԱՆ
ՍԱՏԱՐՆ Է ԵԿԵՂԵՑԻՆ: Եկեղեցին ինքն ալ սատար
մըն է հոգեւոր կեանքի աճման և ունի պատասխանա-
տուութիւններ և կատարելիք գործեր իր սահմանին
մէջ: Այս ժառանգ մեծ գիրքեր գրուած են. բայց մեր
այժմու գործը խտացնելու նպատակով միայն անոնց
մի քանիներուն անունները յիշելով պիտի բաւականա-
նանք:

(Ա) Եկեղեցին առաջին գործն է հսկել թէ՛ իր
անդամները կամ անոնք որ բարեպաշտ են ուր են և
թո՛ղ վիճակի մէջ: Եկեղեցւոյ մէջ պատկանաց ցանկը
առ ձեռն ունենալ, ամէնուն անուններուն առջև ա-
մէն ամիս զիտոգութիւններ գրել և զանոնք մասնաւոր
այցելութեամբ կամ նամակներով հրահրել և գործի
հրաւիրել են. ևն. վերոյիշեալ գործունէութեանց և
յարաբերութեանց մէջը գնել: (Բ) Երկրորդ եկեղեցին
եկեղեցիէն դուրս եզոյներուն պիտի հասնի, անոնց
վրայ տեղեկութիւններ ժողով տալէ առնէ պար-
տելով և զանոնք գտնալով...: Եկեղեցւոյ ջերմե-
րանդ զատակարգին մասնաւորներուն ուշադրութեան
յանձնել դուրսը ելող անհատներ և ընտանիքներ:
(Գ) Անհատական գործունէութեան պատասխել ղե-
մելը բոլոր ժողովուրդը, այս նպատակաւ գործիչներու
խումբեր կազմել, անոնց գործելու եղանակն ու ժա-
մանակը, սահմանը որոշելով: (Դ) Եկեղեցիի մէջ պաշ-
տաման ատեն ներկայ եղող հիւրերուն համար անոնց
համակրանք ու սէր ցուցնելով. անոնց թիւը ու տե-
ղը գիտնալ և մասնաւոր պաշտօնականներ որոշել այս
նպատակին համար: Անոնց տունը, գործը և գործա-
տեղին գիտնալ և անոնց այցելութիւններ տալ: Եկե-
ղեցիին մէկ սենեակը տանելով անմիջապէս անոնց
հետ երկաթն սեւակցել: (Ե) Ընկերակցութեան (recep-
tion committee) մասնախումբ մը կազմել եկեղեցիի
տարբեր խումբերը տարբեր ատեններ քով քովի բե-
րելու և երբեմն ամէնը միատեղ և հաճելի ժամանակներ
տալու: (Զ) Երկեցոգութիւնը կանոնաւոր'լ, երգիչ
խումբեր կազմելով, մեծերը և պզտիկները զատ խում-
բեր ընելով եթէ ժողովուրդը մեծ է: (Է) Կիշակի գի-

ւորութեամբ կարգայ: (2) Աղօթքով և հաւատքով կարգայ:

«Նղբայրներ կը յանձնեմ ձեզ Աստուծոյ և անոր շնորհաց խօսքին, որ կարող է շինելու և բոլոր սրբաւածներուն հետ ձեզի ժառանգութիւն տալու»:

«Ս. Դիրքերը գիտես, որոնք կրնան խմայտուն ընել քեզ փրկուելու՝ Բրիտոս Յիսուսի վրայ եղած հաւատքովը»: «Բոլոր Դիրքը Աստուծոյ շունչն է և օգտակար է սորվեցնելու, յանդիմանելու, չտկելու և արդարութեան խրատելու համար, որպէս զի Աստուծոյ մարդը կատարեալ ըլլայ»:

Հոս լոկ մի քանի անուններ թուելով հոգեւոր կեանքի զարգացման համար եկեղեցիին տարբեր տեսակէտներէ աշխատելու պարտականութեան վրայ քիչ մը գաղափար տալու ջանացի: Անշուշտ անոր օգտակար ըլլալու ասպարէզը իմ ցուցուցածէս շատ աւելի ընդարձակ է: Այո՛, եկեղեցին հաւատացեալներու խումբն է որուն գործունէութեան սահմանը անհուն է:

Հոգեւոր կեանքի զարգացման համար գլխաւոր ու պարզ բանը զոր պարտինք մենք ընել՝ Բրիտոսի հետ ուղիղ ու սերտ յարաբերութիւններ ունենալ է, կենաց մէջ անոր հետ քալել ձեռք ձեռքի տուած, անիկա մեր հետ ունենալ և ուր որ երթանք մեզի ընկեր ընել: անոր ապաւինիլ և կոթնիլ և այնպէս անոր կեանքը իր բոլոր գեղեցկութեամբ ու կատարելութեամբ յայտնել մեր կեանքով ու գործերով:

«Փարիզի մէջ հոշակաւոր արձանագործ մը նշանաւոր արձան մը քանդակեց որ այսօր գեղարուեստից սրահին մէջ կը կենայ: Մեծ հանճար մըն էր այդ մարդը,

և իր վերջին գործն էր այդ արձանը: Սակայն շատ ուրիշ հանճարներու նման՝ աղքատ էր և ձեղունի մէջ գտնուած փոքրիկ սենեակի մը մէջ կը բնակէր: Այն սենեակն էր թէ՛ իր արուեստանոցը և թէ՛ ննջարանը: Արձանին կաւէ օրինակը գրեթէ աւարտած էր, երբ գիշեր մը Փարիզի վրայ յանկարծ եղեամ իջաւ: Արձանագործը անկողնին մէջը պառկած էր, սենեակին մէջտեղը արձանը իր առջեւը և կրակ չունէր: Երբ ցուրտ օդը զգաց, տեսաւ որ եթէ ցուրտը սաստկանար կաւին ձեղքուածներուն մէջ գտնուած ջուրը պիտի սառէր և արձանը պիտի աւրուէր. ուստի ծերունին ելաւ և իր անկողնոյն ծածկոցները ամենայն զգուշութեամբ արձանին վրայ դիզեց ու զայն պաշտպանեց ոչինչ անալէ: Առաւօտուն երբ իր բարեկամները ներ, եկան, ծերունի արձանագործը մեռած գտան: «Սակայն արձանը իր կեանքի գնով ազատած էր»: Այս է մեր ամէնէն կարեւոր ընելիք բանը: Բոլոր ջանքով պահպանելու ենք Բրիտոսի պատկերը որուն կը նորոգուինք անտեսանելի Արձանագործին ձեռքով, որ այդ սրբազան գործը, այսինքն մեր հոգիներուն փրկութիւնը, կը կատարելագործէ ամէն ժամ: Ստեղծագործութիւնը դեռ լինցած չէ: Արարիչը այսօր գեռ կ'աշխատի երկրիս վրայ: Ինչպէս որ Աստուծոյ հոգին հաղարաւոր տարիներ ջուրերուն երեսին վրայ կը շարժէ,՝ այսօր ալ մեր սովորական կեանքերուն մէջ կ'աշխատի, Աստուծոյ պատկերին պէս մարդ ստեղծելու: Մեր ընելիքն է անոր գործակցութիւն:

Ե

ՀՈԳԵԼՈՐ ԿԵԱՆՔԻ ՉԱՐԳԱՅՈՒՄԸ

ՄԱՐԴԱԲԱՆԱԿԱՆ ՏԵՍԱԿԵՏԷ

Հոգեւոր կեանքի սկզբնաւորութեան, աճման և զարգացման միջոցներուն վրայ ստուգաբանական տեսակետէ աշխարհ խօսուելէ վերջը՝ անոր ուրիշ մէկ կողմն ալ կայ որ շատ կարեւոր է, ու առ հասարակ մտացուած ու զանց առնուած է և որուն վրայ ուշադրութիւն պիտի դարձնենք այժմ:

Մարդաբանութիւն: Կ'արժէ որ մարդաբանական տեսակետէ ալ ուսումնասիրենք խնդիրը: Ըսինք թէ հոգեւոր կեանքը սուրբ սիրոյ կեանքն է, որուն ակն ու աղբիւրը Աստուած ինքն է: Ուրիշ բառերով աստուածային կեանքին ու նկարագրին մարդուն մէջ հաստատուիլն է: Աստուած՝ մարդուն մէջ: Այս մեծ դործին առարկան կամ ենթական մարդն է: Ուստի մարդուն բնաւորութիւնը, խառնուածքը, ընդունակութիւնը գիտնալ անհրաժեշտ պէտք է: Մարդուն հոգեւոր կարողութիւնները և կարելիութիւնները գիտնալն ալ կարեւոր է: Հոգին՝ Աստուծոյ նմանութեամբ ստեղծուած է, ուստի մարդկային հոգեւոր օրէնքներն ալ Աստուածային են և զայն ուսումնասիրելը նշանաւոր

աստուածաբանութեան մի մասն է: Բայց հոս այս մասը պիտի կոչենք մարդաբանութիւն: Դիտական լեզուաւ հոգեբանութիւն, մանկավարժութիւն ևն. անուններով կր'այ բացատրուիլ:

Հոգեւոր կեանքի զարգացման համար աշխատած ատեննիս, մենք մարդաբանական կամ մարդուն մէջը եղած օրէնքները գիտնալու մասին անտարբեր զրտնուած ենք: Հետեւաբար հոգեւոր կեանքը յառաջ տանելու նպատակաւ եղած մեր աղօթածողութիւնը և ջանքերն ալ ակնկալուած արդիւնքը տուած չեն. երբեմն ալ թիւրիմացութեանց տեղի տուած ու վէճերու պատճառ եղած են: Մենք այս մասին մէքոս չունինք, օրէնքի չենք հետեւիր. մեր ջանքերը ու միջոցները՝ մարդու մէջ եղած օրէնքներու համաձայնեցնելու պէտքը զգացուած չէ դեռ: Միեւնոյն քարոզը, խրատը, յորդորը, կիրականօրեայ դասը... ամէն տեսակ մարդոց համար կը տրուին, թէ՛ դիտուններուն թէ՛ պարզամիտներուն, թէ՛ մանուկներուն և թէ՛ չափահասներուն ու ծերերուն համար նոյն խնամքը յատկացուցած ենք: Առանց մարդուն տարիքի, կրթութեան, զարգացման, կազմուածքի, խառնուածքի, միջավայրի... զանազանութիւնները նկատելու՝ եղած աշխատանքներ ներկայ սերունդը դոհացնելէ շատ հեռի կը մնան: Նմանապէս հոգեւոր կեանքի սկզբնաւորութեան, կամ վերստին ծնունդի ու ապաշխարութեան միեւնոյն նշանները ամէն դատակարգի և տարիքի մարդոցմէ պահանջելը՝ կրկին տգիտութեան արդիւնք մը մարդաբանութեան մասին և հետեւաբար շատ մը անհամաձայնութեանց ու վէճերու թատր կ'ըլլայ եկեղեցին: Առ հասարակ հոգեւոր կեանքը զարգացնելու համար

վասնուհան մի օրինակ ջանքերը կը նմանին «Փանասի» կամ «Փեյլ իրլլը» անուններով պատրաստուողներ տալու։ Նոյն դեպքը ամէն տեսակ հիւանդին, նման ժողովրդական առաւին «Դլխու յաւին ալ ձիւթ, դարչապարի վերքին ալ ձիւթ»։

Ս. Աւետարանը մեզի կը սորվեցնէ, «Պարգեները զանազան են, բայց նոյն Հոգին է։ Նաեւ պաշտօնները զանազան են, բայց նոյն Տէրն է։ Նոյնպէս ներգործութիւնները զանազան են, բայց նոյն Աստուածն է»։ Եւ կը ներդրօժէ ամէնը՝ ամէն բանի մէջ... Մէկու մը՝ հոգիով իմաստութեան խօսք արուած է, ուրիշին՝ գիտութեան խօսք՝ նոյն հոգիին չափովը։ Միւսին հաւատք՝ նոյն հոգիովը, ուրիշին՝ հոգեօրէնարութիւն, ուրիշին՝ զանազան լեզուներ, ուրիշին՝ լեզուներու թարգմանութիւն։ Բայց այս ամէնը միեւնոյն հոգին կը ներգործէ և ամէն մէկուն զատ զատ կը բաժնէ՝ ինչպէս որ կ'ուզէ»։ (Ս. Կորն. 12, 4 - 11)։ Պարգեւներ, պաշտօններ ևս նորոգութիւններ ՉԱՆԱՅՆ են։ Աստուած զանազանութիւնը սիրող Աստուած մըն է։ Ասիկայ կը տեսնենք տիեզերաց ամէն կողմը։ Ուստի բնական է խորհիլ թէ ինչպէս որ մարդոց զանազան տեսակները կան, նմանապէս անոնց հոգեւոր կեանքի սկզբնաւորութեան նշանները, վարդապետ միջոցները զանազան ըլլալու են։

Այս պատճառաւ մեզի անհրաժեշտ է զիտնալ աստուածաբանութեան հետ մարդաբանութիւնն ևս։ Բժիշկ ըլլալու համար լոկ դեղաբան կամ գեղազօրծ ըլլալ չի բաւեր, մարդակազմութիւն և ակտաբանութիւն ալ պէտք է։ Հոգեւոր բժիշկներուն ալ աստուածաբանութեան հետ միատեղ մարդուն հոգեբա-

նութեան և հոգիի ակտաբան տեղեակ ըլլալը կարեւոր է՝ որպէս զի լատ այնմ դեղեր պատրաստել կարենան։ Ինչպէս որ բժիշկներ մարմնոց օրէնքները քննել և ուսանելու պարտական են, նոյնպէս հոգիներու բժշկութեամբ զբաղողներ մտքի օրէնքները զիտնալու են։ Որչա՛փ զատապարտելի են տգէտ ու անուս բժիշկներ՝ որ իրենց խնամոյցը շանձուած հիւանդներուն վիճակին անտեղեակ ըլլալով կը մեռցնեն շատերը, նոյնչափ՝ և ոչ աւելի զատապարտելի են անոնք որ անմահ հոգեւոր բժշկութեամբ կը զբաղին և հիւանդին անձնական վիճակին տգէտ ըլլալով կը վնասեն անոնց։

Ինձի կ'ուզայ թէ այսօրուան հակակրօն պաշտօններն պատճառը եկեղեցւոյ հնադարեան մեքենական բռնադրօսիկ ու ձանձրացուցիչ մէթոտներն ու ձեւերն են։ Նոյնն եղած է Փրանսա, Սպանիա, Փորթուգալ, և այժմ Իտալիա։ Հնազար տարի առաջուան մարդոց կրօնական ծէսերը ու համոզակերպերը արդի զարգացեալ սերունդին կրօնքը չեն կրնար ըլլալ, այժմու զարգացեալ միտքերը չեն կրնար դահայենել։ Մանկան կրօնքը ու համոզակերպը տարբեր է, չափահասները տարբեր, ծերերը տարբեր, զարգացեալներ տարբեր, պարզամիտներունը տարբեր։

Կրօնքի մէջ հոգեւորութիւն պէտք է։ Հոգեւոր կեանքն է կրօնքի հոգին։ Հոգեւորութեան հետ միատեղ հոգեբանութիւն և ուղիականութիւն ևս պէտք են հոգեւոր կեանքի զարգացման աշխատողներուն։ Ո՛ր հոգիներուն փրկութեան և հոգեւոր կեանքի զարգացման պատասխանատուութիւնը զգացող և ստանձնող պաշտօնական մարմիններ, և նաւատացեալներ՝

գուք հարցնելու չէք լուի թէ որչափ մարդիկ դարձի կը բերէք ու կը գոհացնէք կրօնապէս . այլ մանաւանդ հարցնելու էք թէ որչափ մարդիկ կրօնքէ կը հեռացնէք ու անդամաւորձ կ'ընէք . կը գայթակղեցնէք ու կը խրտչեցնէք ձեր տգիտութեամբ եւ անգոհացուցիչ մէթոտներով : Մարդոց մարմինն ու մտքին կազմը ի՞նչ են . բնական ու ոչ-բնական մտքի պահանջները ի՞նչ են . տարբեր տարիք ու եղանակի , տարբեր կլիմայ ու միջավայրի . . . մարդոց զարգացման եղանակները ի՞նչ ըլլալու են : Քաջ գիտնալու ենք որ մէկուն համար կրօնական արթնութեան ու զարգացման միջոցները՝ միւսին զգուանք կը պատճառէ : Ասոր համար արթնութեան ժողովներու ատեն ոմանք աւելի «գրիթիգաճը» եւ ծաղրող կ'ըլլան ու եղած բաներ չատ տղայական կ'երեան : Թո՛ղ Հովիւները լաւ գիտնան թէ այս ալ բնական բան մ'է . այն տեսակները անհաւատի տեղ չի գնեն . քանզի չատ ճշմարիտ է գիտունի մը սա խօսքը թէ՝ «Մէկուն զեղթափը միւսին թոյն է» : Գիտութիւնը առանց եռանդի ոչինչ է , ինչպէս նաեւ եռանդը առանց գիտութեան :

Ուստի ուսումնասիրենք մարդը հետեւեալ մի քանի տեսակէաներէ եւ ըստ այնմ յարմարցնենք հոգեւոր կենաց զարգացման միջոցները :

Ա. — Նախ ուսումնասիրենք **ՔՐԻՍՏՈՆԵՍԿԱՆ ԿՐԾՆՔԸ ՀԱՍԿԵԱԼՈՒ ՄԱՍԻՆ՝ ՄԱՐԴՈՒՆ ՅԱՌԱՋԴԻՄՈՒԹԻՒՆԸ** : Կրօնքը հասկնալու մասին տարբեր մտքեր՝ տարբեր աստիճաններ տարբեր աստիճաններու վրայ կեցած են : Քրիստոսի կրօնքը ճաշեալ ջուրի չի նմանիր , այլ յորդառատ վազող աղբիւր մըն է : Սոսկ քսան դարեր առաջուան մարդոց յարմար եւ անոնց

համար չէր այդ , այլ բոլոր յառաջացող դարերու մըտքին հետ համահասար կը զարգանայ :

Բոլոր ճշմարտութիւններ իրենց բացատրուելու ձեւը եւ գոյնը կ'առնեն՝ զանոնք ըմբռնող եւ բացատրող մտքերէն : Զորօրինակ , ջինջ միտք մը ճշմարտութիւնը յստակ կը տեսնէ . խանդարեալ միտք մը՝ զայն խանդարեալ կը տեսնէ . փիլիսոփայական միտք մը՝ փիլիսոփայական յարաբերութիւններ կը տեսնէ . կազմակերպող միտք մը իր տեսած ճշմարտութեան ազդեցութիւն մը կազմակերպութիւններ կը չինէ : Ասիկա կը տեսնենք Հին Կտակարանի մարգարէներուն վրայ . աւ որ պաշտական ու զարգացեալ մտքի տէր էր Մովսէսի ու Նոյիի նման Սստուծոյ յայտնած ճշմարտութիւնները իրենց փայլուն՝ գոյներով բացատրեցին եւ աւ որ հովիւ ու երկրագործ էր՝ Յովնանի եւ Ամոսի նման , իրենց պարզ բառերով ժողովրդին տուին : Նոյնը կը տեսնենք Նոր Կտակարանի գրքերուն մէջ : Պատմագիրներ քաջ տեղեակ են թէ ազգային մտքի ձեւեր (type) կան . դարերու յատուկ խորհրդածեւեր կան : Թէեւ Յոյներն ու Հռոմէացիք ազգով իրարու մօտ էին , բայց մտաւորապէս չատ հեռու : Եթէ յեզուաւ եւ աշխարհագրապէս մօտ եղողներ՝ իրարմէ հեռու են մտաւորապէս , իրարմէ հեռու եղող Հրեաներու եւ Թիւրքներու մտաւորական յատկութիւնները իրարմէ որչափ աւելի հեռու ըլլալու են : Ուստի Քրիստոնէական կրօնի՝ հրէական աղբիւրը ուրիշ ազգաց անցած աստիճան ազգային նկարագիրներուն եւ մըտաւորականներուն անոր մէջը խառնուելովը նոր նոր ձեւեր առնելն բնական էր : Հրէան , Յոյն , Հռոմէացիքն եւ Թիւրքները իրենց խորհիւր եւ սպրեւիւ տար-

բեր կերպերն սենէին, ուստի ամէն մէկ ազգ Քրիստոնէութիւնը հասկցաւ ու մեկնեց իրեն կերպովը:

Քրիստոնեայ աշխարհը յաջորդաբար այս քայլերով ինքզինքը հասկցաւ և կամաց կամաց Քրիստոսի վարդապետութեան ներքին և հիմնական սկզբունքներուն տիրացաւ: Քրիստոնեայութեան զարգացումը ցայժմ հինգ շրջաններու մեջիւ մեկում և և ասկէ վերջն ալ պիտի յառաջանայ: Այն հինգ շրջաններն են. 1. Հրէական, 2. Յունական, 3. Լատինական, 4. Թիւրքոսիկ և Ասիկ-Ամերիկեան: Այս հինգ շրջանները իրենց ժամանակներու և մտաւորական հայեցակէտով սապէս կը կոչուին. 1. Պարզ դէպքերու շրջան, այսինքն Քրիստոսի կրօնին հիմնարկութիւնը, առաքեալներուն դարը: 2. Հայեցողական շրջան (speculative), այսինքն Աստուածաբանական և Քրիստոսաբանական, կամ երրորդութեան վարդապետութեանը՝ վիճաբանութեան և հաստատման դարը: 3. Եկեղեցւոյ կազմակերպութեան և մարդուն բնութեան ուսումնասիրութեան շրջանը: 4. Բարեկարգութեան դարը, այսինքն անհատներու փրկութեան բնութեան և մէթոփիս ուսումնասիրութիւնը: 5. Ներկայ դար, Քրիստոսի կրօնքին աւելի գործնական կեանքի վերածուելուն շրջանը, բնութիւնութեան և ազգային փրկութեան բնաւորութեան ուսումնասիրութիւնը:

Այս նախնական տարբեր գաղափարները արամաբանական չարքով իրարու յաջորդեցին: Այս իրարու յաջորդող գաղափարներ բնականաբար ըզխած են Աստուծոյ ու մարդոց վրայ Քրիստոսի բերած յայտնութիւններէ, այսինքն Ս. Աւետարանէն: Մարդուն Աստուծոյ և իր անձին վրայ եղած ըմբռնումները ի-

րարու հետ մօտիկ յարաբերութիւն ունին: Տո՛ւր մարդուն նոր յայտնութիւններ և գաղափարներ իր Աստուծոյն վրայ՝ ահա՛ անոր պիտի յաջորդեն յար և նման գաղափարներ մարդկային բնութեան վրայ, իր Աստուծոյն հետ եղած անձնական յարաբերութեան վրայ և իր ընկեր արարածներուն հետ եղած ընկերական յարաբերութեանց վրայ... նոր ըմբռնումները:

Վերոյիշեալ ժամանակի հինգ միջոցները մարդկային մտքին զարգացման բնական և իրական քայլափոխներն են՝ որուն վրայէն մարդս իր Աստուծոյն ու իր անձին և իրեն Աստուծոյ հետ եղած յարաբերութեան մասին նոր նոր ըմբռնումներով յառաջացաւ:

Ինչպէս որ երկրարանութիւն, քիմիարանութիւն, արամաբանութիւն, աստեղագիտութիւն... և այլ գիտութիւններ իրենց նախնական և զարգացման շրջանները ունեցան ու տակաւին պիտի ունենան, նոյնպէս է նաև աստուածաբանութիւնը: Քրիստոնէական կրօնքը հասկնալու մասին ժամանակին հետ պիտի զարգանան անոր հետեւորդները: Ինչպէս որ գիտութիւններ իրենց սխալմունքները և նախադաշարումները ունեցան ու տակաւ ատ տակաւ կատարելութեան կը զիմեն, նոյնպէս եղած է Քրիստոնէական կրօնքը հասկնալու, մեկնելու ու ուսուցանելու մասին: Ամէն յաջորդ դար նախորդին սխալ ըմբռնումները մատնանշած ու ուղղած և անոր չի խորհածին վրայ քայլեր առնելով կատարելագործած է: Սխալ չի հասկցուի: Ասիկա ըսել չէ թէ Քրիստոնէութիւնը կը փոխուի և հաստատուն կուտան մը չունի, քա՛ւղիցի: Աստուածաբանութիւն և ուր կը փոխուի, յայց Աստուած

անվտանգութիւնն է: Քրիստոնէութեան վրայով մեր ըմբռնումը, գիտութիւնն է փոխուողը, բայց Քրիստոսի սորվեցուցած ճշմարտութիւնը և սկզբունքներն — Ս. Գիրքը — անփոփոխ են: Աստեղագիտութիւն, քիմիաբանութիւն, երկրաբանութիւն և այլ գիտութիւնները փոխուեցան և պիտի փոխուին. բայց ա տղերու, քիմիայի և երկրի... վերաբերեալ իրականութիւնները նոյնն են, ինչպէս որ էին զարեւոտած: Մարդը առանց վրայով իր ըմբռնումը փոխեց, գաղափարները սրբազրեց ու կատարեկագործեց: Դոյոս առաքեալ կ'ըսէ. «Երբոր տղայ էի՝ տղայի պէս կը խօսէի, տղայի պէս կը խորհէի, տղայի պէս համարում ունէի. բայց երբոր այր եղայ՝ տղայութեան բաները մէկդի ձգեցի»: Ինչպէս որ մարդուն տղայութեան տատնը, ու տղայութեան բաները մէկդի ձգելու ժամանակը կայ, նոյնպէս է Քրիստոնէութիւնը գիտնալու և զայն սորվեցնելու մասին: Այդ փոխութեանց և զարգացման չափունակութիւնը միշտ պէտք է: Այս յիշեալ փոփոխութիւնները և կատարեկագործումը Քրիստոնէական կրօնքը ամէն դարու և ամէն տեսակ մարդոց յարմար և օգտակար ըրած է:

Ասոր հակառակը պնդել նեղմտութիւն ու մղեռանդութիւն է, և Քրիստոսի ոգւոյն հակառակ: Տգիտութիւն է պարզապէս, և կրօնքը գիտութեան հակառակ կը ցուցնէ, և գիտնականները կրօնքի դէմ խօսելու կը մղէ:

Անվտանգութիւնն է իրականացնել մեր խաւերը:

1. — Քրիստոնէական կրօնքը հասկնալու մասին միշտ զարգացում եղած է, և պէտք է չարունակուել այս:

2. — Զարգացման վերոյիշեալ հինգ քայլերը կը մասնանիչեն Ս. Գիրքը ուսանելու և ուսուցանելու աստիճանները:

3. — Եկեղեցիներ, ժողովուրդներ, նոյն խակ միևնոյն եկեղեցիի և ընտանիքի տարբեր անհատները վերոյիշեալ տարբեր աստիճաններու մէկուն կամ միւսին վրայ կը գտնուին: Ուստի ամեն անհատէ հաւասար չափով կրօնագիտութիւն չի պահանջուիր:

4. — Գիտուններէ ոմանք կ'ըսեն թէ նախամարդէն կամ վայրենութենէ մինչև քաղաքակրթութեան արդի վիճակն՝ զարգացման աստիճանները կը համապատասխանեն և նման են մանկանց ծնունդէն մինչև չափահասութեան ատեն ընկիւք յառաջըլլալուն: Ուստի Քրիստոնէական կրօնքը հասկնալու համար յիշուած հինգ աստիճաններն այլ կարելի է համապատասխանեն ամեն անհատական կեանքի մէջ Քրիստոնէութիւնը ուսանելու քայլերուն:

5. — Քրիստոնէութիւնը հասկնալու մասին յիշեալ պատմական իրողութիւններն ի մտի լւննալով՝ մեր եկեղեցականները իրենց քարոզներն ու խրատները մարդոց զանազան վիճակներուն յարմարցնելու են: Հոգիներու փրկութեան և հոգեւոր կեանքի զարգացման նախանձախնդիր հոգեւոր բժիշկներու նկատելիք առաջին կարեւոր խնդիրն է մարդոց զարգացման աստիճանները որոշել և ըստ այնմ պատրաստել իրենց միջոցները:

Բ. — ՀՈԳԵՐԱՆՍԿԱՆ ԿՍՄ ՄԱՆԿԱՎԱՐԺԱԿԱՆ ՏԵՍՍԿԵՏԷ՝ ՈՒՍՈՒՄՆԱՍԻՐԵՆՔ ՄԱՐԳԷ: Մարդուն կեանքը երեք շրջաններ ունի, որ իրարմէ բոլորովին տարբեր խնամքներու կը կարօտին: Առաջինը՝ ման-

կուրսեան շրջանը որ կը համարուի ծնելէն մինչեւ տասն
և երկուեքորոգ տարիքը : Երկրորդ շրջանն է պատանե-
կութիւն (adolescence)՝ 13 - 24 տարիքը, որ հոգեւոր
կենաց զարգացման էն կարեւոր ժամանակամիջոցն է
ու կրնայ կոչուիլ մարդկային կենաց հոգեւոր հունձքի
ատենը : Երրորդը՝ չափախառնութեան շրջանն է, 24րորդ
տարիքէն մինչեւ մահ :

Հոգեւոր կեանքի սկիզբն ուրութիւնն է զարգացու-
մի մարդուն կեանքին մէջ ամէն ժամանակ մի և նոյն
քանակ ու որակը չունին : Ասոնց եղանակն ու ժամա-
նակները կան, ինչպէս որ տարուա՝ եղանակները և
հովերուն և փոխփոխութիւններուն ատենները կան, նոյնպէս
այ մարդկային կենաց փոփոխութիւններուն ատենը
կայ : Ըլլայ հոգեկան ըլլայ մարմնական : Մա որոշ ճիշ-
մարտութիւն մը է թէ հոգեւոր կեանքի սկզբնաւորու-
թիւնը նա՛ն զարգացումը մեծաւ շտապը պատանե-
կութեան (12 - 24) տարիներուն տեղի կունենան : Այս
տարիքէ դուրս պատահած ապաշխարութեան թիւերը
նուազ ցանցատ են : Ապաշխարութիւնը 7րդ և ութե-
րորդ տարեկան հասակէն կը սկսի, 10 - 12 տարիքի մէջ
աւելի ապաշխարութեան դէպքեր կը պատահին այս
թիւը արագութեամբ կ'աճի մինչև տասն և վեցերորդ և
տասն և եօթներորդ տարիքը, և քսան երրորդ տարի-
քը կը նուազի ապաշխարութեան թիւը, և երեսուն
տարեկանէ վերջ ապաշխարութեան թիւը աւելի քիչ
կըլլայ, և քսան տարիքը ծերանայ, ապաշխարութիւն
աւելի կը զժուարանայ և հետեւաբար հազուադէպ կ'ըլ-
լայ : Իգական սեռին ապաշխարութեան տարիքը՝ ա-
րականէն քիչ մը կանուխ կը սկսի (տե՛ս, 1908 «Աւե-
տարներ» էջ 899) :

Առաջին շրջանին մէջ (1 - 12 տարիներ) մանուկը
անհատական է մարդ ըլլալու պատրաստութեան մէջ,
ինչպէս որ ծնողքը մանկան կերակուրը և հագուստը
կը հայթայթեն, նոյնպէս ալ զաղափարները : Մանուկ-
ները տրամաբանելէ աւելի ուրիշները կ'ընդօրինակեն :
Մանուկը աւելի կը նայի ներկային, մերձաւորին ու
արտաքինին քան թէ ապագային, հեռաւորին և ներ-
քինին : Մանուկը իր ազօթքը կ'ըսէ ու ոչ ի՛նչ կ'ընէ,
ինչպէս որ զպրոցին մէջ կ'երգէ : Մանուկը Աստուած
մը կ'ընդունի այնպէս՝ ինչպէս իրեն կը ներկայացնեն,
անոր Աստուածը գոյակ մըն է՝ չափ մը ուրիշ գոյակ-
ներու մէջ : անոր կրօնքը իր ծնողաց կրօնքն է ընդօ-
րինակուած : Ուստի մանկան կրօնքը իր մաքին յար-
մարելու է, յարմարցուելու է առանց զայն խանդա-
րելու : Նամասական հոգեւոր կեանքի արժարժման մի-
ջոցներն ալ պատանիներունը չափահասներու միջոցնե-
րէն անհուն տարբեր ըլլալու են :

Մանկութեան շրջանին (1 - 12) առաջին երեք
տարիները, (1 - 3) որ է ևրախայտութիւն (infancy),
ձգելով ծնողաց խնամքին՝ անկէ վերջը գալիք տարի-
ներուն վրայ քիչ մը աւելի քաջատրութիւն տանք :

Մանկաստեղծի տարիները (4 - 7) մանուկին մար-
մինը արագ աճում կ'ունենայ, հետեւաբար աւելի
մարմնաւոր չարժման պէտք ունի : Անոր համար մա-
նուկներուն անհանդարտ և չարահճի վիճակ ունենալը
անբնական սեպուելու չէ : Մանուկանդ այս տարիքին
վերաբերեալ չափ մը հիւանդութիւններ և տկարու-
թիւններ ունին : Ուստի խաղալու միտումները և բո-
լոր չարժումները այնպէս կ'առաւարելու է որ նպաս-
տեն մարմնի և հոգիի զարգացման : Անոնց վախը,

բարկութիւնը, սէրը կառավարուելու կարօտ են: Քանի որ անոնք տեսանելի և գործնական օրինակներէ կ'ազդուին, կը հրապուրուին ու զանոնք կ'ընդօրինակեն՝ անոնց խրատ ու հրահանգները, քարոզ և կիրականօրինակ դասերն ալ կենդանի նկարներ, չարժուէն առարկաներ... ըլլալու են: Պզտիկ պատմութիւններ, հիքեայէներ, մանաւանդ տղայոց կեանքէն առնուած դէպքեր, խոշուններու, մըջուններու... և աստղերու վրայ խօսելով Աստուծոյ խմատութեան և հոգատութեան դարձուր տղայոց ուշադրութիւնը: Զոր՝ վերացեալ խրատներէ ու քարոզներէ աւելի առարկաներ ցուցնելու և պատմութիւններով բացատրելու է: Մի՛ մոռնար թէ խաղալ ու երգելն ալ միջոց են հոգեւոր զարգացման: Պզտիկ տղոց համար կիրակնօրեայ մանկապարտէզ ունենալու անհրաժեշտութիւնը թող չի մոռնայ եկեղեցին: Ճիշդ մանկապարտէզ: Ցաւալի է որ լուր օրերու մանկապարտէզները կիրակի օրեր իրենց դուռները աւելի լալն բանալու տեղ՝ կը գոցուին: Մանաւանդ զարմացմամբ դիտած ենք որ ամէն օրուան քաջ մանկապարտէզպանուհին կիրակի օրեր ինչպէս Կ. դարոցը վարելու է լուր չունի. և չափահասներուն տրուածին նման կուտայ Ս. Գրքի դասը:

8-12 տարեկան մանուկներ՝ ալ աղջիկներ, տղաքներ կ'ըսուին. մարմինը քիչ մը կամաց կը մեծնայ, բայց աւելի կը զօրանայ, իսկ ուղեղի կազմութիւնը արագ կը զարգանայ: Զգացումներ մանաւանդ մշտաւորական կարողութիւնները զօրաւոր են: Այս պատճառաւ գոց դասեր սորվիլ դիւրին է այս տարիքին մէջ: Ինքը անձնական բաներու տիրանալ կ'ու-

ղէ ուրիշներէ առաջ անցնելու մասին եռանդուն է: արդարութիւն և իրաւունք կը պահանջէ. զիւար բաները հասկնալու սիրահար՝ և խորունկ բաներու հետամուտ, հերոսական քաջութիւն մը կ'ունենայ, ուրիշները յաղթել տապալելու կը փափայի, աւելի ընկերներու հետ ըլլալու հակամէտ է, (նախորդ ջերջաններուն մէջ առանձնակեաց էր), բոլոր ջանքերը աւելի անձնակերպին է: Ուստի այս բոլոր բնական հակամտութիւններ լաւ առաջնորդութեան կարօտ են: Այս (8-12) մանկապարտէզան մէջ Ս. Գրքի հայրատկաններ և այլ միախմբական պատմութիւններ նաեւ Աստուծաշունչէն հատուածներ զոյց ընկնալ, պզտիկ բարեխրական ընկերութիւններ կազմել, և այնպէս հոգ տանիլ որ միջավայրը և զարմանալով միջոցները տղոց բնասրտութիւնը և խիղճը լաւ զարգացնեն:

Ըսուեցաւ թէ 12-24 տարիները, այսինքն պատանեկութիւնն (adlescence) է հոգեւոր կեանքի զարգացման էն կարեւոր եղանակը բոլոր կենաց մէջ: Այս կարեւոր չրջանին (12-24) կարեւորագոյն մասն է տան և երկուսին միեկը տան և վեց կամ տան և եօթներորդ տարիները: Այս տուն մարմինը չափաւ աւելցածով կ'ունենայ, բայց մարմնոյն անդամները իրարմէ տարբեր ու անհամահմատօրէն կը մեծնան, այսինքն մարմնին ամէն մէկ մասը հոյն կերպով աւելցածով չեն աճիր: Ոմանք աւելի չափաւ ամառաւ քիչ կը զարգանան բաղդադմամբ միւսին: Ասոր հետեւանքը կ'ըլլայ զանդազութեան, ծոյութեան, անտարտաբնական նշաններ ցուցնել բան մը ընկու աշխոյժութիւն չեն ունենար, ամաններ կը կոտեն, բան մը

տանելու ժամանակ կը ձգեն... Եւն. : Ասոնց պատճառը՝ մարմինն մասերուն անհամեմատօրէն աճում ունենալովը հաւասարակութեան աւելիւն է : Այս տարիներուն մէջ (13 - 17) է որ արդունքի կը հասնին. աղջիկ և տղայքներ՝ Ֆիզիքապէս փոփոխութիւններ կը կրեն, կին և այր ըլլալու պատրաստութեան չըջանն է այս. տարրեր սեռերու և անոնց յարաբերութեանց վրայ նոր հետաքրքրութիւն մը կ'արթննայ : Ասելի տակաւ և կամակոր կ'ըլլան : Այս բնական վիճակներու համար յաճախակի եղած անկորաւ յանդիմանութիւններու տեղ համակրութիւն ու սէր ցուցնելու է պատանիներուն : Իրենց ենթարկուած նոր և տարօրինակ վիճակին վրայ մտերմօրէն տեղեկութիւններ տրուելու է : Բարձր գաղափարականներ մշակելու և բարեկամներ ու ընկերներ ընտրելու մասին խօսելու է :

Անձնագիտակցութեան և ընկերակցութեան զգացման հետ համահաւասար կ'արթննայ և իյայտ կուգայ կրօնական զգացում : Ահա՛ այս պատճառաւ սոյն տարիքին մէջ կ'ըլլան շատ մը վերստին ծնունդ կամ ապաշխարութիւն : Այս տարիքին մէջ անձը կառավարել և գերազույնին անձնատուր ըլլալու միտումը աւելի զօրաւոր է : Ս. Գիրքէ կենսագրութիւններ, միախնարական դիւցազնութիւններ, եկեղեցական պատմութիւն և նմանները յարմար զատեր են : Ահ, ապաշխարութեան և հոգեւոր կեանքի զարգացման եղանակը եղոյ այս տարիները ճշգրիտ խնամով հսկելու են հոգիներուն պահապան հրեշտակները :

Միջին պատանեկութեան ատենը (17 - 19) մարմինն երկայնութիւնը և ծանրութիւնը իրենց օրինաւոր

վիճակին կը հասնին և ուղեղը իր չափաւոր մեծութիւնը կ'առնէ : Սեռային զգացումը շատ զօրաւոր է : Այլոց կրօնքը ու կեանքը շատ կը քննադատեն (?) : Ուստի այս տարիքին մէջ սեռային սէրին նպատակը սորվեցնել... կենակիցներու ընտրութիւններու վրայ խօսք բանալով Աստուծոյ սէրը մատնանիչ կ'արեւոր է : Այս չըջանին մէջ կեանքը աշակերտուն ըլլալու կը սկսի. առաջ անձնակեդրոն էր : Պատանին ցորեկը և բնակալութիւններով ու գիշերը երազներով բեռնաւորուած՝ կեանքի զբաղում կամ դարձ ընտրելու մտաւորութեան մէջն է. աւելի մեղամաղձոտ գիրքեր կը սիրէ, վէպեր շատ կը կարդայ : Այս տարիքի մէջ շատ օգտակար կ'ըլլայ սորվեցնել Բիսպոսի կեանքը և վարդապետութիւնը, կրօնքներու բաղդատութիւնը և ընկերութեան օրէնքները :

Պատանեկութեան եղանակին վերջին շրջանն է 19-24 տարիները. մարդս չափահասութեան (maturation) կը հասնի : Այս շրջանին մէջ պատանին կը շահագրգռուի ընկերական բարձր պահանջներով : Գեղարուեստ, բանաստեղծութիւն, երաժշտութիւն, բնութիւն... Եւն. զինքը շահագրգռող բաներ են : Ուստի Ս. Գրոց գրականութեան, բանաստեղծութեան ու պատմութեան ծանօթացուցիչ գիրքը, ընկերական և քաղաքական կեանքի սկզբունքներ, գործաւոր և գործատիրոջ վերաբերեալ խնդիրներ գիր պատանին առջեւ և առաջնորդէ զանկալ բարոյական և կրօնական ու բարեխղճական դորձերու : Հիմա պատանին վարդապետական բաներու դէմ կ'ապստամբի. ունի տարակոյսներ և շատ մը հարցումներ : Բաժախէ՛ տարակոյսները, թող համարձակութեամբ պարզէ զանոնք և օգնէ

խնդիրները գոհացուցիչ կերպով լուծելու : Այժմ տրամաբանօրէն համոզուելի կ'ուզէ . ուստի տրամաբանական փաստերով համոզելու ենք զանոնք :

Պատահի՞ն կարգ մը դժուարութիւններ ալ ունի իր տարիքին վերաբերեալ . պէտք է զանոնք քիչ մը ուսումնասիրել տրպէս զի ըստ օրինի անոնց դայ մանն ու զարգացման միջոցները խորհի՛ր կարենանք : Այս դժուարութիւններ իրեն տարիքին վերաբերեալ կենաց բնական բողբոջներն են և շատ անգամներ ցաւ և անհանգստութիւն կը պատճառեն : Իբր թէ պատանին նորոգադաժարներու և նոր կեանքի ծնունդ տալու պայքարին մէջ ծնանելու ցաւ կը քայէ : Այս դժուարութեանց առաջինն է պատանեկութեանց փորձերիկները : Եւ իսկ պատանիին մտքին մէջ ծագած է անկատարելութեան և անկանոնութեան զգացումը : «Ի՞նչ և՛մ . . . Ի՞նչ պիտի ըլլամ» ի խորհրդը և շատ մը ուրիշ երեւակայական դադաժարներու ուղիկանոսին եզերքը կը տարուբերի : Մէկ կողմանէ հարաւորութիւններ, միւս կողմանէ անհաստատ ու թերի վիճակ անոր հոգին կը տանջեն : Մտքի երկրորդ փոթորիկն է մեղաց զգացումը և յաւիտենական քանձանքի վախը և հաւատարմ մասին դժուարութիւն, անյոյս և անօգնական վիճակ : Պատանեկութեան երրորդ փոթորիկն է այլոց հետ չլիման և միջավայրի յարմարելու հնգութիւնը . պատանին մարդկային ընկերութեան մէջ իր ոչնչութիւնը կը հասկնայ և չի գիտեր թէ անոնց հետ ինչպէ՞ս չլիւսելով զարգանայ : Ուրիշ փորձորիկ մ'ալ սիրահարական զգացման արթնալը , նաև զըրդումները և զանոնք զսպելու արտեքստը : Մարդ մը իր այս տնդիքին փորձաքութիւնը օրտոմելով կ'ըսէ .

«Շատ անգամ կենդանի մեռեալ էի , երկուք ու կէս տարի դժոխքի մէջ էի» : Այս մտքի փոթորիկները (յոյզեր և ճշուամներ) աղջկանց 13-16 տարիքէն սկսելով 3 տարի և տղայոց 15 րդ . տարիքէն սկսեալ 4 - 5 տարի կը տեւեն : Ասիկա քանի որ պատանեկութեան շրջանին բնական բերմունքն է , ուստի երբոր անոնք այս զգացումները ցուցնեն , իբր յանցաւոր թող չի պատժուին կամ չի պախարակուին , արդէն իրենք ճշման ու նեղութեան մէջն են , ան իրենց կը բառէ . ընդհակառակը կարեկցութեամբ անոնց ձեռքերէն բռնելով անցնելու է կեանքի այդ փոթորիկներէն անփառնդ :

Պատանեկութեան յատուկ երկրորդ մեծ դժուարութիւնն է ուսնելու ճարտարներ : Ասիկա մտքի փոթորիկներէ ևտքը կը սկսի , պատանիներէն շատեր աւոր ենթակայ են : Տարակոյս՝ ամէն բանի պատճառը տրամաբանօրէն դիտելու մարմաջէն առաջ կ'ուզայ . ասիկա մտաւորական մաքրողական մըն է , ճիշդ մը՝ ճշմարտութեան հասնելու : Ասիկա մեծաւ մասամբ մտքի գործն է , իսկ փոթորիկը զգացման : Ուստի աղջիկներէ աւելի տղայք այս դժուարութենէ կը բռնուին : Բնութիւնը կ'ըսէ պատանիին . «Տարակոյս ունեյիր որ ճշմարտութեան հասնիս : Ամէն բան իբր ճշմարտութիւն մի՛ ընդունիր : Ամէն բան քննէ՛ և ետքը ընդունէ՛ » : Մինչդեռ պատանիներ շատ անգամ կը պտտուին իրենց ծնողքներէ և կը յանդիմանուին քարոզիչներէ և իբր անհաւատներ գօլէճներէ կը վըտարուին : Ասիկա ոչ միայն բնութեան հեղինակին դէմ մեղանշլ է , այլ պատանիներուն բնական կասկածներուն գոհացում չի տրուելով անոնց կրօնքէ հեռանալուն և հաշուոր կեանքէ զրկուելուն պատճառ :

կըլլայ: Աւագ, քանի եռանդուն աստուածաբան քա-
րողիչներ իրենց հօտին գառնուկներ ւն ընաւորութեան
մասին տգէտ ըլլալով ըստ արժանւոյն չեն
կրնար ալածել զանոնք և մանաւանդ կը խորհեցը-
նեն:

Պաշտօնը և անարքերութիւն: Մտքի փոխորդի-
ներէ և կատարներէ վերջը եկող գծուարութիւնն է
այս: Մտքի յոգեբուն, ճշունակներուն և տարակոյնե-
րուն չի հանդարտելն ու լաւ չի դարմանուելն յա-
ռաջ կ'ուզայ: Պաշտօնը, անտարբերութիւն կրօնքի
նկատմամբ և ամէն բանի մէջ: Շատ մը բարեպաշտ
ծնեղաց զաւակներուն կրօնապէս պաղ և անտարբեր
ըլլալուն մեծ պատճառը այս է: Այսինքն հարցումնե-
րուն և խնդիրներուն դոհացում չի տալ և լռեցնելն է:
Որուն մարդոց և հրէշաւորներուն լեզուներով խօսէ
ու քարոզէ, ունէցիր մարդարեւութիւն հասկնալով ա-
մէն խորհուրդները ու ամէն գիտութիւնը, բայց եթէ
մարդկային բնութեան մանաւանդ պատանեկութեան
գծուարութեանց անտեղեակ զտնուիս, չես կրնար
հոգիները Աստուծոյ առաջնորդելու պաշտօնը ըստ օ-
րինի և ըստ արժանւոյն կատարել:

Հոգեւոր կեանքի արժարժման նախաձեռնողի ու
պատասխանատուութիւն ստանձնող Աստուծոյ ծա-
ռաները՝ մասնաւոր հոգ տանելու են իրենց հօտին
գառնուկներուն. կենաց առաջին քսան տարիներուն
(4 - 24), մանաւանդ 12 - 24րորդ տարիքին և մանա-
ւանդ պատանեկութեան առաջին չրջանը (13 - 17) որ
մտաւորական և հոգեւոր կերպարանափոխութեան և
զանազն է, ինչպէս նաև Ֆիլիքական: Այս 4 - 5 տար-
ուան մէջ (13 - 17) պատանին այնչափ մեծ փոփոխութեան

կենթարկուի որ ծնունդէն մինչև մահ նմանը չի պա-
տահիր: Նոր տեսակ զգացում, նոր խորհուրդ, նոր
կեանք կ'ունենայ, այնպէս որ կեանքը նոր նշանակու-
թիւն ունի այժմ: Նոր պարտականութեանց, նոր
փորձառութեանց և կրօնական նոր գաղափարներու...
զէմ յանդիման կը կենայ: Աստեք հեղեղանման կը զիգ-
ուին պատանին վրայ, այնպէս որ նա մտաւորական
նոր ծնունդ մը կ'ստնէ, ինչպէս հոգեւոր: Արքունի
կրակը ևս կ'ուրաւոր կեանքի եռանդը քաղ քաղի կ'երթան:
Արքունքի կրակը խմաստութեամբ մեղմացնելու է որ
հոգեւոր կեանքի զարգացումը նպաստաւորի: Այս
հոգեւոր արթնութեան և ապաշխարութեան եղանա-
կին աշարջութեամբ հսկելու և առաջնորդելու է պա-
տանիները. եթէ ոչ այս հոգեւոր զարգացման եղա-
նակը՝ շատերուն ոճրագործութեան չրջան կը լինի:
Այս տարիքի մէջ յաճախ կը քննադատեն իրենց ծը-
նողքները, ուսուցիչները, քարոզիչները, եկեղեցին,
կրօնքը, նոյնիսկ իրենց անձերը չեն հաւնիր: Մտքի
(կամ հոգիի) խմորացման ատենն է (ինչպէս նոր գինի).
ուստի խառնակ ու պղտոր, բայց զտուիլ ու մաք-
րուելու համար է: Այս տարիքին վրայ խօսելով Կոմս
Թօլթօ ըսած է. «12 - 16 տարեկան տղայք, փա-
խանձման ատենը աւելի չարագործ կ'ըլլան: Երբոր
խմ պատանեկութեան ատենը յիշեմ, առանց ուրիշը
ցաւցնելու նպատակ ունենալով՝ ամենատարին ոճիր-
ներ գործուեցան: Վարկեաններ կան՝ հոն ապագան
այնչափ մութ կ'երեւնայ որ մարդս անոր նայելու կը
վախնայ»:

Ուստի մարմնայ ու մտքի այս ելեւէջներուն, յոյ-
գերուն և ճշունակներուն պէտք է մեծ ուշադրութիւն

տալ, անոնց պահանջները զխոնալ և անոնց համա-
ձայնեցնել զարգացման միջոցները: Փորձառու և կիզե-
ցիներ և և կիզեցականներ՝ այս տարիքը հոգեւոր ու
մտաւորական հունձքի և զանազակ սեպելով, բոլոր զօ-
րութեամբ կ'աշխատին ու ժամանակ և զբամ չեն
խնայեր: Իսկ մենք մեր ժամանակ և ուշադրութիւնը
մեծաւ մասամբ չափահասներուն կը յատկացնենք
զանոնք գոհացնելու ձգտումով: Մեր Փրկիչը որչափ
կարեւորութիւն կուտայ պղծիկներուն, Պետրոսի վեր-
ջին պատուէլին առաջին մասն էր. «Արածէ՛ իմ զառ-
նուկներս»:

Գ. — ՄԱՐԴՈՒՆ ԽԱՌԵՈՒՄԻՐ: Հոգեւոր կե-
նաց զարգացման աշխատելու ատեն նկատելիք եր-
րորդ բանն է: Այս ալ միենոյն տարիքի մէջ տարբեր
անհատներուն բնաւորութեան տարբերութիւնն է:
Նոյնիսկ երբեմն երկիրներու և ազգերու ու բնա-
նիքներու խառնուածքը որոշապէս կը նշմարուի թէ
իրարմէ տարբեր են: Հէնրի Տրամբնտ հոգեւոր ախտա-
բանութեան՝ գիտական խուզարկութեան պէտքը չե-
տելով ըսած է. «Կոչա կերպով մարդոց զգելու տեղ,
մենք մեր օգնել ուզած տարբեր անհատներուն փոփո-
խական վիճակները և պէտքերը վճռող որոշ մի-
ջոցներ ունենալու ենք»: Հէնրի Տրամբնտի գաղափա-
րին կարեւորութիւնը կը չեղտէ սա հարցումը թէ՛
ինչո՞ւ միենոյն պարագաներու տակ ծնած ու սնած
երկու անձերէն, որոնց երկուքն ալ սրտանց ապաշ-
խարհ կը տեսնան, մէկը նոր կենաց տառչնորդուած
է ուրախութիւնով ու զայս կը պատմէ փողեր հնչեցը-
նելով, մինչդեռ միւսը՝ միենոյն քարոզներով և մի-
ջոցներու տակ՝ ապաշխարութեան փորձառութիւնը

իր մէջը զգալու անձկալից թէ՛ և, բայց բնաւ ապաշ-
խարութեան ու նոր կեանքի ուրախութիւնը զգա-
ցած չէ: Ասիկա և կիզեցիկներու մէջ և մանաւանդ հո-
գեւոր արթնութեան ժողովներու ատենը որոշ կե-
րեւոյ: Ասոր օրինակ մը: Եկեղեցիի մը մէջ 35 հո-
գիներ շատ կը փափաքէին ապաշխարելով նոր կեանք
ունենալ և ասոր համար կ'աղօթէին սրտանց. ասոնց-
մէջ 12 հատը յուսախար եղան, իրենց ակնկալած ու
աղօթած վիճակին չարժանացան. հինգը մասամբ մը
զգացին իրենց մէջը փոփոխութիւն մը ըլլալը. տասն և
ութը հատը իրենց փնտռած նոր կեանքի հասան և
ուրախացան: Ի՞նչ և այս տարբերութեան պատճառը.
միենոյն միջավայրի մէջ ծնած ու մեծցած ու միենոյն
փափաքով լի հոգիներ միենոյն միջոցներով ոմանք ի-
րենց ուզած նոր կեանքի կը հասնին, ոմանք մա-
սամբ մը, և երրորդ մասն ալ բնաւ չեն հասնիր:
Ասոնց պատճառները փնտռելու ենք խառնուած իր
տարբերութեան մէջ:

Կրօնական կեանքի որոշ կերպարանափոխութեան
մէջ (ապաշխարութիւն, վերադարձ ծնունդ և սրբա-
ցում) խառնուածքներ մեծ դեր կը խաղան: Սեւտի
հոգեւոր բժիշկներ այս մասին գիտակցութիւն ունե-
նալու են և ըստ պատշաճի դեղեր տալու են:

Բժիշկներէ ոմանք խառնուածքի խնդիրը պարզա-
պէս մարմնին հիւանդ վիճակը նկատած են, հետեւ-
աբար կ'ըսեն թէ պիտի զարմանա՞ւի առողջութեան օ-
րինաց մասնաւոր խնամք տանելով և կերակուրը
զգուշութեամբ ընտրելով: Այնչափ կը պնդեն իրենց
այս տեսլական վրայ որ բարոյախոսներէ և հոգե-
բաններէ ասոր նկատուելութեան անուշիւն անգամ

անանդի կը սեպեն: Բայց վերջերս մտքին և մարմինն սերտ յարաբերութիւն ու կապակցութիւնը քանի աւելի հասկցուեցաւ, խառնուածքի խնդիրն իրական արժէքը գնահատելու միտումն ալ այնչափ յառաջ գնաց:

Կազմախօսութեան մէջ խառնուածքներու որոշ թիւ մը կը ցուցնեն որ յառաջ եկած է գործարաններուն կազմութեան և գործառնութեանց տարբերութիւններէն: Ընդհանրապէս չորս տարբեր խառնուածքներ կան: Ասոնք կը դասաւորուին կամ մեզմէ դուրս եղող առարկայական աշխարհի (objective world) յարաբերութեամբ, և կամ մեր մէջը եղող հոգեկան (psychical) վիճակի տեսակէտով: Ասոնցմէ նախորդին առաջնութիւն տալով կը գտնենք անհատներ որ իրենցմէ դուրս եղող աշխարհի հանդէպ իրարմէ տարբեր կերպով կ'ազդուին:

(1) ԱՐԻՒՆԱՅԻՆ ԽԱՌՆՈՒՄԹ (Sanguine temperament): Ասիկա արտաքին ազդեցութեանց շատ ենթակայ է, ամէն հոսանքէ կը քշուի (?), զիւրահաւան ու զիւրազրդիւ է: Աշխարհիս հետ չփոխը կը սիրէ, յոյսերով կ'որբորուի, միշտ երեւակայութիւններով ուրախ կ'ըլլայ, ձամբու վրայ առիւծ չի տեսներ, իր առջեւը եղող զժուարութիւնները իր յառաջդիմութեան արգելք չի տեսներ, առանց շատ խորհելու իր նպատակին կը վազէ, տրամաբանական փաստերէ աւելի ներշնչումներով կ'ազդուի ու կը գործէ. շատ անգամներ ալ իր հակամիտութեանց դիմէ: Արիւնային խառնուածքի տէր մարդիկ քարուտ տեղերու կը նմանին, ցանուածը չուտով կը բուսնի բայց խորունկ արմատ չունենալուն շուտով ալ կը չորնայ:

Այս խառնուածքի տէր մարդիկ չուտով կը դգացունեն, կուլան ու կը խնդան: Ապագայէն աւելի ներկայով կը շահագրգռուին: Այսպիսիները յորդորել զիւրին է, բայց միտումները միշտ փոփոխական են:

Այս խառնուածքի տէր մարդիկ հոգեւոր ժողովներու, մանաւանդ արթնութեան ժողովներուն մէջ ուրիշներէն աւելի զիւրաւ կ'ազդուին. տէր, ուր որ երթաս, ետեւէդ կ'ուղամ կ'ըսեն: Շուտով կը տաքանան, չուտով ալ կը պաղին ու կ'ուրանան Պետրոսի նման: Նորութիւններ կը սիրեն, հին և արդէն հաստատուած ճշմարտութիւնները չի գնահատելու հակամէտ են: Հին Աթենացիներու նման նոր բաներ լսելու ու խօսելու սիրահար են:

(2) ՄԵԼԱՆՈՒԶՈՏ ԽԱՌՆՈՒՄԹ (Melancolic temperament): Առաջինին հակառակը, մեկամաղձոտ խառնուածքի տէր մարդիկ գործի զաչտէն կը հեռանան, երեւակայութեան միջնորոտին մէջ կ'ապրին մտածման ու կիսանոսին մէջ խորասուզուած: Այս բանաստեղծի խառնուածքն է: Կրօնքի մէջ շատ անգամ միատիգական խնդիրներով կը զբաղին, Քրիստոնէութեան վերաբերեալ բարոյական եռանդը չունին: Ճգնաւորական, վանական կեանքէ կ'ախորժին:

Արիսդոտել այս խառնուածքի վրայ գովեստով կը խօսի և կ'ըսէ թէ՝ «սիկա հանճարեղ (genius) մարդոց խառնուածքն է: Պղատոնի նուրբ խորհուրդը, Տանթէի տխուր երեւակայութիւնը, Թովմաս Քարլայի կեանքին յուսահատ տեսարանները գոյութեան բերողը մեկամաղձոտ խառնուածքն էր: Այսպիսիներ կենաց գործնական ասպարէզէն հեռանալով խորհրդի առանձնութեան մէջ կ'ապրին: Ասոնք ամէն բանի

տխուր կողմը կը նային և յօռեալս են: Ասանք ուրախ կ'ըլլան իրենց մասերը հոգեւոր բազմակրակին վրան պահելով և իրենց բարոյական հիւսնողութիւնը կը գա- նադանեն (diagnosis). իրենց աչքերը Աստուածային խստութիւններուն և օգնութեանց յաւելու տեղ՝ իրենց անկումներուն կը նային: Ժամանակաւ իրենց ու- րախ ատենները միտք բերելով կ'ուրան ներկային մէջ: Կ'սարկին իրենց անցուցած ապաշխարութեան յիշա- տումներով քան թէ ներկայ փրկութեան իրական ու- րախութեամբ:

(3) ՄԱՂԱՋԱՅԻՆ ԽԱՌՆՈՒՄՔ (Chaleric temper-
ament): Այս խստութեամբի տէր և զորքը՝ գործի, որոշ-
ման ու կամքի տէր մարդ է: Աշխարհի հանդէպ այն-
պիսի գիւրք մը ունի որ որոշած է անոր չարութեանց ու
թերութեանց դէմ մաքառելու, վճռած է անոր չի խո-
նարհիլ եթէ կարենայ: Պարագաներուն կ'իջի, իր բն-
թացքը ինքը կը ձեւակերպէ: Ի՞նչէ կամ միջամտել
եղած բոլոր արգելքներ ու խոչընդոտներ ինքը աւելի
եռանդուն գործունեութեան կը մղեն: Իր մտքի վիճա-
կին վրայ ալ կրնայ ազդել ու իր կամքի գորութեամբ
զայն կը դարձնէ յօգուտ իր անձին: Եկողութիւններէ
չընկճիր ալ կը մաքառի անոնց դէմ, հաստատամիտ
ու կորովի մարդ է, զփութարութիւններ անոր նկա-
րագրին աւելի գորութիւն ու փայլ կ'ուստան: Անիկա
Ալեքսանդրի մը, Լուսաւորչի մը, Լուտէրի մը, Նա-
բոլէօնի մը նպատակն ու նշանաբանը ունի: Այս խառ-
նուածքը՝ մարդը արտաքին գործունեութեան կը մղէ,
բայց իր ներքին զաղափարները գործնականացնելու
համար ուսանողի և փիլիսոփայի խորհուրդներէ ալ
գուրիլ է: Ինչ գործի որ մտնայ իր բոլոր միտքը ա-

նոր վրան կը դնէ: Ամէն ծրագրի կը միացնէ նպա-
տակի գորութիւն մը և յաջողութիւնը ապահովող և-
ռանդ մը: Աշխատասէր, խիզախ վաճառականի,
վաւրուէն կարող քաղաքագէտի, յաջող ու յանդուգն
զօրապետի, և կրօնի նահատակին խստութեամբն է
այս: Շատ անգամ կամակոր տեսութիւն կ'ըլլայ, կամ-
քը քաղցնելու նպատակաւ քաղցրութեան կարեւո-
րութիւնը և տղէտ և տկարներու ձեռնառութեան
պէտքը կը մոռնայ: Ամէն բանի մէջ առաջին տեղը
գրաւել ու առաջնորդ ըլլալ կ'ուզէ: Եկեղեցիին մէջ
ասոնք զօրաւոր բարեկարգիչներ են, թշնամին յաղ-
թելով կ'ուրախանան: Եղեայի պէս՝ հակառակորդին
ապաշխարելով ճամարութեան գոյլէն աւելի ջախ-
ջախուիլը կը սիրեն (?): Վերջապէս՝ ապաղաչե աւելի
ներկան կը գնահատեն ու ներքինէ աւելի դուրսնը,
միտումները խորունկ բայց ընդարձակ չեն, ինքը
գործնական մարդ է վերջապէս:

Մէկ խօսքով՝ շուտ ու հզօրասէս ազդուող խառ-
նուածք է: Բոլոր գործը արագ ու հաստատուն է:

(4) ՄԱՂԱՋԱՅԻՆ ԽԱՌՆՈՒՄՔ (Phlegmatic tem-
perament): Վաւրուէն ու գործնական բնութիւնէ հե-
ռացած ու հանգստի կարօտ վիճակ մ'է, ամէն գնով
խաղաղութիւնը ծախու կ'առնէ և զիւրին կեանքի
համար չատ բաներ զոհելու պատրաստ է: Արիւնը պա-
ղած է, ծերութեան խստութեամբն է այս: Ծանրախոհ
է, տեսանելի բաններէ զիւրաւ չ'ազդուիր: Միայն ծե-
րութեան չի վերաբերիր այս: Արտաքինին և ներքինին
մէջտեղը հաւասարակշռութիւն պահելու միտումն է:
Եկեղեցիին առաջ արիւն անփորձ վաղքը կը ջա-
փաւորէ ծերին պաղարիւն փորձառութիւնը: Չափա-

ւորութիւնն սրահելու մասին Հին ու Նոր Կտակարանները չառ խրատներ կուտան «Հօրդ խրատը...» ըսելով: Քրիստոսի աշակերտաց մէջ Նիշողիմոս մը կար հաւատալու մէջ ծանր, քաղու մասին զգուշաւոր, բայց երբոր անգամ մը դար շատ հաստատուն: Առաքելոց մէջ ունինք Յակոբոս մը որ նախագահ ընտրուեցաւ, լուրջ դատողութեամբ և խորունկ խմտութեամբ յարմար էր իր գիրքին:

Ասոր տկար կողմն է շատ մեղմութիւն, կտուղութիւն և անտարբերութիւն և անզգայ բնասրութիւն, և չափազանց ծանրարարչութիւն: Հատուտամտութիւն, համբերութիւն, կամաց որոշման գալ և ետքը հաստատուն մնալ, լուր կողմն է: Ծառ մեծ մարդիկ ասոր կը վերարելին:

Այս խառնուածքներուն ամէնն ալ բարի և յոռի կողմեր ու յատկութիւններ ունին. ուստի մէկը գովելու տուն միւսը չատենք: Մարդիկ ի ծնէ մէկ կամ միւս խառնուածքը ունին. և կամ քիչ շատ իրարու հետ միացած: Բայց խառնուածքներու մասին ցուելու և յուսահատելու բան չի կայ: Քանզի խառնուածքները կրնան չափաւորուիլ, բարեփոխուիլ, մէկէն միւսին վերածուիլ: Մենքեամբ տաք արիւն մէկը Մովսէսի նման խոնարհ և Յորի նման համբերող մը կրնայ ըլլալ: Արիւնայինը ծանրաբարոյի կրնայ փոխուիլ մեղամազճոտ յոռետեսը՝ յոյսով կրնայ խայտալ. կամաւոր հաստատամիտը կրնայ չափաւոր ուիլ: Ասոնք քանի որ Ֆիզիքական կազմութեան կը վերաբերին առաքինութիւններ չեն սեպուիր: Հետեւաբար կազմախօսական անհաճոյ և յոռի կենցաղավարութեան համար մարդը պախարակուելու չէ: Բայց բարոյական

փոփոխութիւններ կրելով կամ կրթութեամբ, առաքինութիւններ կրնան ըլլալ: Կրնան նաեւ մեղք և չարիքներ ըլլալ: Արիստոտէլ կ'ըսէ թէ ի բնէ ստացւած առաքինութիւններ առաքինութիւն չեն, ի թէ անձնադիտակցութեամբ կամաւոր գործ մը չ'ունինք անոնց մէջ:

Խառնուածքներ մեր կրթական սկզբնաւորութեան յենանրաններն են, և այս սկզբնակետերը կրթութեան և դաստիարակութեան եղանակը և հետեւիք ուղղութիւնը կ'որոշեն: Ահա այս տարրեր խառնուածքներ հոգեւոր կեանքը զարգացնելու կոչուած մշակի մը համար շատ կարեւոր խնդիրներ են: Ուրիշ խօսքով այս տարրեր տեսակ խառնուածքներ՝ տալքեր տարրեր տեսակ հոգեր են: Ինչպէս որ ամէն հոգ միւսնոյն սերմի և միւսնոյն մշակութեան յարմար չի դար, նմանապէս տարրեր խառնուածքներ մշակուելու համար իրարմէ բոլորովին տարրեր միջոցներու կը կարօտին: Տարրեր քարոզութիւններ, տարրեր փաստեր և խրատներ պէտք են անոնց: Եւ այս խառնուածքի տարրերութեանց համար է որ մէկուն չառ սիրած քարոզը միւսին տղայական կ'ուզայ. մէկային անհասանելի և ուրիշին տղայական երեւցածը՝ միւսին համար լուրջ, տրամաբանական համոզումներ կը պարունակէ:

Ընդհանրապէս մենք մեր եկեղեցիներուն մէջ արիւնային և միլամազճոտ խառնուածք ունեցողներուն աւելի կարեւորութիւն կուտանք: Դիւրագոյաց, չուտով լացող ու խնդացող և տխուր երեւցող մարդիկ աւելի Քրիստոնեայ և ջերմեռանդ կը սեպուին: Ասիկա մեր ընդհանուր սխալը և աններելի յայցանքն է:

Բնաւորութեան և խառնուածքի տեսակը հոգեւոր կեանքի ջերմաչափը և բարեպաշտութեան աստիճանին որոշիչ մէկ յատկանիշը սեպուելու չեն :

Մինչև յարդ խառնուածքներու մասին ըսուածնէրը անկոյիկնի ու խտացնենի : Հոգեբաններէ չատերուն գաղափարն է թէ (ինչպէս Wundt, Հայպցիկ 1893 Physiologische Psychologie ին մէջ գրած է) մարդոց մտաւորական գործողութիւնները կը տարբերին արագութեան ու զօրաւոր կամ հաստատուն ըլլալու տեսակէտէ (rapidity և strength) : Այս մտաւորական արագ ու զօրաւոր ըմբռնումի գաղափարը չորս խառնուածքներու վրայով ըսուածներուն հետ համաձայնեցնելով ամփոփումը կ'ըլլայ՝ (Ա) Արագ ու տկար ընդունակութիւն ունեցող խառնուածք՝ այսինքն արիւնային (Sanguine temperament) : (Բ) Առաջինին ճիշդ հակառակը կամայ և զօրաւոր ազդուող խառնուածք՝ այսինքն մելանխոլիկ (Melancholic) : (Գ) Արագ ու զօրաւոր խառնուածք՝ այսինքն մաղձային (բարկացող) (Choleric temperament) : (Դ) Ծանր և տկար, մաղձային (պաշարիւն = ծանրաշարժ) խառնուածք (Phlegmatic temperament) :

Հոգեբաններէն մին (Lotze) այս չորս խառնուածքները մարդկային կենաց չորս եղանակներուն զուգահեռական կամ համապատասխան գտած է : Այսինքն՝ Արիւնային խառնուածքը կը համապատասխանէ մանկանց բնաւորութեան և կազմախօսութեան, Մելանխոլիկ խառնուածքը՝ պատանեկութեան, Մաղձային խառնուածքը՝ չափահասութեան և Մաղձայինը՝ ծերութեան տարիքին :

Կրկին ասոնց առաջին երկուքը կանացի բնաւորութեան և վերջին երկուքն ալ արնական բնութեան կը վերաբերի : Այսու ամէնայնիւ չի մոռնանք ըսելու թէ այս չորս տեսակ խառնուածքներ ամէն տարիքի մէջ ալ խառն կրնան գտնուիլ : Երբեմն պատահին՝ ծերի, և ծերն ալ պատանիի բնաւորութեան տէր կրնայ ըլլալ : Նոյնպէս երբեմն քաղաքներ, ընտանիքներ և կլիմաներու մէջ մէկը կամ միւսը առկայ կրնայ ըլլալ : Ինչպէս կ'ըսուի թէ Գաղղիոյ բնակիչները աւելի տաք արիւն և վառվռուն են, մինչդեռ Սկովտլանդիք աւելի սրտաւորին :

Հոս ասկէ առաջ յիշուած օրինակը կրկին ձեռք առնելով վերլուծենք : Այսինքն 34 հոգիներ որ կ'ուզէին հոգեւոր, նոր կեանքի արժանանալ, բայց անոնցմէ ոմանք ասպաշխարութեան ուրախութիւնը ունեցան ու ոմանք չունեցան : Ինչու :

Այս վիճակացոյցէն լաւ կ'երեւնայ թէ ո՛ւր որ ա-
կընկալուի՞րնը աւելի գոհացում գտած է հոն զգա-
ցումը զօրաւոր զտնուած է, եւ ո՛ւր որ ակնկալուած-
ներ կեանքի հասած չեն, հոն միտքը աւելի զօրաւոր
զտնուած է :

Յուցակին երկրորդ մասին մէջ կը տեսնենք թէ
արագ և տկար, նաև կամաց և հաստատուն խառ-
նոնածքի տէր մարդիկ (արիւնային և մելամաղձոտներ)
ի, ենց ակնկալած նոր կեանքի աւելի հասած են : Այ-
սինքն այս երկու խառնուածքներ աւելի նպաստաւոր
են ապաշխարութեան, նոյնը ուրիշ բառերով մանկա-
կան ու պատանեկութեան (կամ կանացի) խառնուած-
քը աւելի նպաստաւոր են դիւրաւ ազդուելու և վե-
րստին ծննդեան և հոգեւոր կեանքի զարգացման :
Միւս կողմանէ կը տեսնենք թէ արագ - խորունկ
խառնուածքի մարդիկ՝ մեծաւ մասամբ զուրկ մնացին
իրենց ակնկալութենէ :

Հոս բացորոշ կը տեսնենք թէ առ հասարակ կրօ-
նական պաշտաման ձևերը, ծէսերը, քարոզներ, եր-
գեր և հոգեւոր արթնութեան և զարգացման ջանքե-
րը առաջին երկու տեսակ մարդոց վիճակին յարմար
են : Ուրիշ խօսքով կանացի կամ մանկական ու պա-
տանեկան բնաւորութեան տէր մարդոց միայն գոհա-
ցուցիչ են : Ասոր համար է որ կիները էրիկ մարդոցմէ
աւելի կրօնասէր են, գէթ այդպէս կը սեպենք :

Քաղաքի մը ստալէս կը պատմէ. «Իմ եկեղեցիիս
մէջ տաք արիւն ու եռանդոտ մարդիկ կան որ շատ
կը սիրենք. բայց իմ բացակայութեանս տատնը անոնց
չեմ կրնար յանձնել եկեղեցիիս գործերը, քանզի ա-
նոնք փոփոխամիտ են, աւելի կը զստահիմ առ երե-
ւոյթս պաղ, բայց հա տոտամիտ մարդոց» :

ԽԱՐԱՌԱՅՔԻ ՈՐՈՇ ԱԶԳԱՅԻՆՈՒԹԻՒՆԸ ԿԵՐԵՐԱՅՆ ՆԵՏԵԻԱԿԱԿԱՆ ՅՈՒՅԱԿԵՆ

34. անձանց ցուցակները, երբ քննարկուած կայրութեանց համեմատ	Քրտացումը աւելի զօրաւոր է	Միտքը (intellect) աւելի զօրաւոր է	Կամքը աւելի զօրաւոր է
I. 17 մարդիկ իրենց փնտրած հոգե- ւոր նոր կեանքի արժանացան տանջման	12	2	3
II. 12 մարդիկ նոր կեանքի չարժա- նացան ՁԸԱ գայն կը փնտրէին	2	9	1
III. 5 անձեր ու մասամբ մը ընդ- նային նոր կեանքի Միջին մնացին	2	2	1

Խառնուածքի 4 տե- սի չեւորում բաժնեւոր	Արիւնային արագ - տկար	Մելամաղձոտ կամաց - հաստատուն	արագ - հաստատուն	կամաց - տկար
I. խառն 17 մարդիկ	8	6	1	2
II. 2 12	2	3	7	

ձիշդ այս պատճառաւ է որ կարգ մը առնական կազմուածքի տէր մարդիկ ըսած են թէ կրօնքը մատուցներու և կանանց յարմար է: Ասոր ինչու կը զարմանանք, անոնց այդպէս ըսել տուողներ նոյն ինքն կրօնասէրներ եղած են: Ասոր համար է որ այսօր չափահաս և կորովի մտքի տէր մարդիկ կրօնքէ չեն շահագրգռուիր այնչափ և անհաւատութեան թիւեր կ'աճեն: Ընդ այս է պատճառը որ եկեղեցին և եկեղեցականը միատեղ կը նախատես:

Ասոնց պատճառը՝ կրօնականներուն և եկեղեցիին մէջ բարեպաշտ ջերմեռանդներուն՝ վերոյիշեալ պատմական, մտաւորական և խառնուածքի խնդիրներու մասին բոլորովին անտեղեակ ըլլալովը ամէն տեսակ մարդոց մտքի պահանջներուն գոհացում չի տայն է:

Հետեւաբար ոչ կանացի ու մանկական խառնուածքներ, և ոչ ալ չափտառ ու ծերերունը կատարեալ և տիպար սեպուելու չեն: Այս խառնուածքներուն ամէնը միատեղ իրաւունքովը չափաւորութիւն և կատարելութիւն կը յուսացուի: Ասոր համար ամէնագէտն Աստուած ընտանեաց մէջ ամէն տեսակ անհատներուն միանալովը՝ խառնուածքները հաւասարալիւծած է: Նոյնպէս եկեղեցիին մէջ տարբեր խառնուածքի տէր մարդիկ իրարու լրացուցիչներ են: Հոն են մանուկներ, պատանիներ, չափահասներ և ծերեր: Հոն են կանացի և արնական կազմուածքներ: Հոն են նաև ամէն տարիքի մարդիկ, հոն են յառաջդիմութեան տեսակետէ իրարմէ տարբեր աստիճաններու վրայ գտնուողներ:

Ուստի իրարու հակառակ երեւցող տարբեր խառնուածքի, տարբեր յառաջդիմութեան և տարբեր տա-

րիքի բնաւորութեանց մէկը առաքինութիւն սեպելով գովել և միւսն ալ կամակորութիւն կարծելով պատարակել մեղք մըն է արարչին կարգադրութեան դէմ: Հետեւաբար ամէն տեսակ մարդոց պահանջը աչաց առջև ունենալով մեր գործելակերպին մէջ, հոգեւոր կեանքի զարգացման համար, գոհացում և արդիացում պէտք է: Եթէ ոչ, հոգեւոր կենաց զարգացման մասին մեր ակնկալած բազմակողմանի յառաջդիմութիւնը չունենալէ զատ չատերը կրօնքէ հեռացնելու ու պաղեցնելու պատճառ պիտի տանք:

Ը

ԶԳՈՒՇՈՒԹԻՒՆ

ՀՈԳԵԼՈՐՈՒԹԻՒՆ ԵՒ ԱՊԱՇԽԱՐՈՒԹԻՒՆ

ՍԽԱՆԱԿՆԵՐ

Հոգեւոր կեանքի պէտքը, ինչ ըլլալը և անոր զարգացման միջոցներուն վրայ խօսելէ վերջ՝ հոս պիտի մատնանիչենք հոգեւորութեան (սրբութեան) և ապաշխարութեան մասին եղած յոռի ըմբռնումները և անիկ յառաջ եկած փնտռները: Մենք գիտնալու ենք նաեւ թէ՛ (1) ի՞նչ բաներ հոգեւոր կեանք չեն և առ հասարակ ժողովուրդը կը չփոթէ և հոգեւորութիւն կը կարծէ: (2) Ի՞նչ բաներ ապաշխարութիւն են ու ժողովուրդը թերի հասկացողութեամբ կարեւորութիւն չի տար: Այս ազիտութիւն և անիկ յառաջ եկած մտլեռանդութիւն հոգեւոր կենաց զարգացման ուղղակի արգելք ըլլալէ զատ՝ զայն կը փնտռեն:

1.— Նախ առնենք հոգեւորութիւնը: Առ հասարակ այս մասին ի՞նչ գաղափար կայ: Տարրալուծները ժողովրդին հոգեւորութեան ու սրբութեան գաղափարը և կը հասկնանք:

Եկեղեցիին հին աւուրց աւանդական գաղափարով սրբութիւնը զգացման վիճակին վերագրուած է. սուրբ

մը զօ, աւոր խելք և հաստատուն կամք կ'ունենայ, բայց սրբութեան համար փնտռուածը անոնց մէջ չի գտնուիր: Թէ և սրբագան զգացում, հանդարտ գետ մը կրնայ ըլլալ զէպի անասման սիրոյ ուղիքները վազող, խոնարհ և խորունկ խորհրդներով և կամ լեռնային առուակ մը զոռացող ջրվէժներով: Բայց մէկուն կամ միւսին մէջ զգացումն է իշխող յատկութիւնը: Կա՛ ու ողբալ, շատ աղօթել և հրապարակապէս խոստովանութիւններ... հոգեւոր կեանքի և սրբութեան յատկանիշերը կը սեպուէին: Օրինակով բացատրենք.

Հոգեւորութեան, Տօքթ. Տ. Ա. Բօի հետաքրքրուելով՝ ասիկա հսկողութեամբ կ'օթանասուն գօլճական Բրիտանական հարցոյց թէ՛ «Ո՞վ է հոգեւոր մարդ, կամ ի՞նչ է հոգեւորութիւն» . պատուիրեց թէ իրենց Բրիտանաց սեպած մէկ մարդը աչքերնին առջև ունենալով անոր կեանքին այս հարցման պատասխան գրեն: Եւ անց պատասխանները հետեւեալ 13 մասերու բաժնուած են:

1.— Եթե անասուն հոգիներէ ինք հետք լսին թէ՛ «Մարմնի մէջ եղող մարդ՝ որ Բրիտանոսի նման երեսունի, փայլուն երես, և աչքեր որ այս աշխարհէ չեղած բաներ կը տեսնեն...»:

2.— Եթե հոգիներ պատասխանեցին. «Հանդերձ եւային վերաբերիլ, այս աշխարհը ձգել, Աստուծոյ յաշիտակուելի և գալիք կեանքի վրայ խորհիլ...»:

3.— Տասն և մէկ հոգիներ ըսին. «Ազնուութիւն, խաղաղութիւն, անզուգական բնութիւն, համեստութիւն, խնայարութիւն, համբերութիւն, վստահութիւն և ուրախութիւն... հոգեւորութիւն է»:

4. — Վեց հոգիներ պատասխանեցին. «Աստուծոյ հետ հաղորդակցութիւն, Աստուծոյ մօտ ապրիլ, Անոր վրայ խորհիլ... հոգեւորութիւն է»:

5. — Ինը հոգիներ ըսին. «Կրօնական գործունէութիւն, —ինչպէս հաւատք, աղօթքի մէջ ուրախութիւն, հետաքրքրութիւն հոգեւոր ու կրօնական բաներու»:

6. — Երեքը ըսին. «Գեղեցիկ անձնաւորութիւն, գեղեցիկ նկարագիր, Բրիտոստանման հոգի»:

7. — «Բնութեան հանդէպ սէր, Ս. Գիրքը սերել, կրօնական ջերմ զգացում» պատասխանեցին չորսը:

8. — Քսան և չորս հոգիներ ըսին. «Ընկերական զգացում և գործունէութիւն, ոչ-եսը (ուրիշները) սիրել, այլոց համար ապրիլ, համակրութիւն, սէր, այոց բարեքին համար ջանք»:

9. — Եօթը հոգիներ ըսին. «Ամէն օրուան կեանք, մշտնջենաւոր քրիստոնէական կենցաղ»:

10. — Վեց հոգիներ ըսին. «Արդարասիրութիւն, անկեղծութիւն, սխալը ատել, բարձր նկարագիր»:

11. — Ինը հոգիներ ըսին. «Հաւատարմութիւն, առ իւր պարտականութիւն և առ Աստուած, պարտականութեան զգացումը, կրօնական գործի ու ամէն բանի մէջ ժրաջանութիւն»:

12. — Ինը հոգիներ պատասխանեցին. «Կրօնական գործ, աւետարանչական ջանք, կրօնական բաներու վրայ խօսիլ, ուրիշները քաջալերել և կրօնական գործերու մէջ եռանդ»:

13. — Հինգը պատասխանեցին. «Մտաւորական յատկութիւն, իբր լայն և չիտակ տեսութիւն, կարող և հեռատես մարդ, պարզ մէկը, աւելորդապաշտ, նեղ միտ, անձնասէր անձ մը»:

Ասոնց մէջէն մեծագոյն խումբն է ութերորդը, այսինքն՝ ընկերական զգացում և գործունէութիւն: Կը տեսնենք թէ առաջին եօթը խումբեր միւս աշխարհի վերաբերող, անձնական կամ ենթակայական առաքինութեան կը հետեւին. իր մէջը մաքուր կեանք և հոգեւորութիւնով կը բաւականանան: Վերջին հինգ խումբեր բարեսիրական զգացումներ և գործնական առաքինութիւններ և այլ մտաւորական բարի յատկութիւններ են: Աւելի որոշ խօսելով՝ այս 70 հոգիներէ 49 հատը առաջին դասակարգի կը վերաբերին, այսինքն անձնական զգացումի վերաբերեալ առաքինութիւնները կը չեղան: Ընացած փոքրամասնութիւնն՝ սրբութեան վրայով գործնական ու մտաւորական վիճակի վրայ հիմնած են իրենց տեսութիւնը: 70է 24ը՝ բնաւ յիշած չեն բարեսիրական, գործնական և մտաւորական առաքինութիւններ: Եւ կրկին անոնցմէ 40 հոգիներ իրենց աչաց տուջն առած էին կիներ իբր սրբութեան տիպաբանը:

Սա տարբալուծումէ որոշ կ'երևի թէ եկեղեցիին մէջ սրբութեան զաղափարականը մեծաւ մասամբ փեմինին յատկութիւններ են, զգացումներու կը վերաբերին, մտաւորական առաքինութիւններ չ'առնել սրբութեան նշաններ չեն սեպուիր:

Ասիկա աւելի լաւ կը հասկնանք սերիշ օրինակներով: Պրիլըրի «Սրբոց կեանքի» անուն գրքին մէջ կը պատմուի թէ՛ Սբ. Անթոնի անուն երիտասարդ մը քսան տարեկան հասակին քարոզ մը կը լսէ սա բնաբանին վրայ. «Գնա՛ ունեցածդ ծախէ և աղքատներուն տուր...»: Այս խօսքերը բառ առ բառ կը կատարէ: Վերջը ժողովրդին մէջէն քաջուելով լեռները

բնակեցաւ... հոն ալ փորձութեան հովերը իրեն վրայ փչեցին. զգացոնմանը այնչափ խորունկեցաւ որ Յիսուսի ձայնը լսեց, երբեմն ալ բառաւորներ զինքը ծեծած են... այս պատճառաւ սրբոյ կարգը անցաւ:

Ար. Յրանսիս լաւագոյն օրինակ մըն է Քաթոլիկներու սրբութեան վրայով ունեցած գաղափարը բացատրելու: Ասիկա յորդորներէ զիւրաւ ազդուող զգայուն խառնուածքով մարդ մ'էր: Էր պատմուի թէ չատ անգամ անտեսանելի հոգիներու հետ հաղորդակցութիւն կ'ընէր: Ազօթած ատենը մարմինն մէջ ջաւ կը զգար, Քրիստոսի խաչելութեան խորհուրդը այնչափ սաստիկ լացի պատճառ կ'ըլլար որ աչքերը կը փնտռէին:

Ար. Օգոստինոս և իր մօլըրը և ալ սուրբեր ասոր նման փորձառութիւններ ունեցած են:

Անգամ մը 65 տարեկան կ'ին մը սրբութեան մէջ այնչափ առաջ գնաց որ եկեղեցին և անոր անդամները չի հաւնելով անոնց ընկերակցութենէ հեռացաւ, ասն մը վերի յարկը առանձին սենեակի մը մէջ կը բնակէր. երջանիկ էր ու գոհ իր վիճակէն: Զայն մը իրեն ըսած էր՝ «Եկեղեցի մի՛ երթար, ոչ ալ սուրբերուն ժողովին, քու սենեակիդ մէջ ես քեզի պիտի սորվեցնեմ»: Հնազանդած էր այս ձայնին:

Երեք տարի առաջ չոգենաւի մէջ Լիվրուլցի բարեպաշտ տիկինն մը հանդիպեցայ. ամէն բան ձգելով բոլորովին ճէրոջը ծառայել կ'ուզէր. իր էրինն ալ ձգել կը խորհէր: Ըսի իրեն թէ էրիկը անհաւատ է: «Ո՛չ, լաւ Քրիստոնեայ է» ըսաւ: Հոգեւոր գործերը չի՞ սիրեր, հարցուցի: «Ո՛չ» կը սիրէ: Միայն թէ ին-

ծի սէս եռանդուն չէ, անիկա տարրեր կերպով կ'աշխատի ըսաւ: Յայտնի էր թէ խնդիրը լո՛կ խառնուածքի տարբերութիւնն էր:

Ասոր մեջ երկու սխալ տեսակներ կան զգուշանալիք: Մին՝ չափազանց սրբանալով աշխարհը և ալ Քրիստոնեաները բոլորովին ձգելով առանձին ճգնաւորական կեանք անցնելու ձգտումը: Եւ (ասոր արդիւնքը ըլլալով) ալ և ալ բաներ տեսնել ու ձայներ լսել՝ մեծաւ մասամբ մտքին ոչ բնականոն վիճակն է: Մտքին կամ ուղեղին հաւասարակշռութեան խանգարելով մարդուն միակողմանի խորհիլ ու դործելն է: Հոգեւոր երեք կարողութեանց միայն մէկուն զգացողութեան չատ կարեւորութիւն տալով զայն զրգուել և անոր արտաքին նշանները (լալ, ողբալ, չափազանց խնդալ... են...) քաջալերել և խորհուրդի ու կամեցողութեան բնաւ կարեւորութիւն չի տալը մեծ սխալ մ'է: Հոգեւոր կեանքի սկզբնաւորութեան ու զարգացման մէջ մտքի երեք կարողութիւնները հաւասար և ներդաշնակ զարգանալու են: Հոգեւոր երեք կարողութեանց որ և է մէկուն աւելի կարեւորութիւն տալով՝ մտքի հաւասարակշռութիւնը կը խանգարի և ծայրահեղութիւններ ու մոլեռանդութիւններ յառաջ կուգան: Տարօրինակ մոլեռանդ զաղափարներ ունեցող ինքնակոչ սուրբերուն նայեցէ՛ք, կամ առաջ լաւ խելքի ու մտքի տէր մարդիկ չէին, միակողմանի պարզամիտ բաներ էին և կամ հոգեւոր անոնց մտաւորական հաւասարակշռութիւնը աւրուած է:

Երբոր եկեղեցին և հոգեւոր պաշտօնեաներ՝ անգամ մը հաւատան ու սորվեցնեն թէ՛ հոգեւոր մէկ կարողութեան օրինաւորապէս հրահանգուելով զարգանալը

ու բարի նշանները՝ հոգւոյն միւս կարողութեանց ալ (խորհուրդ և կամք) օրինաւոր նշանագութիւն ոչ նուազ և ոչ աւելի հոգեւոր գործ մըն են. յայնժամ ճշմարտութիւնը յաղթանակած կ'ըլլայ:

Ընդհանրապէս տրուած միակողմանի զարգացում՝ միակողմանի մարդիկ կ'արտագրէ և ասիէ առաջ կուգան անհամաձայնութիւններ և հակառակութիւններ՝ ո՛րք վերը յիշուեցան: Ասիէ զգուշանալու ենք:

Երկրորդ զգուշանալիք ըստին և՛ երբեմն սրբացած մարդոց տեսած տարօրինակ բաները և լսած ձայները Ս. Հոգւոյն յայտնութիւններու վերագրելու սխալը: Քանզի այն բաներէ շատը հոգեբանօրէն մտքի բանի մը վրայ կեդրոնացնելէ (մոռնալով ալ բաները) յառաջ եկած ցնորք կամ չսացութիւնք և պատրանք կամ դառանցանք (illusion, Hallucination) են: Ասիկա մարդուն արթուն եղած ատենը տեսած երազն է, որուն Hallucination կ'ըսուի: Իսկ կիթէ քունի ատեն միտքը (մոռնալով ամէն բան միայն) մէկ բանի վրայ խորհի «երազ» կ'ըսուի: Քունի ատենուան երազը ինչ կարեւորութիւն որ ունի՝ արթնութեան երազներն ալ անոր նման են:

Կրօնական կամ հոգեւոր փոխութեան և ապաշխարութեան հետ կապակցուած պատրանք (Hallucination)ներէ մի քանիները յիշենք: Մէկը տեսաւ երկինքէն զէպի վար փայլող լոյս մը: Ուրիշ մը ճիշդ աչքերուն վրան փայլող լոյս տեսաւ երկու անգամ: Ուրիշ մը երկնից ուրախութիւնը, հեղ և լայն ճամբու տեսիլքը որ շատեր լայն ճամբէն կ'երթային: Ուրիշ մը՝ մեղք մը գործած ատենը իր անուան կանչուելը լսեց: Ուրիշ մը բացակայ բարեկամի մը դպիլը

զգաց: Ուրիշ մը հետուն եղող մօր ձայնը, ուրիշ մը՝ ընտել չի լսուած գեղեցիկ եղանակներ, ուրիշ մը՝ հրեշտակային երգեր...: Զայներ և տեսիլքեր ճիշդ պատկերէ առաջ: Հրեշտակային ձայներ: Ներքին ձայն մը լսելով «մի վախնար ես քեզի հետ եմ...» Հոգեւոր փոփոխութեան ատենը երբեմն բարձր ձայնով երկայն ինդալ, ձեռքերը իրար զարնել, ծխախոտի ախորժակին կորսուիլը, չար և բարի ազդեցութեանց մշտեղը մնացած զգալ, ինքնիրենը խօսիլ, և երգել... անդիտակցարար կամ կէս գիտակցարար եղած բաներ են (subconscious):

Կրօնական զրգուշանալու ճշման տակ յառաջ կուգան պատրանքի վիճակ մը (sporadic case), կամ ինքնաբերարար շարժումներ (motor automatism), կամ ինքնաքննաւորութիւն (auto-hypnotism): (Շատ անգամ տեսնուած է որ հիփնոթիզմի մէջ ենթակային ուշադրութիւնը մասնաւոր առարկայի մը, խորհրդի մը վրայ կը կեդրոնանայ մինչև որ ինք՝ ենթական կը մատնուի հիփնոթիզմի կոչուած քունին): Որոշք յափշտակութիւն, տեսիլք (vision) կամ ուշաբարձութիւն (catalepsy)ի ձեւեր կ'առնեն:

Միտքը ուրիշ բաներէ չէզոքացնելով ու միայն մէկ բանի վրայ հաստատելով մարդս անձնագիտակցութիւնը կը կորսնցնէ և յայնժամ կը տեսնէ ու կը լսէ այն բանը որուն վրայ կը խորհի: Ինչպէս որ գիշերուան երազին մէջ կ'ըլլայ, արդէն խօսեցանք այդ մասին: Պուտտայի և շատ մը ուրիշ սուտ մարգարէներու և սուրբերու տեսիլքները և յայտնութիւնները այս տեսակէն են: Այս օրէնքին ճշմարտութիւնը ըլլալը ա-

էելի սլարդ կերպով ալ կրնայ բացատրուիլ : Երբոր մարդ մը մասուորական կամ Ֆիզիքական վիճակի մը վրայ խորհի այն վիճակին կենթարկուի, այնպէս կ'ընէ (անգիտակցաբար կամ կէս գիտակցութեամբ) միշտ որ արթննայ և կամ միտքն ուրիշ կողմ մը դարձնէ : Երեսուսարդ մը գիտեմ որ իր բարեկամին եկեղեցիքի մը հիւանդութեամբ տառապելը տեսած տաներ ինքն ալ ցաւ զգալ սկսաւ : Ակոսակի ցաւը... և նմանները երբեմն այս կերպով կը զգանք, երբեմն ալ միտքն ուրիշ կողմ դառնելով մոռնալով ցաւը, (ինչպէս քունէ վերջը) կը բուժուի ցաւը անցած կը զգայ : Երբոր անօթի մարդ կերակուրի վրայ խորհի բերանը կը ջրօտի, երբոր չարագործի վրայ խորհի մարմնը կը գոցայ : Միևնոյն տեսակէ են չատ մը հոգեւոր կարծուած չարժուներ ու զէպքեր : Ա. Հոգին գործ չունի հոն և ասոր համար է որ հոգեւոր արթնութեան ժողովներու ժամանակ չատեր իրենց մէջը վերոյիշեալ փոփոխութիւնները կը գգան և այլոց ալ կը ցուցնեն, իրը թէ տեսիլքներ ալ կը տեսնեն «էվիթա»ներ եղած են, բայց ժամանակ մը վերջը երբոր միտքը իր բնականոն վիճակին կը վերադառնայ՝ անա մարդը առաջուան հին մարդն է և երբեմն ալ աւելի չար ու վատդարացած : Բանգի մտքի այս տարօրինակ վիճակէն վերջը մէջ մըն ալ իրիշըն, հետագարծ չարժու մը յառաջ կուգայ : Շատ օր սրբացած մարդոց վերջը աւելի ստորնանայր, և արթնութեան ժողովներէ ետքը ուսանց հոգեւորապէս աւելի պաղած վիճակ մը ցուցնելը անգի ծանօթ պաշտօններ ըլլալով վերոյիշեալ օրէնքին կենդանի ապացոյցներն են :

Անո՛ր ճիշդ հոտ է վտանգը, զգուշանալիք կէտք : Ա. Հոգւոյն ազդեցութեամբ և Աստուծոյ ներկայութեամբ յառաջ եկած նկարագրի փոփոխութեան և անհշուշ կերպով բնական զարգացումով եղած նորոգութեան և հոգեւոր կեանքի հետ (Hallucination) պատրանքի և քնէածութեան երեւոյթներու մէջտեղը եղած տարբերութիւնը չի հասկնալ և չփոխէ :

2. — Ապաշխարութեան վրայ սխալ ըմբռնում և նկնալի զգուշանալու ե :

Նախ՝ կարեւոր է մատնանշել թէ՛ ապաշխարութիւն երես քառքեր շրջաններ եւ կամ վիճակներ ունի : Առաջինը՝ միզայ կամ անկատարելութեան զգացումը : Անտուակ օրդիի նման ինքնիրեն գալը՝ իր անգոհացուցիչ վիճակին վրայ խորհիլ սկսելն է : Մարդոյ բնաւորութեան և խառնուածքի, տարիքի և զարգացման ու գործին համեմատ տարբեր ձեւերով ու կերպերով այս զգացում և խորհուրդներ երեւան կուգան : Ապաշխարութեան այս նախնական վիճակին մէջ մարդը կ'սկսի իր անկատարելութեան և մեղքին վրայ խորհիլ : Աստուծոյ հետու ըլլալը զգալ, լաւագոյն կենաց փափաքիլ, ախար, տրտում ու անհանգիստ վիճակ մ'է : Այս ատեն մարմինն ալ մեղքի անհանգիստ վիճակէն անտարբեր չի մնար, — քունը կը փախչի, ախորժակը կը դադարի, ջրայնութիւն, տեսողութեան ու լսողութեան խանգարիլը, տարօրինակ ձայներ լսել, տեսիլքներ տեսնել... Երբեմն ալ հիւանդ ըլլալ : Բակու հարկ չիկայ թէ միևնոյն նշանները ամէն տեսակ մարդոցմէ պահանջելու չիտակ չլար : Ինչպէս միևնոյն ախտին նշանները տարբեր անձանց մէջ

միևնոյն չեն ըլլար նոյնպէս նաեւ անոնց տեղերը: Այս մասին մեր տգիտութիւնն է որ ամէն հոգեւոր հիւանդ է նոյն նշանները պահանջելով եկեղեցիին մէջ հակառակութիւններու պատճառ կուտանք: Նմանապէս յիշեալ նշաններ ամէն անհատներու համար ապաշխարութեան կարապետը չեն կրնար սեպուիլ. քանզի երբեմն մարդոց վրայ ապաշխարութեան նշանները ժամանակ մը փայլել վերջը կը մարին և կ'անցնան անոնց և մնայուն արդիւնք մը չեն թողուր:

Ապաշխարութեան առաջնորդող շարժառիթներն ալ տարբեր, դարգացման, բնաւորութեան... աստիճանին համեմատ տարբեր են: Տարեքով պզտիկներու, զօրաւոր շարժառիթն է այլոց նմանելու ձգտումը, քիչ մը մեծ ըլլալը ընկերակցութեան համարումին ճշնշումը, այսինքն այլոց գաղափարները յարգելու միտում մը: Աւելի տարեքոտներուն վրայ մեղաց ցաւը տուած մը: Ոմանց ապաշխարութեան շարժանք կը կոխէ: Ոմանց ապաշխարութեան շարժանք կ'աւելնի և մահուան ու գոցիւքի երկիւղը, աւելի յառաջացածներուն՝ գաղափարական անձին նմանիլ և անձնաւորութեամբ Աստուծոյ: Ասկէ կը հետեւի թէ ապաշխարութեան շարժառիթները նախ առարկայական, արտաքին և անձնասիրական են. բայց տարեքով ու մտքով աւելի յառաջացեալներունը ենթադրութիւն ու մտքով աւելի բարձր են: Ըսել է թէ կայական, ներքին և աւելի բարձր են: Ըսել է թէ եկեղեցիին մանուկները և պարզամիտները ապաշխարութեան առաջնորդող միջոցներ տեսանելի և կերպով մը թելթել բռններ են, իսկ հասուն մտքի տէր երիտասարդներ ու չափահասներ պարզ միջոցներով չուտ մը չեն ազդուիր: Ասոնց շարժելու միջոցը բարձր ըլլալու է: Ահաւաստիկ շարժառիթները զանազան են ու

զանազան շարժելու միջոցները: Ոմանք դուրսգրգիւն են միջոցներ ուրիշներ աւելի ծանր և խմտաւարից միջոցներով իսկ չեն շարժիր: Ինչպէս ապաշխարութեան շարժառիթները և միջոցները զանազան են, նոյնպէս անոր նշանները: Զգուշանալու է ամէն դասակարգի, անհատի միևնոյն աչքով նայել ու նշն միջոցներով շահագրգռելու ապարդիւն ջանքերէ:

Ապաշխարութեան երկրորդ (*) շրջանն ու վիճակն է ձգնաժամ և կտր շուն ապաշխարութիւն: Վերջին ծայր տաղնապ, վատութիւն և դարձ ու հակում նոր կենաց: Շրջան մը և ամենց համար վայրկեան մ'է որ մարդուն մեղաց ծանրութիւնը թելթելալ կ'սկսի, լեւրան գազաթէն զէպի վար, մեղաց խորը, վազող մարդն ալ ձորին տակը (վերջակէտին) հասած ու զէպի վեր, միւս լեւան գազաթը ելլել կ'սկսի: Իրեն համար մեղաց անտահման ձորը վերջացած է, ալ զէպի վեր սրբութեան գազաթը քայլեր կ'առնէ: Խաւարէ լոյսի ու մահուանէ կեանքի փոխուած է: Հոս՝ կրկին դարձի, դատնակեի վրայ սխալ ըմբռնումներ ունենալով շատ մը գոռարութիւններու պատճառ կը տրուի. այսինքն՝ մեղաց ձորը առնել մարդոց համար հոյն խորունկութիւնը յունկնաւորն վրայ աւելիսակցութիւն: Ան որ շատ խորունկ ձոր ունի (մեղաց արդմէն խորը մտած է) անիկա շատ լաւ գիտէ իր մէկնակետը, իր դարձին ժամանակը ու և զանալը բացորոշ կրնայ պատմել. բայց ան որ շատ մեղաւոր չէ, Գրիտոնէի մը գաւակ ըլլալով՝ հոգեւոր միջնորդութիւն մէջ ծնած ու մաքուր միջավայրի մէջ մեծ-

[*] երկրորդ՝ նոր կեանքի ամուսն (արագում) է, որուն վրայ է մեր բուն նիւթը՝ որ խօսած ենք արդէն.

ցած է՝ բնակարար անոր մեկնակետը չափ փոքր ու սուր չլրար, քանզի մեղաց ձորը չափ խորունկ չէր։ Որինակով մը լաւ կը հասկնանք։ Եթէ չափ մեղաց օր մէկուն մեղաց ձորին տակէն դառնալու կէտը 70 - 80 ատոմանոց սրանկին մը ըլլայ՝ միւս մաքուր մթնոլորտով ապրող Գրիստոնեայի մը դառնակէտը 150 - 160 ատոմանոց բթանկին մը կը չինէ։ Մէկը բարձր լեռներով չընկալուած ձորի մը մէկ կողմէն իջած ու վարէն գետի միւս լեռը մագցիլ սխիլը լաւ գիտէ։ Մինչդեռ քրիստոնէական կեանք անցնողին դարձը՝ դաշտի մը վրայ քիչ մը դէպի վար ու ետքը դէպի վեր ճամբան շարունակող ճամբորդի կը նմանի. բնական է որ այսչափ քիչ իջնալ ու ելլել չափ չի զգացուիր։ Ոմանք բնաւ չեն զգար, քանզի դառնակէտը բնաւ անկունի ձեւ չունի, այլ կոր կամ կոր գծի ձեւով է։ Այս տեսակ մէկուն ապաշխարութեան ժամանակ ու եղանակը միւսին չափ փոքր ու սուր չլրար բնական է։ Մարդը արդէն մաքուր, քրիստոնէական կեանքով ապրած է, ինչ մեծ մեղքեր ունի որ խոտովանի ու ապաշխարութեան վրայով աղմկայից պատմութիւններ ընել կարենայ։ Ուստի մեծ մեղաւորներէ (խորունկ ձոր, ու սրանկին մեկնակէտ ու նեցողներէ) անկակալուած ապաշխարութեան նշանները, խոտովանութեան եղանակները և նոր կենաց պատմութիւնները՝ հոգեւոր մթնոլորտի մէջ մեծցած ու քրիստոնէական կեանք վարողներէ պահանջել մեծ պիտի մ'է։ («Նոր կեանք հին կեանք») վէճ ու կռիւնքուն պատճառը և միւսին նշանները ամէն մարդոցմէ ալ պահանջել այս օրէնքին անտեղեակ ըլլալէն է։ Քրիստոնէական կեանքով ապրող մէկուն ա-

պաշխարութիւնը պարզապէս իր մէջը Սատուծոյ հետ անձնական յարաբերութեան զգացումին ծագելը կամ արթննալն է։

Հետեւաբար ապաշխարութեան ու նոր կենաց առաջնորդող երկու գլխաւոր հոսանքներ կան, որոնք վերոյիշեալ երկու տեսակ ապաշխարութիւնները կը մատնանեն։ Մին՝ մեղքէ փախչելու կը տենայ, իսկ միւսը՝ հոգեւոր լուսաւորութեան։ Մին՝ հին բնութիւնէ և ստորին կեանքէ ազատիլ կ'ուզէ, երկրորդը՝ հոգեւոր լուսաւորութեամբ մը պատանելութեան բնական զարգացման պէտք ունի. յոյս մը կը ծագի իրեն ու նոր տեսութեան մը կ'արժանանայ որով ինքզինքը թիթեւցած ու նորոգուած կը զգայ։ Առաջին տեսակ ապաշխարողին պայքարը՝ իր վարած հին մեղաւոր կեանքին ու արդարութեան նոր կեանքին մէջն է, իսկ երկրորդ տեսակին պայքարն է իր անկատար կեանքին և ծաղկելիք (իրականանալիք) կեանքին մէջը։ Մէկունը մեղաց զգացումն է, երկրորդինը անխոտութեան։ Առաջին կարգի մեղաւորին իր վիճակին վտանգը ցուցնելով դայն ապաշխարութեան առաջնորդել զիրեն է՝ քան թէ արդէն մաքուր կեանք ապրող մէկը լաւագոյն ու տիպար կեանքի առաջնորդել։

Հոգեբաններէ ու աստուածաբաններէ շատեր կը կարծեն թէ գործնական կեանքի մէջ որոշ կիրաւոր նախօրինութիւն մեծ մեղաւորներուն վերապահուած է. այս պատճառաւ ոմանք փորձուած են խորհելու թէ լաւ ու փայլուն ապաշխարութիւն մը ընել կարենալու սիրոյն համար մեծ մեղաւորներ ըլլան։ Այս գաղափարը կը ցուցնէ թէ բարոյապէս մեծ շարութիւնը՝ բարոյական լաւագոյն վիճակի փոխուելու ատեն զգաց-

մանց մէջ մեծ վրդովում մը յառաջ կուգայ. հետեւաբար տեսանելի որոշ բաներ կը պատահին: Ուստի ապաշխարութեան մէջ տեսակը աղմկալի և որոշ զիծերով կ'ըլլայ, իսկ միւսը լռեկայն և անզգալի: Մինչև անգամ մարդը ինքն ալ չի գիտեր թէ երբ և ինչպէս եղաւ իր դարձը, ինչպէս իր Ֆիզիքական անման ալ անդիտակից է բայց կը մեծնայ:

Ասկէ մի քանի տարիներ առաջ Անգղիոյ Վէսլիեան եկեղեցիին պատկանող 34 հոգեւոր պաշտօնեաներէ բաղկացեալ ժողովի մը մէջ ամէն մէկը իր կրօնական փորձառութիւնը կը պատմէր, կէսէն պակասը յայտատարեցին իրենց ապաշխարութեան ժամանակը և տեղը, մինչդեռ կէսէն աւելին վկայեցին թէ իրենց կրօնական կեանքը մանկութենէ ի վեր աստիճանաբար մեծցած է, (Methodist Recorder, August 6, 1903):

Երէցական եկեղեցիին գաղափարն է թէ՛ «Մանուկներ իրենց ծնած աստեղն Ս. Հոգւոյն նորոգիչ ազդեցութեամբ նորոգուած են. ասոր իրենք անդիտակից են, բայց Աստուծոյ չի հնաւնալով պարզ բնականոն և մանկական յարաբերութեամբ կը մեծնան իբրեւ Ստուծոյ գաւառները: Ուրիշ խօսքով պըզտիկներ եկեղեցւոյ անդամներ ծնած են»:

Ժողովական եկեղեցին ընդունած է թէ՛ «Մանուկներ Ստուծոյ գաւառներն են և մանկական հոգւոյն բնական զարգացումովը՝ անոր յարաբերութիւնները կը փոխուին, ինչպէս որ մանկան յարաբերութիւնը և դիտակցութիւնը արտաքին աշխարհի հանդէպ փոփոխութիւն կը կրէ»:

Անգիտակցաբար և լռեկայն եղած հոգեւոր փոփոխութիւնը և անուր նախամեծար է. քանզի ա-

նիկա աւելի բնական անուր է և յարատեւութիւնը աւելի վստահելի: Այս բնական ու լռեկայն եղած անուր ու հոգեւոր զարգացում սա գովելի պատճառներէն յառաջ կուգայ. (Ա) Կանուխիէկ լաւ միջավայրով ու հոգեւոր միջնորդաւ չըջապատուած ըլլալէ: (Բ) Մանուկները ու պարզամիտները կրօնագէտ անմարտիկ վարդապետութենէ հեռու պահել, այսինքն՝ կրօնքէ չի ձանձրացնելով՝ զայն գրաւիչ ընելէ: (Գ) Անոնց զարգացման պէտքերը զգուշութեամբ հոգալ ու լեցնելէ: Սովորական ժողովներու ու ամէն օրուան ջանքերու միջոցաւ եղած հոգեւոր զարգացում բնական է՝ նման արեւի ճառագայթներով մեծցած բոյսի: Իսկ շատ մը տեսանելի ջանքերով ու մասնաւոր աւետարանիչներու ձեռքով եղած հոգեւոր արթնութիւններ նման են տաքցուած սենեակներուն մէջ մեծցած բոյսերուն՝ որ աւելի շուտ կ'անին: Բայց միւսը բնական զարգացում ըլլալով (թէ և ծանր է) աւելի հաստատուն ու դիմացկուն կ'ըլլայ ամէն պատահական փոփոխիկներու հանդէպ: Չի մոռնանք թէ երկու տեսակին համար ալ աշխատելու ժամանակը կայ ու իր ատենին վայելուչ է. բոլոր հոգեւոր զարգացման տաքութեան ակն ու ազդերը Ս. Հոգին է արդարութեան արեւակը:

Ս. Դրքի մէջ այս երկու տեսակ ապաշխարութեան օրինակները կը տեսնենք: Յովհաննէս Մկրտիչ օր մը Յորդանան գետին եզերքը կայնած էր իր երկու աշակերտներուն հետ, Յիւսէի անցնելը տեսնելով ազաղակեց. «Ահա՛ Ստուծոյ գառնը», երբ աշակերտներ Յիսուսի ետեւէն դացին և այն օրը անոր քովը կեցան: Սյս երկուքէն մէկը Անդրէասն էր, հա-

Հանահանաթար միւսը Յովհաննէս ինքն էր՝ որ իր անունը չի իջեր համեստութեամբ։ Այս պզտիկ պատմութեան հետաքրքրական մէկ կողմը այն է որ այն սիրեցեալ ուղակերտին դարձին նկարագրութիւնը կուտայ մեզի աւելի լռելեայն քան բացէ ի բաց։ Այս միջադէպը այնպիսի պարզ ու սովորական կերպով մը կը պատմէ որ մենք անոր բովանդակ զէտքը մոռնալու վտանգին կ'իյնանք։ Ան կը բովանդակէ մէկու մը դարձի նկարագրութիւնը որ յետոյ Քրիստոսի թագաւորութեան հաստատուելու խնդրին մէջ կարեւոր դեր մը խաղայ։

Յովհաննէսի դարձը Պողոսինին յայտնապէս հախապատկերն էր, ինչպէս անոնց բնաւորութիւնները։ Երկուքն ալ իրենց սովորական եղող կերպով մը մտան Աստուծոյ թագաւորութեան։ Դարձի այս երկու զէտքերը կրօնական երկու որոշ տիպարներ կը ներկայացնեն. Յովհաննէսինը հանդարտ ու անոնց ցոյցի, բայց արմատական և խորունկ, Պողոսինը՝ անակնկալ ու սաստիկ, տարօրինակ ու յազախիտական։ Մէկը գարնան գալուն կը նմանի, միւսը՝ կիկլոնի մը դալուն. մէկը բնական սովորական գործի մը պէս, իսկ միւսը իրր բացառիկ և զերբնական։ Պօղոսի դարձը որ տարրեր ձևերով երեք անգամ գրուած է Սեւտաբանի մէջ՝ եկեղեցիին միտքին վրայ այնպէս ապաւորութիւն գործած է որ իբր բնական կերպ բնորոշուած է։ Ահա այս թերի ըմբռնումի պատճառաւ է որ գանգատ կ'ըլլայ թէ կատարեալ դարձ չի պատահիր և մեղքի համար խորունկ համոզում չի կայ այժմ։ Պօղոսինին նման տարօրինակ ցոյցեր կը սպասուէին և նման պատմութիւններ չընտանք կը պատարակուէին։

Թատերական փորձաստութեան չի նմանող որ և է դարձանդոհացուցիչ և անարժէք կը նկատուի։ Պօղոսինին գէպի Յովհաննէսի կերպը եղած դարձի տեսակին փոփոխութիւնը դարգացումի ճամբուն մէջ բնականին կը մօտենայ։ Դեռատիներէ և կրօնական լաւ ազդեցութիւններու տակ մեծցածներէ պէտք չէ սպասել մեծ մաքառում մը իրենց կամքը Յիսուսի յանձնելու և զԱյն իբր իրենց Տէրը և վարդապետը բնորոշելու խնդրին մէջ։ Տէրօջը հետ միանալ մը, Անոր պահանջները ընդունիլ մը, Անոր ծառայութիւնը առանց ազմուկի ընտրել մը կ'ըլլայ և նոր կեանքը կը սկսի։ Դարձի այս տեսակը աւելի բնական, հաստատուն և աւելի յաջողակ է ինչպէս որ ըսուեցաւ։ Սովորական ժողովներով, բնական կերպով, անչուկ միջոցներով դարձի եկողներուն թիւը որչափ քիչ երեւնան՝ մինչև անգամ ենթական ինքը իր մէջը եղած փոփոխութենէ լուր չունենայ, կրկին ասոնց թիւը միւսներուն մի քանի անգամը աւելի է ու հաստատուն Քրիստոսեաներ են։

3. — Նկատելիք երրորդ բանն է «Բիտմ» (*) (Rhythm)։ Հոգեւոր կեանքի զարգացման արդեւք ըլլալիք բաներու վրայ խօսած ատեննիս (այս ալ զիտնալու արժան բան մ'է)։ Շատ փափուկ ու բնական խնդիր մը կայ թէ մարմինը և միտքը նիւթապէս և հոգեւորապէս միշտ միեւնոյն աստիճանի վրայ պահել անկարելի է։ Ամառ ու ձմեռ, չաբաթներ, ամիսներ և տարիներ միշտ եռանդուն ազօթածողովներ ակընկալել և միեւնոյն արթուն վիճակի մէջ պահելու համար

[*] Այլ բառին թիշղ նայելներ չի գտալ, ուստի անգլերէնը կը գնեմ։

եղած անբնական փափաք ու աշխատանքին սխալ ըլլալը մատնանիչել կ'ուզենք հոս : Ասիկա ոչ միայն բնութեան դէմ մեղանշել է՝ այլ նաև տկարութեան պատճառ ու ոչ թէ զարգացման :

Տեսնուած է թէ երբեմն տեղեր՝ երբեմն քարոզիչներ և եռանդուն Բրիտանեաններ հոգեւորութիւն կարծելով ամէն օր եկեղեցին բանալ, միշտ աղօթաժողովներ ընել և միշտ խոստովանութիւններ և ապաշխարութիւններ պահանջած են : Ժողովուրդներ առ հասարակ ամէն օրուան աղօթաժողովներուն մի քանի շաբաթներ շարունակելէ վերջը կը սկսին ձանձրանալ, յոգնել ու հոս քաշուիլ : Ոմանք այլոց սիրոյն համար քիչ մը աւելի յարատեւեն նէ ալ իրր ծանր բեռ կը տանին : Երբեմն սովորականէ երկայն ու մի քանի շաբաթներ ամէն օր ժողովներ ընելը ներելի և օգտակար կը ըլլայ : Բայց երկայն և ամիսներ շարունակող ժողովներ ժողովուրդը չուտով կը յոգնեցնէ և թուլութիւն մը ու յետադարձ շարժում մը յառաջ կը բերէ, մինչև իսկ մտաւորական ու մարմնաւոր հիւանդութեանց պատճառ կ'ըլլայ :

Միշտ «արթնութիւն», «հոգեւոր արթնութիւն» ազադակել, արթնութեան համար աղօթքներ ընել և ուրիշներէ օգնութիւն խնդրել արդելք են հոգեւոր կեանքի զարգացման : Միշտ սկսար ենք, հիւանդ ենք, մահամերձ ենք... Ըսել և միշտ իրեն ցաւերուն վրայ խորհիլն իր վիճակին վրայով բոլորովին անտարբեր ըլլալու չափ փնասակար է : Այն ատեն՝ հոգեւոր արթնութեան իմաստը կը կորսուի, ապաշխարութեան մասին խօսուածները անազդեցիկ կը մնան :

Բնութեան մէջ երբեմն կենալ, հանգչիլ ու քնանալ

և հաքը կ'ազդուրուած արթննալով կրկին գործել ու վազել կայ : Եղիա տկարացաւ, պատկեցաւ ու քնացաւ, հաքը արթնցաւ զօրացած ու շարունակեց իր ճամբան : Գէթսէմանիի մէջ աշակերտաց քնանալը մարդկային բնութիւնը կը ցուցնէ . հոգին յոժար է իսկ մարմինը տկար : Ասիկա միայն մարդկային բնութեան յատուկ չէ, կը տեսնենք թէ շատ օրեր չոր ու տաք երթալէ վերջը՝ անձրեւոտ և պաղ եղանակ մը կը յաջորդէ : Ծառեր զարուել արագ կը սկսնան, ամառը կը հասունանա ու ձմեռը կը քնանան աւելի զօրութեամբ վերստին արթննալու նպատակաւ : Մեր մարմիններն ալ ամառը թող ու տկար կ'ըլլան, ձմեռ ու զարուել արագ կը զօրանան ու կը գիրնան : Մարդկային կենաց 13 - 17 տարիները մարմնով ու մտքով արագ աճման եղանակն է : Վերջապէս Րիխսն կամ ամէն տեղ . քիչ մը կենալ, հանգչիլ, զօրանալ ու վերստին քալել և զարթոյլ վաքանցանքը... «Րհիսմ» են : Գիշեր, ցորեկ և տարուան եղանակները մեր բարեխնամ Հօր կարգադրութիւններն են : «ՐՀԻՏՀՄ» : Ասիկա հոգեւոր կենաց զարգացման մասին նկատելիք կարեւոր բան մ'է : Ընդհանրապէս Մ. Նահանգաց մէջ ամառը հոգեւոր պաշտամունքները քիչ մը կը թեթեւցնեն, թէ՛ թիւով և թէ՛ դիւրամարտելի ընելով, երբեմն նոր քարոզիչներ կը բերեն, ինչպէս իրենցինն ալ ուրիշ տեղ կ'երթայ մրանի տակ բացօդեայ աղօթաժողով կամ քարոզներ և նման բաներով, երբեմն տեղեր ալ եկեղեցին բոլորովին զոյցելով : Մենք պարզամտօրէն ասոր կը զարմանանք, կրօնքի վրայ պէտք եղած կարեւորութիւնը չի ապու պատճառին կը վերադրենք : Բայց իրականը հակառակն է, ժողովուրդը

աւելի անօթի զգալ տալու և ասորիժակը արթնցնելու նպատակաւ կ'ընեն։ Մեծ քաղաքներու մէջ մի քանի մեծ ու հարուստ եկեղեցիներ կը միանան հազարաւոր ու բիւրաւոր սակիներ կը հաւաքեն, մեծ տեղ մը վարձելով 5000 - 6000 ժողովուրդը ի մի հաւաքելով գանձնք հոգեւորապէս արթնցնելու համար որ և է ջանք չեն խնայեր։ Թորի, Ղէրմէն, Ճիբսի, Սմիւնի . . . և նման աւետարանիչներուն մեծ ժողովները 8 - 10 օր շատ շատ երկու շաբաթ կը շարունակեն։ Քանզի զիտն թէ ժողովուրդը միեւնոյն լարուած վիճակին մէջ երկայն ատեն չի կրնար զիմանալ։ Եթէ երկու շաբաթուան մէջ մեղաւոր մը այս ժողովներով չարթնցաւ, ա'լ ուրիշ տեսակ ժողովներ կարելի է աւելի նպատաւոր ըլլան։

Այս Բիիսիմը չի մտնանք։ Զգուշանանք ժողովուրդին ետանդ ու փափաքը չարաչար դորձածելէ։ զգուշանանք մեր կարեւոր նիւթին զօրութիւնը և սողեցութիւնը թեթեւցնելէ։ Եթէ այս անգամ, ամառ կամ ձմեռ կարգ մը շարունակական ու անսովոր ժողովներով ոմանք շարթնցան՝ կեցիր հոն, անուշ տեղը կ'ապէ, ուրիշ եղանակի մը սպասէ։ Բէթհէստայի աւազանը խառնելու տարբեր միջոցներու համար Աստուծոյ առաջնորդութիւնը խնդրէ։

Բայց բնաւ մի' ըսեր թէ հոգեւոր արթնութեան համար բաներ կ'ընես, մեղաւորը դարձի բերելու համար կ'աշխատես, մի' ըսեր ան։ Թող ժողովներուն ընթացքը այն ցուցնէ։ Արդէն քու բոլոր գործդ ան է։

4. — Հարցում մը. Եթէ շատեր կրօնքի ներկայ կազմակերպեալ դրութեան հանդէպ պաղ են, արդեօք եկեղեցին մարդկային բնութեան չափ ընդարձակ է։

տաք վերաբերում ունի՝ ամէնուն։ Ամէն տեսակ մարդիկ իր մէջը առնելով գոհացնելու չափ լայնասրտեալ։ Ինչո՞ւ ժողովուրդը նախատեսք ու դատաւարտենք։ Պատճառը եկեղեցիին մէջ փնտռենք։

Մարդիկ շատ ծանր զբաղում ու հոգեր ունին, ու անոր համար եկեղեցիով շատ չեն յահագրգռուիր գուցէ ըսուի։ Բայց անօթի մարդ հոյ ուտելու ժամանակ կը կը գտնայ, կամ պիտի չլինէ։ Այն գործով ճշուող մարդիկ քլուպներ երթալու, խաղալու ու ժամանցներու ատեն կը գտնան։

Հաւանական է սմանք ըսեն թէ եկեղեցիին զիրքը դորձաւորական դասակարգին անգոհացուցիչ է։ Ընկերական խնդիրներու մասին բոլորովին անտարբեր է։

Եկեղեցիին արդի մտաւորականներու հետ սրտանոց համակրութիւն չունենալն զինքը ցուալի անդամալուծութեան կը դատաւարտէ։ Եկեղեցին լոյս կ'ուզէ, բայց լոյս բերող զիտնականներուն հետ պաղ վերաբերում ունենալը խնդիր մ'է։ Շխտակ է որ տգիտութիւնը եկեղեցիին մէջ այնչափ արմատացած է որ արդի հանճարը իր զարգացեալ գէնքերով խի գիւրաւ դուրս ընելու չի կարողացաւ։

Կրկին պէտք է հարցնենք մենք մեզի թէ ինչո՞ւ մտաւորական ու բարեկեցիկ մարդիկ և գործաւորական դասակարգ եկեղեցիին մէջ շատ հաճոյք չեն զգար։

Ուրիշ մի պատճառ ալ եկեղեցիին մէջ քարոզութեան հոգեւոր չըլլալը, բոլորովին աշխարհային, բնութացիկ նիւթերով ս մակիճին նպատակէն չեղելն է։

Վերջապէս եկեղեցին իր սահմանին մէջ գտնուող ամէն տեսակ մարդոց պէտքը գոհացնելու մասին ան-

հոգ ըլլալէ զգուշանալու է : Եկեղեցւոյ բարեկարգութիւնը, անդամութեան կազմակերպութիւնը և Ս. Գրոց մասին եկած նոր լոյսը ինչպէս ընդունուի է որ նախ մերժած ու ետքը յաղթուած չի սեպուինք : Եկեղեցեաց մէջ երկպառակութիւններ, կղերականաց մէջ տղիտութիւն, զայլժակղութիւն և անհոգեւոր վիճակը վերցնելու է :

5. — Ինքնահաւանութիւնն սկսեմ արդէյք է հոգեւոր կեանքի զարգացման, երբեմն Քրիստոնեաներ հոգեւոր կեանքի զարգացման վրայ խօսած ատեննին ինքնահաւան են, ու ասիկա ժողովուրդի վնասակար և իրենց անձին կործանումն է : Անգամ մը երեւելի նկարիչ մը իր բոլոր գործերէն մը կ'աշխատէր իր դժած մէկ պատկերով առաջին մրցանակը առնել : Ասոր վրաստան էր : Բայց իր ծանօթ մէկ բարեկամը, որուն տունը կը բնակէր, պատկերասէտ մշտացած ըլլալով իր վրէժը լուծելու համար բարեկամին տունը տալու ատեն գաւաթին մէջը պղտիկ դեղահատ մը ձգած էր : Ահա այսպիսի, նկարիչը առանց գիտնալու խմեց սուրճը և շարունակեց իր գործը : Օր մը նկարչին բարեկամները անոր գործատեղին եկան, ինչ տեսնեն, այս երեւելի պատկերասէտ մրցանակ առնելու նպատակաւ գծագրած պատկերը իր սովորական պատկերներէն ալ վար է, գոյները իրար չեն բռներ, մասերը կոշտ, իրարու անհամեմատական են : Իրեն լուր տուին, բայց ինք չի հաւատաց անոնց խօսքին ու շարունակեց, ինցուց ու կախեց քաղաքին գեղարուեստից սրահը, և վրան ծածկեց մրցանակալաութեան օրը ընդհանուրին բանալու նպատակաւ : Մրցանակի օրը եկաւ, քննիչներուն առջևը ծածկուած

պատկերը բացաւ, ո՛հ, տոթով սկսաւ կարմրիլ : Ինոր ըսուած էր ճիշդ այնպէս կոշտ բան մ'էր, այն ատեն դեղին ազդեցութեան տակ իր միտքը մասամբ մը կորսնցուցած էր, հիմա սթափած է : Բայց ի զո՛ւր, պատենութիւնը անցաւ : Այս դեղն է ինքնահաւանութիւն, որ մեր ամէնուն գաւաթներուն մէջ սատանան կը դնէ քիչ ու շատ : Ո՛հ, մենք կը կարծենք թէ լատագոյն նկարը մերինն է, մեզի գիտողութիւնն ընողները թշնամի կը սեպենք, բայց օր մը դատաստանի առջև պիտի ամէնանք ու պիտի կարմրինք :

6. — Յուսահատութենէ զգուշանալու ենք : Քանի որ Քս. եկեղեցիին դուխն է ու Անիկա եկեղեցիին մէջն է պիտի զարգանանք : Քրիստոսը ժողովուրդին մէջ առնել բաւ է, ժողովուրդը եկեղեցիին մէջ բերելու խնդիրը լուծելու : Նարայէն Ս. Հեղինէ կղզիին մէջ աքսորման ատենը ըսած է՝ «Իմ բռնակներս տակաւին իմ ողջութեան ատենն զիս մոռցան», նոյն իսկ Գարթալինէի բանակը, Աննիպայը մոռցան : Մեր զօրութիւնը այսպէս է : Մէկ պարտութիւն մը մեզ կը ճնշէ և բարեկամները կը ցրուէ : Հաւատքին յառաջգիմութիւնը և եկեղեցիին կառավարութիւնը մշտնջենաւոր հրաշք մ'է : Ազդեր կ'անցնին ու կ'երթան, գահեր կը տապալին, բայց եկեղեցին կը մնայ : Քանզի Քրիստոս կը մնայ, եկեղեցիին կեդանի ու փառաւոր յաղթանակին պատճառն է :

ՎԵՐՋԱԲԱՆ

Նոր կիանքի և սրբապման նման մեծ գործին մէջ երեք տարրեր կողմեր կան՝ որոնց տվարկ մը ևս նկատենք: Իբր ընտրան կրկին տոնենք Յովհաննէս առաքելային դարձի խնդիրը: Այս վեհ ու հոյակապ գործին մէջ կը տեսնենք.

Ա.— ՄԱՐԴԿԱՅԻՆ ՄԱՏԸ, յանձնատարութիւնը, Յովհաննէս Մկրտիչի գործը: Իր հին վարդապետը՝ Յովհաննէս առաքելային Յիսուսի ներկայացուց և Յիսուսը անոր և ինք ևս քաջուհցաւ: Այն իբր մանկավարժ հոգեւոր կրթութեան մէջ դայն կրցածին չափ յառաջ տարաւ և յետոյ երկնային վարդապետին յանձնեց: Նախնիաց օր Յովհաննէս Մկրտիչ ժողովուրդին մատնանիչեց Յիսուսը և մէկն ալ անոր թեկադրու. թեան չի պատասխանեց. բայց հիմա միայն այս երկու պատրաստութեամբ աշակերտներուն կը խօսի և ահա անոնք կը հետեւին Յիսուսի: Յովհաննէս Մկրտիչ ինչ որ ըրած էր օր մը առաջ ժողովուրդին՝ օր մը վերջը նոյնը ըրաւ այս երկու աշակերտներուն ու նախատաւ կին հասաւ: Ահա՛ այս է և այսչափ հոգեւոր պաշտօնէից և հաւատացեալներու ընկիւք գործը: Յիսուսը մատնանիչի ժողովուրդին և անհաւաներուն, Մեծ Վարդապետը ցուցնել, Փրկչին առաջնիւղել: Այնպէս ներկայացուր Փրկիչը որ քար զւրթեան ժամանակ քաւ

անձող բնաւ չերեւայ, այսչափը բաւ է մեզի համար:

Բ.— ՏԵՍ ԹՇ ՅԻՍՈՒՍ ԻՆՉՊԷՍ ԿԸ ՇԱՀԱԿԳԻԳԻՌՈՒԻ ԱՆՈՆՏ՝ ՈՐՈՒԲ ԻՐԵՆ ԵՐԹԱՂՈՒ ԱՆՈՆՏԻՆ ԲԱՅԸԸ ԿԱՌՆԵՆ: Երբոր անոնց ոտքերուն ձայնը լսեց, թէ և անկէ առաջ անոնց ներսիդին գիտէր, անմիջապէս ևս դարձաւ ու զանոնք քաջալերելու համար ըսաւ. «Ի՛նչ կ'ուզէք»: Ան կը խրախուսէ կասկածոտ սիրտը, վարանոտ միտքը ու տատանալ ոտքերը: Յիսուս ըսաւ անոնց «Եկէ՛ք ու տեսէ՛ք»: «Ի՛նձի եկէ՛ք ո՞վ բոլոր յոգնած ու բեռնաւորածներ»: «Եկէ՛ք, անմիջապէս եկէ՛ք Յիսուսի»: «Եկան ու տեսան ուր տեղ որ էր իր օթեւանը և այն օրը անոր քովը կեցան»: Մինչև իրիկուն ուշ տատնայս երկու աշակերտներ Յիսուսի հետ մնացին:

Գ.— ՏԵՍ ՅԻՍՈՒՍԻ ԵՎՈՂԻՆ ՎԵՃԱԿԸ ՈՒ ԳՈՐԾԸ: Երբոր այս երկու աշակերտներ անկէ բաժնուեցան նոր լոյս մը կը փայլէր իրենց աչքերուն մէջ, նոր ուրախութիւն մը կը ճառագայթէր իրենց զէմքերէն, նոր սէր մը կը տրոփէր իրենց սրտերուն մէջ և նոր նպատակ մը կը բռնկէր իրենց հոգիներուն մէջ: Բրիստոսի հետ այս տեսակցութիւնը աշակերտած էր զերենք: Անտրէաս փութաց իր եղբորը Պետրոսին ըսելու թէ՛ Փրկիչը գտան, Յովհաննէս չի պատմուիր թէ՛ ո՞րոնց խօսեցաւ, բայց այնչափ յափշտակուեցաւ Յիսուսէ որ և Անոր սրտին մօտ գնաց որ Անոր սիրելի աշակերտը եղաւ ու միայն ինքն էր մինչև Գողգոթայ վարդապետին հետը: Ուստի ճիշդ զէմը կեցած տակաւին Փրկչին երեսը կը դիտէր: Ահ, կարդացէ՛ք, Յովհաննէսին Աւետարանը և թուղթերը, ինքն է որ Յի-

սուսի իրական և լման պատկերը կը ներկայացնէ : Յիսուսի հետեւիլ, անոր հետ քով քովի նստիլ, անոր երեսը դիտել զէմ յանդիման՝ անոր պատկերին նմանելու միակ միջոցն է :

Ժամանակին Հռովմի, Վատիկանի պալատին մէջ, Ռաֆայելի մէկ երեսելի պատկերը կախուած էր որ մեծ բազմութիւն կ'երթար զայն տեսնելու : Անոնց մէջը անձանցով երիտասարդ նկարիչ մ'ալ կար որ ամէն օր կ'երթար զայն տեսնելու : Պատկերին զեզեցկութեան տնչաւի գրաւուեցաւ որ մեծ փափաք մը արթնցաւ իր մէջը զայն օրինակելու, բայց բոլորովին մերժուեցաւ արտօնուելի : Անիկա նախատուած վերադարձաւ, բայց չի յուսահատեցաւ : Պատկերին զեզեցկութիւնը ցոյցն ու գիշեր զինքը անհանգիստ կ'ընէր : Զայն օրինակելու էր : Ուստի ամէն օր Վատիկանի պալատը եկաւ, առտու կանուխ մինչև իրիկուն ուշ ատենը պատկերին առջևը նստած զայն դիտեց մինչև որ իր մէջը նկարուեցաւ պատկերը և իր մէկ մասը եղաւ և օր մը տուն վազեց, սեղանին դուխը անցաւ ու սկըստ նկարել : ամէն օր կ'երթար ու պատկերին կը նայէր և կուգար տուն և մաս առ մաս կը գծադրէր անոր զեզեցկութիւնը առանց ձանձրանալու համբեքովեան : Ե՛մէն նոր օրուան տեսութիւնը նախորդ օրուան թերութիւնները սրբազրեց և քանի կարողութիւնը զարգայաւ իր թագուն հանճարը փայլել սկսաւ : Ամիսներ ետքը այն խոնարհ նկարչասեփակին (studio) մէջ Վատիկանի պատկերին այն զարմանալի օրինակը կախուեցաւ, և ո՛վ որ զայն տեսնէր հանգիստ չէր ըլլար մինչև որ նախատիպն ալ տեսնէ :

Այս է հոգեւոր զարգացման զադանիքը : Յովհան-

նէս առաքեալ Նոյն լերպով Քրիստոսը իւրացուց, կրցաւ անոր պատկերը նոյնութեամբ ցոյացնել : Այս է նաեւ մեր գործը : Քրիստոսի կեանքը ապրելու համար զայն իւրացնելու է : Աշխարհիս ճշմարիտ յառաջդիմութիւնը և եկեղեցեաց իրական դարգացումը Քրիստոսով է : Ան է «ճամբան, ճշմարտութիւն և կեանք» : Կենսեք կեանք կ'աշխարհ :

Աշխարհիս անգոհացուցիչ վիճակը դարմանելու համար ամէն դարու մեծ մարդիկ միջոցներ խորհած են : Մարդկային ընկերութիւնը լաւագոյն վիճակի մը հասցնելու համար խուզարկութիւններ (հետազոտութիւններ) ըրած են : Պատերազմներով և յեղափոխութիւններով այս խնդիրը երբեմնակի զոյգուած ու մոռցուած է, բայց փոթորիկը անցածին պէս տեսնուած է թէ կողմնացոյցը կրկին նոյն կողմը կը մատնանիչէ, կատարեալ վիճակի մը համար մարդարեւեան հոգիներ պատգամներ բերած են :

Արդի ընկերաբաններէ ոմանք իբր դարման մարդոց զժգոհութեան և թշուառութեան ընկերվարութիւնը ցոյց կուտան, ուրիշներ հասարակորդը (communism) և ոմանք ալ անիշխանութիւնը : Ասոնց առաջինը անձնական խղճմտանքի տեղ ժողովուրդը կը դնէ, միւսը հաւասարութեան սխալ և անիրականալի վարդապետութիւնը, իսկ երրորդը օղնութեան համար ազադակած ատենը անդիտակեց է Աստուծոյ և մարդուն : Պզատն մարդոց վիճակին դարմանը «Այսիեց Եփիռալիի» կոչեց, Էօստ Պէյքըն իր «Նոր արքանքիս»ը մատնանիչեց : Արք Քովմաս Մոր Եփրօփիաի մէջ ընկերական մեծ հարցը լուծելու աշխատեցաւ : Դոնֆիլիիոս խորհեցաւ թէ Ոսկի դար կրնայ գալ հին

խոնարհութիւն, նախաճարաց համբաններուն, եւս դատաւարով: Պուտոտա անհատներու և ընկերութեան համար յոյսի նշոյլ մը չի գտաւ, միայն ըսաւ թէ՝ «կեանքը ողբ մ'է և նիրաւեան խաղաղութիւն»:

Բայց Յիսուս իր անձը ներկայացնելով ըսաւ. «Ես եմ համբան, ճշմարտութիւնը և կեանքը»: «Ճշմարտութիւնը պիտի գիտնաք ու ան ճշմարտութիւնը ձեզ պիտի աղատէ»: Նա շատ պարզ ու վեհանձնօրէն սորվեցուց թէ մարդկութեան նպատակ ու նշանաբանն է եղբայրութեան իրականացումը՝ որ ընդհանուր հայրութեան լոյսովը կրնայ հասկցուիլ: «ՀԱՅՐ ՄԵՐ»ը՝ «ԵՂԵՐԱՅՐ ԵՆՔ ՄԵՆՔ»ի հիմն է ու զայն կը բացատրէ:

Վերոյիշեալ բոլոր խոխարներ պիտի ձեւակերպուին ու պիտի մարմնաւան մարդոց մէջ՝ երբոր բոլոր ժողովուրդներ ու ազգեր Ասահմանին վրայ իբր հայր և մարդկութեան վրայ իբր եղբայրութիւն մը խորհիւ սորվին: Այն նոր թագաւորութեան մէջ միայն երկու օրէնքներ պիտի լլկան, որք են բոլոր բարեաց դարմանը.

«Բու Տէր Աստուծոյ սիրեն քու բոլոր արեւիդ»:

«Մեկզմեկ սիրեցէ՛ք, ինչպէս որ ես ձեզ սիրեցի»:

ՀՀ Ազգային գրադարան

NL0165592

